Engel Pál

AZ ORSZÁG ÚJRAEGYESÍTÉSE. I. KÁROLY KÜZDELMEI AZ OLIGARCHÁK ELLEN (1310–1323)

1.

Az alábbiakban, amidőn I. Károly országlása első éveinek eseménytörténetét tárgyalom, történetírásunk régi adósságát próbálom meg törleszteni. Az adósság még a középkorból származik. Külön dolgozat tárgya lehetne, hogy a magyar nemzet történetírói a múltnak miért éppen azokat a személyiségeit méltatták századokon át a legkevesebb figyelemre, akiknek az ország a legtöbbet köszönhetett. Mindenesetre tény, hogy amiként kimaradt az egykorú krónikákból IV. Béla „második országalapításának" mindenfajta ismertetése, ugyanúgy merültek tartós feledésbe azok a hosszan tartó, drámai és következményeikben szinte felmérhetetlen jelentőségű küzdelmek, amelyeket I. Károly király vívott Csák Mátéval és a kor többi oligarchájával a királyi hatalom helyreállításáért. Ma, a korszak jobb ismeretében nyugodtan állítható, hogy Károly nevéhez nem kevesebb fűződik, mint egy újabb, „harmadik" államalapítás.

Magyarország intézményi struktúrája a középkorban még korántsem volt olyan szívós, mint a 15. századtól, a rendi államszervezet kialakulásától kezdve. Az állam akkor még csupán egy aránylag kezdetleges uralmi rendszert jelentett, amelynek fennállását valószínűsítette ugyan a megszokás éa tradíció, de nem garantálta. Európának ezen a peremvidékén az idő tájt még távolról sem volt lehetetlen, hogy egy intézményesültnek tekinthető államalakulat egy nemzedék alatt elenyésszen anélkül, hogy pusztulásában külső erők működtek volna közre. A 14. századi szerb királyság sorsa a bizonyíték rá.

Szerbia fiatalabb politikai képződmény volt, mint Magyarország. A széthullóban lévő bizánci birodalom északi határvidékén keletkezett a 12. század második felében, akkor, amikor az Árpádok dinasztiája már vagy hét királyi nemzedékre tekinthetett vissza. Mindamellett a 14. század közepére már a szerb Nemanjida ház is tisztes tradíciókkal rendelkezett. Uralkodói 1217 tájától királyi koronát viseltek, amelyet III. Honorius pápától kaptak, és a hatodik szerb király, Dusán István (1331–1355) éppenséggel a Balkán-félsziget nagyhatalmává tette országát. Dusán Szerbiája belsőleg szilárd, kifelé ütőképes államalakulat benyomását kelti, és így annál meglepőbb, hogy másfél évtizeddel a halála után már semmi sem maradt belőle. Széthullása – és ez az, amiért egyáltalán érdemes volt szóba hozni – olyan körülmények között ment végbe, amelyek sokban emlékeztetnek az Árpád-ház kihalása körüli magyarországi fejleményekre. A Dusán által 1346-ban felvett cári cím örököse egyetlen fia, Uros (1355–1371) lett, akinek árnyékuralkodása a magyar olvasóban óhatatlanul Kun László országlásának éveit idézi fel. Egyrészt a tekintetben, hogy Uros alatt a szerb állam forma szerint még létezett, és kancelláriája 1365-ben még okleveleket bocsátott ki; másrészt annyiban, hogy

a központi hatalom Dusán halála után röviddel megszűnt, és a helyébe egy tucat tartományúr lépett, akiknek mindegyike egy-egy kezdetleges „államalakulat" fejévé vált. Legitimációjuk — amennyiben ilyesmiről egyáltalán beszélni lehet — szintén a magyarországi oligarchákéra emlékeztetett: míg Csák Máté és nagyúri társai nádori, vajdai vagy báni címmel gyakorolták hatalmukat, a szerb urak a cári udvar bizánci eredetű *despot, cesar* illetve *sevastokrator* címeivel tündököltek.[1]

A magyar és szerb történet párhuzama azonban ezen a ponton véget is ér. A középkori szerb társadalom kohéziója a kritikus pillanatban jóval gyengébbnek bizonyult, mint a magyaré, és amikor Uros cár 1371-ben örökös nélkül meghalt, az immár nagyjából függetlenné vált országnagyoknak eszükbe sem jutott, hogy a királyság intézményét érdemes lenne fenntartaniuk. A Nemanjida házzal együtt szállt tehát sírba maga a szerb államiság is, mivel a léte úgyszólván egyedül a dinasztia létéhez kötődött. A nyomában fékevesztett anarchia, majd az általa megkönnyített oszmán hódítás következett.

Merőben más utat vett 1301-ben, az Árpádok kihalása után a magyar állam fejlődése. Az anarchia itt is a rákövetkező évtizedben hágott a tetőpontra és központi hatalom, tudjuk, gyakorlatilag nem létezett. Szilárdan fennmaradt azonban még a legsötétebb esztendőkben is a királyság, a *regnum Hungariae* eszméje, ami végül elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy az állam túlélje a krízis éveit, és poraiból újra feltámadjon. Kétségtelenül kellettek ehhez a feltételek is: a királyság létéhez hagyományosan kötődő katolikus egyház szilárd intézményrendszere és ideológiája, valamint a Szent Korona, amely a világiak számára is kézzel foghatóan szimbolizálta a királyságnak dinasztiákon átívelő létét és egységét. Nyilván nem véletlen, hogy a korona éppen ezekben a válságesztendőkben kap először „alkotmányjogi" jelentőséget, s hogy éppen ettől kezdve válik fokozatosan a magyar állam jelképévé.[2] Ahhoz azonban, hogy a királyság tényleg újjászülessék, az ideológiai alapokon kívül még valamire szükség volt: arra, hogy a korona birtokosa az ország eszmei egységét tényleges politikai egységgé varázsolja, vagyis helyreállítsa a a gyakorlatilag már megszűnt központi hatalmat. Az állam újjáalapításának ezt a munkáját végezte el I. Károly 1310 és 1323 között.

Amilyen könnyű ezt ma leírni, annyira nehéz lehetett akkor véghezvinni. A történész, ha vette a fáradságot, hogy belemélyedjen az események részleteibe, alig talál szavakat, hogy Károly uralkodói teljesítményét méltassa. Utólag már nehezen tudjuk a fejlődés menetét másképp elképzelni, mint ahogy valójában történt, és hajlamosak lehetünk azt hinni, hogy a tartományúri hatalmak felszámolása és az ország egységének helyreállítása természetes, mintegy a sorstól és a gazdasági „törvényszerűségektől" diktált folyamat volt, amely másként, mint az Anjou dinasztia megszilárdulásával nem is végződhetett; hogy tehát Károly, amikor élére állt ennek a folyamatnak, mintegy a hátán utazott a történelem hullámainak. Valószínű, hogy a maga idejében a helyzet nem volt ennyire reményt keltő. Harmadik koronázásakor, 1310-ben annyi mindenesetre kétségtelennek látszott, hogy az ország formai egysége hosszabb-rövidebb időre biztosítva van. A tényleges hatalom azonban szerte az országban a Károlyt trónra emelő és őt több-kevesebb lelkesedéssel támogató országnagyok kezében volt, és semmi jel nem

[1] A szerb állam széthullási folyamatára *Jireček-Radonić* I. 237–254, az udvari címekre I. 259, II. 23–24.

[2] *Eckhart Ferenc:* A szentkorona-eszme története. Bp., 1941. 37.

mutatott arra, hogy hatalmukban királyukat is részeltetni óhajtják vagy azt netán önként átengedik neki. Inkább a tartományok lassú intézményesülésének voltak halvány előjelei. Amikor Kőszegi András a nyugat-dunántúli megyék ura lett (1314), úgy tekintette magát, mint akire „elődei" – nagyatyja, Iván nádor és bátyja, Miklós tárnokmester – „kormánya jog szerint szállt" *(cui gubernacula predictorum predecessorum nostrorum de iure pervenerant).*[3] E szavak már egyfajta uralkodói öntudat csírázásáról tanúskodnak, és a fejlődésnek egy olyan alternatíváját villantják fel, amely egyetlen erős királyság helyett több félfüggetlen kiskirályság intézményesüléséhez vezet. Károly ennek a folyamatnak állta útját vasakarattal és konok elszántsággal. Attól kezdve, hogy koronázása után néhány hónappal végleg szembefordult legerősebb ellenfelével, Csák Mátéval, nem nyugodott, amíg sorra maga alá nem gyűrte valamennyit, és formálódó „tartományaikat" a szó szoros értelmében meg nem semmisítette.

Ezeknek a sorsdöntő éveknek a történetét mindmáig hiányosan és rosszul ismerjük. Végső oka ennek persze a kortársi közöny. Károly uralkodásának egyetlen krónikása, akit a filológia János ferences provinciálissal azonosított,[4] túl mély ellenszenvvel viseltetett királya iránt, hogysem érdemesnek tartotta volna hőstetteiről bővebben beszámolni. Tolla csak akkor kapott szárnyakat, ha a Záhok kiirtásáról és az Úr ezt követő bosszújáról lehetett szólnia. Az oligarchákkal vívott több mint egy évtizedes harcból egyedül a rozgonyi csatát (1312) ítélte feljegyzésre méltónak, azt a téves benyomást keltve ezzel az utókorban, mintha a küzdelem mindjárt az elején eldőlt volna. Nem járt a korszak sokkal jobban a modern történetírás kezén sem. Részletesebb összefoglalást egyedül Pór Antal írt róla (1895),[5] ez azonban már rég túlhaladottnak tekinthető. Újabb időkben Kristó Gyula szentelt alapos tanulmányokat a tartományúri hatalom kérdésének, bukásának folyamatát azonban ő sem vizsgálta behatóan.[6] Részlettanulmány nem kevés született – főleg a századforduló táján – a kor egyes szereplőiről és eseményeiről,[7] ezek azonban a szintézist nemcsak nem pótolják, hanem még indokoltabbá teszik. A problémának és forrásainak természete ugyanis olyan, hogy a korszak egész politikai történetének együttes és módszeres feldolgozását kívánja meg. Ha csak egy-egy szeletet választunk magunknak belőle, nagyon könnyen juthatunk hibás megállapításokra. Ennek tudható be, hogy a meglévő ismereteket összegző eseménykrónika[8] dátumainak jelentős része behatóbb vizsgálat során tévesnek bizonyul. Nem 1315-re esett Visegrád visszafoglalása Csák Mátétól, nem 1316-ban volt a debreceni csata, nem 1319-ben hódította meg Károly a macsói bánságot – és a sort még hosszan lehetne folytatni. A negációk helyett azonban érdemesebb a tárgyra térni.

[3] A. I. 337.

[4] *Mályusz Elemér:* A Thúróczy-krónika és forrásai. Bp., 1967. 57–60.

[5] *Pór-Schönherr* 46–76.

[6] *Kristó:* Csák Máté 197–206; *ugyanő:* Széttagolódás 204–209.

[7] *Karácsonyi:* Nemzetségek, *passim: Komáromy András:* Dózsa nádor és a Debreczeni család. Turul 9 (1891) 1–9, 67–78; *Pór Antal:* Köcski Sándor. Száz. 22 (1888) 785–797; *ugyanő:* László erdélyi vajda (1291–1315). Erd. Múz. 8 (1891) 433–481; *Wertner Mór:* Szécsényi Tamás erdélyi vajda (1299–1354). Erd. Múz. 10 (1893) 119–134; *ugyanő:* Magyar hadjáratok a XIV-ik században. Száz. 39 (1905) 423–427. stb.

[8] *Benda Kálmán* (szerk.): Magyarország történeti kronológiája. I. Bp., 1981. 192–198.

2.

A korszak politikai történetét elsősorban a levéltári forrásanyagból rekonstruálhatjuk. Ennek mennyisége még a sok pusztulás után is tetemes: Györffy György becslése szerint az Anjou-kor első évtizedeiből (1332-ig) kb. 10 000 oklevéllel rendelkezünk, vagyis annyival, mint az egész Árpád-korból, és e mennyiség egyharmada kiadatlan.[9] Munkám során, mivel lehetőségeimet határidő korlátozta,[10] nem vállalkozhattam a teljes anyag átnézésére, és kénytelen voltam beérni azzal az igyekezettel, hogy legalább lényeges adat ne kerülje el a figyelmemet. Ebből következően az alábbi megállapításokat bizonyára sokban fogja módosítani, kiegészíteni vagy éppen cáfolni az a szerencsés kutató, akinek módja lesz egyszer a majdani Anjou-kori Oklevéltár teljes anyaggyűjtésére támaszkodni.

Az, hogy a korszak eseményeiről nem tudósít a krónikás, sajnálatos talán, de nem kétségbeejtő. Az a kép, amelyet elbeszélő források híján rajzolhatunk róluk, kevésbé lesz színes és eleven, de talán megbízhatóbb lesz. Ma már a politikai történet kutatásában is egyre jobban tért hódít az a felismerés, hogy a tárgyat mindenképpen célszerű elsősorban a levéltári forrásanyagon keresztül megközelítenünk, a narratív kútfőket pedig óvatosabban és csak második helyen érdemes tekintetbe vennünk. Részint abból fakad ez, hogy a levéltári források információanyaga az irodalmi alkotásokénál jóval tárgyilagosabb és megbízhatóbb, részint pedig onnan, hogy a korszerű politikatörténet mind nagyobb mértékben támaszkodik olyan jellegű adatokra, amelyeket narratív források nem vagy alig tartalmaznak: itinériumokra, prozopográfiára, archontológiára és hasonlókra. Ezenfelül a magyarországi kutatás abban a különlegesen szerencsés helyzetben van, hogy maga a levéltári anyag is nagy mennyiségben tartalmaz narratív elemeket (a királyi adományleveleknek az adományos érdemeit ecsetelő részében), amelyek a kétféle – elbeszélő és levéltári –forrástípus előnyeit szerencsésen egyesítik magukban.[11]

A levéltári anyag sajátossága, hogy a belőle nyert információk minden megbízhatóságuk mellett töredékesek, mozaikszerűek s így a történeti folyamatról nem adnak összefüggő képet. Számos eseményről szolgáltatnak ugyan közvetlen leírást vagy közvetett felvilágosítást, az azonban már a kutató feladata, hogy a termérdek apró részletből az egész képet rekonstruálja. Munkája tehát – a feldolgozás stádiumában – sokban fog hasonlítani egy óriási, különleges *puzzle*-rejtvény kirakásához, mindazzal a fejtöréssel és szellemi izgalommal, amit egy ilyesfajta rejtvény kínálhat, de egyben mindazzal a bizonytalansággal, ami abból származik, ha a rejtvénydarabkák jelentős hányada, mint esetünkben, örökre elveszett.

A rejtvényfejtés technikáját még a Pertz-féle német történésziskola dolgozta ki a 19. században, és bőven fel is használta a *Jahrbücher des deutschen Reiches* sorozat köteteiben. (Magyarországon Pauler Gyula volt az egyetlen, akinek sikerült ezt a technikát teljes mértékben elsajátítania.) Az ott kialakult módszerbeli fogások jobbára

[9] Gy. I. 10.

[10] A jelen dolgozat előtanulmányként készült a Magyarország története tíz kötetben c. mű 2. kötetének Anjou-kori fejezetéhez.

[11] A narrációk értékelésére *Mályusz Elemér:* Királyi kancellária és krónikaírás a középkori Magyarországon. Bp., 1973.

adaptálhatók a magyar középkor kutatására is, azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy itt elbeszélő források híján a levéltári anyagnak jut szinte kizárólagos szerep. Azonban éppen ezért számunkra is igen jelentős Pertzéknek az a felfedezése, hogy – elegendő számú iratanyag esetén – a politikai történet vázát a királyi itinériumnak kell szolgáltatnia, amely a kelethellyel ellátott királyi oklevelek dátumsoraiból szerkeszthető meg.[12] A magyar történelemben éppen I. Károly uralkodása az az idő, amikor az írásbeliség megnövekedése folytán először áll a rendelkezésünkre annyi királyi oklevél, amennyi már elég egy kronológiai segédletként felhasználható itinérium készítéséhez. Látni fogjuk, hogy ennek segítségével a korszak legfontosabb időrendi problémái úgyszólván nehézség nélkül megoldhatók. (I. Károly 1310–1323 közötti itinériumát a tanulmány *Függelékében* találja meg az olvasó.) Majdnem ugyanennyire fontos segédletként szolgálhat az országos és helyi tisztségviselők – bárók, ispánok, várnagyok – archontológiája is, annak ellenére, hogy az erre vonatkozó adatok a királyi itinériumhoz képest jóval hézagosabbak.

Az itinérium és az archontológia együttesen kulcsot ad a kezünkbe a rejtvény összerakásához. A segítségükkel megkapjuk azokat az időrendi „fixpontokat", amelyekhez a továbbiakban – sok munkával ugyan, de már nem reménytelenül – fokozatosan hozzáilleszthetők a rejtvénynek még fel nem ismert darabkái, míg a végén összeáll a vizsgált időszak nagyjából teljes ,és nagyjából ellentmondásmentes eseménytörténete. Maradnak persze az asztalon olyan darabkák is, amelyekkel egyelőre nem tudunk mit kezdeni, de nem kizárt, hogy idővel – egy-két új forrásadat felbukkanásával – ezek is megtalálják majd a helyüket a képben.

I. Károly uralkodásának 1310–1323 közötti szakasza három rövidebb időszakra osztható, amelyek mindegyike az országegyesítés egy-egy fázisának felel meg. Az első időszak *1314 végéig* terjed és jellemző vonása az 1310 előtti uralmi keretek továbbélése. A király ezekben az években megpróbál még alkalmazkodni az adott politikai környezethez, és jóllehet már ekkor is hatalmának erősítésén fáradozik, többnyire tudomásul veszi, sőt bizonyos értelemben legitimálja a század első éveiben kialakult tartományúri fennhatóságokat. A nagyok közül ekkoriban még Csák Máté az egyetlen nyílt ellenfele, a többiek forma szerint elismerik a királyt uruknak, és ők alkotják kormányát is. Utólag visszatekintve nyilvánvaló, hogy ez a „koalíciós" kormány nem működhetett sokáig, és az uralomra törő fiatal királynak előbb-utóbb összeütközésbe kellett sodródnia bárói zömével. Valójában ehhez négy hosszú évre volt szükség, és csak 1314 őszén jutottak a dolgok odáig, hogy Károly felrúgta a labilis együttműködés addigi elvét, otthagyta ,fővárosát, és maroknyi hívére támaszkodva elszántan szembefordult immár az egész oligarchiával. *1314 végétől 1318 végéig* számítható a küzdelem második periódusa, amelyet a „döntés éveinek" nevezhetnénk. Károly legfényesebb diadalainak időszaka ez, amelynek során közvetlen uralmát Soprontól Ungvárig az ország legnagyobb részére kiterjesztette. Ekkorra esik a Borsák, Petenye fia Péter, az Amadéfiak megtörése, a Kőszegiek dunántúli – és részben szlavóniai – hatalmának szétzúzása, valamint Komárom és Visegrád bevétele, ami Csák Mátéval szemben a Duna-vonal birtoklását jelentette. Ezzel együtt 1318 végére még mindig sok elhárítandó akadály maradt az egyeduralom felé

[12] *Antoni Gąsiorowski:* Rex ambulans. Quaestiones medii aevi 1 (1977) 139–162; *Engel Pál:* Hunyadi János kormányzó itinériuma (1446–1452). Száz. 118 (1984) 975–979.

vezető úton, felszámolásuk azonban már csak idő kérdése volt. Ennyiben tekinthetők külön időszaknak *az 1319–1323 közötti esztendők,* amelyek Csák Máté tartományának megszállásával, Erdély és Szlavónia pacifikálásával, végül Pozsony visszacsatolásával kerek egésszé formálták Károly művét, a helyreállított királyságot. A stabilitás új éráját, amelyet a továbbiakban már csak szórványos és jelentéktelen mozgolódások zavarnak majd meg, olyan látványos intézkedések vezetik be 1323-ban, mint a királyi udvar visszaköltözése az ország szívébe, Visegrádra, és az új királyi nagypecsét használatbavétele.[13]

3.

Az interregnum zavaros időszakát Károly harmadik és végérvényes koronázása zárta le, amelyet odaadó híve, Tamás esztergomi érsek hajtott végre 1310. augusztus 27-én Székesfehérvárott a Kán László vajdától nagy nehezen visszaszerzett Szent Koronával.[14] Akkoriban alkalmasint úgy látszott, hogy a várva várt aktus a belbéke, nem pedig a belháború nyitánya lesz. Egy rövid pillanatig az lehetett a szemlélő benyomása, hogy a zűrzavart és fejetlenséget végre rendezett állapot váltja fel, és az országnak ismét olyan királya lesz, akit kicsik és nagyok egyaránt urukul ismernek el. A rend utáni törekvés elsősorban a kormányalakítás tényében mutatkozott meg, éppoly világosan, mint a rendezés korlátai a kormány összetételében. 1310 előtt ezen a téren is anarchia uralkodott, amit akkoriban Károly is kénytelen volt tudomásul venni. A nagyok közül négyen címezték magukat nádornak: Csák Máté, Aba Amadé, Borsa Kopasz és Ákos István, területükön gyakorolták is a nádori jogkört – vagy legalábbis olyasmit, amit annak lehetett tekinteni –, az országbírói méltóság ellenben nem volt betöltve, és nincs tudomásunk egyetlen udvari méltóságról sem. Változást az 1310. év hozott. Károly már június 11-én „volt nádornak" titulálta hű támogatóját, Amadét, a koronázás után pedig Kopaszt tekintette egyedüli nádornak.[15] A kinevezés nyilván a köpönyegforgató és erőszakos nagyúr leszerelését célozta, hiszen a megbízható és higgadt Amadé Kopasznál kétségkívül jobban rászolgált az ország első méltóságára. Kán László mint Erdély tényleges ura természetesen megtartotta vajdai tisztségét,[16] míg Szlavónia bánjává a

[13] Vö. *Gárdonyi Albert:* I. Károly király nagypecsétjei. Turul 25 (1907) 34–42.

[14] A vonatkozó forráshelyeket idézi Gy. II. 374.

[15] 1310. VI. 11: ad instantiam Omodei quondam palatini (Dl. 73384). Kopasz nádorságára a koronázás utáni első adat 1311. I. 1-én kelt (A. I. 219), ettől kezdve 1314 nyaráig állandóan ő szerepel Károly egyetlen nádoraként, vö. *Wertner:* Arch. 27, és az ott felsorolt adatokon kívül még 1312: Smič. VIII. 312 és Sztáray I. 40; 1313: Dl. 107315 és 40349; 1314. IV. 1: Smič. VIII. 355; 1314. VI. 8: Dl. 69660; 1314. VII. 20: A. I. 351; 1314. VIII. 24: Dl. 69661.

[16] A legvalószínűbben 1310-re datálható az az oklevél, amelyet László vajda udvarbírája IX. 7-én Szegeden adott ki, s amelyben egy pert ad 22. diem post recessum domini vayuade de Vngaria in [partes] Transsilvanas halasztott el (Z. I. 122, vö. *Karácsonyi:* HH 138 és alább a 23. jegyzettel). 1313. VI. 22-én maga Károly nevezi Lászlót erdélyi vajdának (ZW. I. 310), és nincs tudomásunk róla, hogy 1310–13 között ellenségek lettek volna (vö. *Kristó:* Kán László 91). Igaz, hogy egy 1312. évi királyi oklevél a bárók között Miklós nevű *erdélyi* vajdát említ (Nicolao woyuoda Transilvano, A. I. 280), egyúttal azonban az esztergomi érseket Budizlausnak nevezi Tamás (1305–21) helyett, amiből kifolyóan hamisnak kell tekintenünk, annak ellenére, hogy eredetije (Dl. 1791) nem tűnik gyanúsnak. A hamisítót az tévesztette meg, hogy 1312-ben Károly bárói között hiteles oklevélben csakugyan

nemrég elhunyt Kőszegi Henrik helyébe régi hívét, Babonics Istvánt nevezte ki a király[17] Csák Mátét a tárnokmesteri méltósággal próbálta leszerelni, egyelőre sikerrel, mert Máté csakugyan megvált nádori címétől.[18] A többi méltóság kezdeti elosztására nézve nincsenek forrásaink, és így azt sem tudjuk, hogy Amadé, Ákos István és az agg Csák Ugrin, Károly uralmának oszlopa helyet kapott-e a kormányban. Országbíróként 1311 márciustól Ugrin rokonát, Csák fia Jánost ismerjük,[19] lovászmesterként kevéssel utóbb Kőszegi Jánost, Henrik bán idősebb fiát (1312–13),[20] királynéi tárnokmesterként Rátót Domokost (1313),[21] pohárnokmesterként Kopasz vejét, az Erdélyben birtokos Mojs fia Mojsot (1313 vagy 1314).[22] (Asztalnokmesterről 1318 előtt nincs tudomásunk.) Lehet, sőt valószínű, hogy a felsoroltak némelyike még a koronázás idején lépett hivatalba.

A vesződséggel megteremtett látszategység túl ingatag volt, semhogy sokáig tartson, és a békének néhány hónapon belül vége szakadt. A koronázást követően Károly országgyűlést tartott,[23] valószínűleg Budán, ahol szeptember elején találjuk. December elején lerándult Erdélybe, hogy megszemlélje a Kán Lászlótól tavasszal visszakapott királyi javakat, s egyúttal létét demonstrálja.[24] Visszatérte után mihamar kitűnt, hogy uralma utazgatásokkal és alkudozásokkal nem tartható fenn. A koalíció gyenge láncszemének kezdettől fogva Csák Máté ígérkezett, akinek közönye az új királlyal szemben eleve odáig ment, hogy sem a koronázáson, sem a tanácsban nem mutatkozott, Károly kénytelen volt erélyesebb eszközökhöz nyúlni. 1311 márciusban bárói élén

előfordul Miklós vajda (Nicolaus woyuoda, Smič. VIII. 312), aki Pok nb. Miklós korábbi és későbbi erdélyi vajdával azonosítható, de aki ekkor nem viselt hivatalt.

[17] Először Károlynak a koronázás napján kelt parancsában tűnik fel bánként (Tkalčić: Mon. civ. Zagr. I. 82), utoljára 1316. III. 1-én (Blagay 80), további adatok *Wertner:* Arch. 590.

[18] 1310. X. 4-én az esztergomi káptalan királyi tárnokmesternek nevezi (Veszp. Reg. 48. sz.), 1311-ben pedig saját komáromi ispánja is, ld. a 27. jegyzetet. Ez utóbbiból tűnik ki, hogy ekkoriban saját híveitől sem követelte meg a nádori címet. 1312-ben azonban már újból annak címezi a nyitrai káptalan (HOkl. 185).

[19] Első kiadványa 1311. III. 10: Dl. 30597. Az a feltevés, hogy előzőleg Csák Ugrin viselte a méltóságot, nem utasítható el, de nem is igazolható forrásszerűen. (Vö. *Bertényi:* Országbíró 61).

[20] 1312. V. 8: Z. I. 137; 1313. VIII. 14: Z. I. 146; 1313. X. 17: Dl. 86924. Megjegyzendő, hogy 1313. IV. 24-én a veszprémi püspök királyi tárnokmesternek nevezi (Z. I. 143 = Dl. 76228), bizonyára elírásból, vö. a 28. jegyzettel.

[21] 1313. VIII. 1: ld. a 65. jegyzetet; XI. 5: F. VIII/1. 493 = Dl. 1794.

[22] Egy év nélküli királyi oklevél szerint, amelyet a kiadó 1311–13 közé datált, pohárnokmester és besztercei ispán (ZW. I. 300). A dátumsor (Budae, f. IV. p. Oculi) és Károly itinériuma (ld. a Függeléket) egybevetése alapján a kibocsátás évként leginkább 1313 vagy 1314 (esetleg 1312) jöhet szóba. Kopaszt 1318-ban Károly nevezi Mojs apósának (DF 254779, Wesselényi lt. 5).

[23] Imre váradi püspök 1310. X. 2-án Váradon közli, hogy [Diószegi] Péter fia Drug nem jelent meg előtte in quindenis reditus nostri de presenti congregatione regni (Dl. 40330). A püspök tehát IX. 18-án érkezett vissza Váradra. Úgy látszik, László vajda is az országgyűlésről való hazatérte utánra halasztatta el törvényszéke pereit, vö. a 16. jegyzettel. Az országgyűlés helyét illetően a fenti adatokat vö. a Függelékkel.

[24] Az időpont az itinériumból állapítható meg, ld. a Függeléket. Károly 1313-i oklevelében: in primo introitu nostro in terram Transilvanam post coronationem nostram, cum essemus Albe Jule. Kíséretében volt Tamás esztergomi érsek és Vince kalocsai érsek kancellár (Doc. Trans. XIV/1. 398).

Pozsony vidékére látogatott,[25] és – feltehetően követek útján – előadta kívánságait a nagyúrnak. Mindenekelőtt az esztergomi és a nyitrai egyház bitorolt jószágait követelte vissza, de szeretett volna a Máténál levő királyi javakból is valamennyit visszakapni. A harmadik vitapont, mint minden tartományúr esetében, a nemesség helyzete volt. Károly egyrészt „szokatlan szolgálataik" – nyilván a katonáskodás – eltörlését követelte, másrészt azt, hogy szabadon szolgálhassanak, akinek akarnak – vagyis Máté helyett neki. A nagyúr minderről hallani sem akart, a királyt ellenségként fogadta tartományában,[26] és néhány nappal Károly megérkezése után az összes pereket pünkösd nyolcadára halasztatta el „az ország közelgő háborúja és viszálya miatt".[27] A szakítást nem lehetett elkerülni. Károly, látva ellenfele hajthatatlanságát, válaszul megfosztotta a tárnokmesterségtől, és utódává – legkésőbb április közepén – a Nyugat-Dunántúl urát, Kőszegi Gergely fia Miklóst nevezte ki.[28] Távozását követően Máté végigdúlta a Tisza és Vác közé eső vidéket, majd június 25-én meglepetésszerű támadást kísérelt meg Buda ellen, ahol uralkodója a királynéval együtt időzött. A pohár betelt, és Gentilis bíboros, V. Kelemen pápa követe július 6-án Pozsonyban, mielőtt elhagyta az országot, kiközösítette az egyházból a magáról megfeledkezett főurat.[29] Károly időközben külföldi szövetségeseket is megpróbált mozgósítani ellene, és követei már 1311 tavaszán – majd 1312 januárban ismét – megfordultak az osztrák és a cseh udvarban. Ő maga augusztusban főpapjai és bárói élén „hatalmas sereggel" vonult Máté megfenyítésére, de eredményt tudtunkkal nem ért el.[30]

[25] 1311. III. 14-én apud Posonium birtokot ad Tamás érsek berzencei (Bars m.) várnagyának (RDES I. 856. sz.). Gentilis bíboros írja VII. 6-án, hogy a király a koronázás után Máté tartományában (in eisdem partibus) időzött, miután Máté ab ipsis coronatione et consiliis se penitus absentavit (Vat. I/2. 387).

[26] Vat. I/2. 387–388.

[27] Beke komáromi ispán és a szolgabírák év nélküli oklevelükben, böjtközép nyolcada előtti szombaton *propter inminentem regni turbationem et discordiam* pünkösdre halasztanak egy pert, amely secundum continentiam litterarum Stephani comitis, iudicis curie domini nostri M[athei] magistri thavarnicorum domini regis folyt előttük (H. VII. 325). *Karácsonyi:* HH 134 szerint 1310-ben kelt (így közli RDES I. 753. sz.), azonban az 1311. III. 20-i kelet sokkal pontosabban megfelel a körülményeknek. Vö. a 18. jegyzettel is.

[28] 1311. IV. 16: Miklós tárnokmester Kéthelyen (Sopron vm.) kelt parancsa Bykug-i várnagyához (Sopron vm. I. 72). Ezóta 1313. XII. 13-ig egyfolytában viseli a méltóságot (*Wertner:* Arch. 161). 1314. IV. 3-án néhai (A. I. 337). Ld. a 20. jegyzetet is.

[29] Mindezt elbeszéli Gentilis oklevele: Vat. I/2. 388–389. Lehetséges, hogy ez volt az a Buda elleni támadás, amelyben Máté unokatestvére, a Vértesben uralkodó Csák Péter részt vett (1315: F. VIII/1. 551–3 = Dl. 84774), s ez esetben ekkorra tehetjük Bajót (Esztergom vm.) várnak Máté és Péter általi lerombolását (1317. és 1332. évi oklevelekben említve, ld. Gy. II. 225).

[30] 1311. IX. 26: Károly birtokadománnyal jutalmazza Debreceni Dózsát, akit, cum nos una cum baronibus ... contra ... Matheum de Tyrunchun cum valido exercitu processissemus, ... maiorem nostri exercitus prefecimus, in quoquidem officio bebizonyította hűségét (A. I. 233). 1311. XI. 11: megjutalmazza Pozsegai Elyseus fiát, Miklóst, aki részt vett in nostris expeditionibus et processibus, quos unacum prelatis et baronibus ac nobilibus regni nostri habuimus contra Matheum de Tyrunch[un] (Smič. VIII. 296). Lehetséges, hogy szintén ehhez a hadjárathoz kapcsolható Károlynak egy év nélküli parancsa, amely iuxta fluvium Nytra prope Nyarhyd, vagyis a mai Érsekújvárnál kelt VIII. 14-én. Dátumán kívül tartalma is erre mutat: az *egri* káptalant utasította benne, hogy Wnyn és Koplen (azaz a Szakolcától DK-re fekvő *Nyitra megyei* Unin és Kobilán) birtokokat iktassa Meney-i Kunch nővéreinek, akiknek „hű bárói",, [Csák nb.] Ugrin mester és Csák fia János mester kérésére

I. Károly harcai az oligarchák ellen (1310-23)

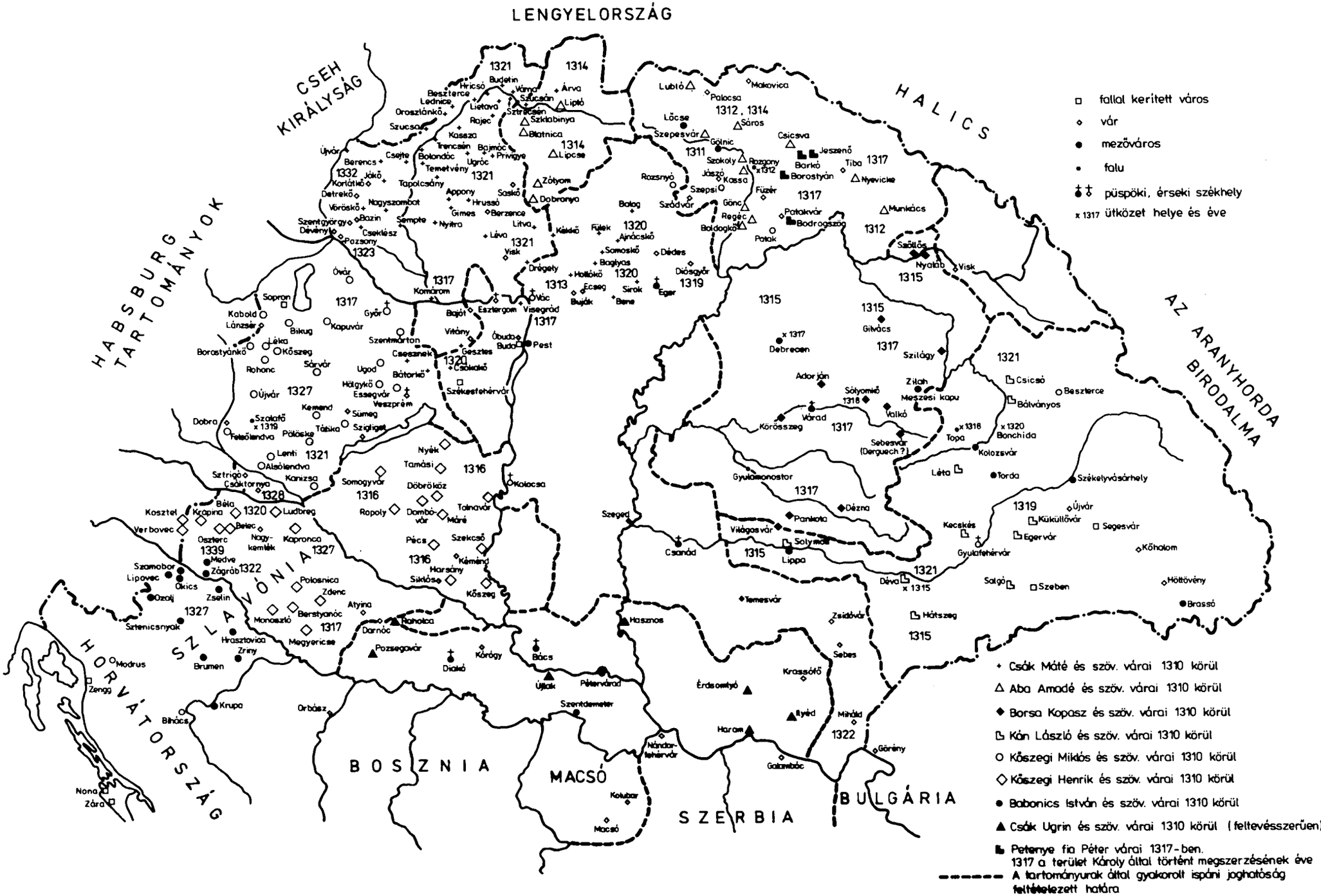

Sőt, az akciónak oly kevéssé sikerült Mátét megfélemlítenie, hogy az már a tél folyamán ellentámadásba ment át. Dühének célpontja az esztergomi érsek volt, aki a kiközösítő bullát közzétette egyházmegyéjében. Csapatai élén tűzzel-vassal pusztította az érsekség falvait, összesen 15 000 márka kárt okozva, „föld alatti aknákkal" *(subterranea cavatione)* bevette és földig rombolta az érsek berzencei (Bars m.) várát, majd azzal fenyegetőzött, hogy magát Esztergomot fogja ostrom alá venni. Károly ekkor már az Abákkal lévén elfoglalva, nem tudott hű főpapján segíteni, és az érsek kénytelen volt 1312 március elején formálisan békét kérni, amelyben beérte a Máté által felajánlott 500 bécsi márka kártérítéssel, lemondva minden egyéb követeléséről.[31]

Miközben ily módon Károly királyságából északnyugaton egy jókora darab hosszú időre kiszakadt, északkeleten is viharfelhők gyülekeztek fölötte, és első komoly erőpróbájára nemsokára éppen itt került sor. Errefelé, a Szepességtől Beregig és a Tiszáig az öregedő Aba Amadé volt az úr, régi és becsületes híve Károlynak annak ellenére, hogy megszokott nádori címétől még az ő kedvéért sem volt hajlandó megválni.[32] Tartományában hosszú időn át volt képes viszonylagos rendet tartani, és rossz előjel volt, hogy most, élete alkonyán éppen saját rakoncátlan fiaival szemben szorult királya támogatására. A részletek nem ismertek. Annyit tudni, hogy az egyik Amadéfi, János 1311 tavaszán elfoglalta Merse fia Benedek fiaitól – a Szinyei Mersék őseitől – a szinyei (Sáros m.) várat, fogságba hurcolta az egyik testvért, Tót Pétert, és emiatt hivatalosan az „ország hűtlenének" nyilvánították.[33] Napirenden voltak az összetűzések a Borsákkal is a tiszai határ mentén. A Csicseriek – az Abák szolgálatában álló ungi nemesek – „a hajánál fogva" vonszolták magukkal a Tisza melletti Komoróról Kopasz nádor testvére, Beke egyik szerviensét, közben raboltak és gyújtogattak, mindezt bizonyára az Amadé-fiúk megbízásából.[34] Károly személyesen kényszerült közbelépni, hogy a felek közt fenyegető háborút elhárítsa. 1311 május végén „Patak vár alatt", azaz Sátoraljaújhelyen ítélkezett a viszályban, és Csicseri Domokost arra kötelezte, hogy az okozott károkért adjon elégtételt, Szent István nyolcadán (aug. 27.) pedig jelenjen meg a nádor törvényszéke

---

adta (DF 280415, Beniczky pribóci lt.). – A külföldi követjárásokra 1311: H. II. 27; 1312: F. VIII/1. 487–8; Házi I/1. 24.

[31] A fő forrás minderre Tamás érsek megbízottjának 1312. III. 8-i tiltakozása a fehérvári káptalan előtt, amivel az érsek eleve érvényteleníteni kívánta a Máté által ráerőszakolt békét (Str. 11. 657–659). Az egyház károrait, azaz Máté híveinek dúlásait részletesen ismerteti a négy nap múlva a veszprémi káptalannál benyújtott tiltakozás (Str. II. 660–2).

[32] 1311. II. 25: Omodeus palatinus parancsa Kassáról szepesi várnagyához és alispánjához (RDES I. 855. sz.).

[33] Szinyei Miklós 1311. IV. 27-én az esztergomi keresztes konvent előtt testvérei nevében is tiltakozott, hogy János, Amadé nádor fia, infidelis regni castrum et possessionem eorum Swyniefalua erőszakkal elfoglalta és testvérét, Tót Pétert azóta is fogságban tartja (Dl. 70150 = RDES I. 866. sz., ebben hibásan: infidelis regii). V. 29-én ugyanilyen értelmű tiltakozást tett az egri káptalan előtt is (RDES I. 878. sz.).

[34] A váradi káptalan 1311. II. 20. jelentése a királyhoz ama károkról, amelyeket [Csicseri] Jób fiai, Domokos, Moko és Miklós okoztak (Z. I. 131). A Csicseriekre, Amadéhoz és fiaihoz való kapcsolatukra *Engel:* Ung 89.

előtt.[35] A béke ezzel helyreállt, de csak rövid időre. Amadé még pár hónapig rendet tartott, de fiai nyomban halála után újra kezdték garázdálkodásaikat, és szeptember 8-án felprédálták a Bereg megyei Csarnavodát (Csarodát).[36]

A tartomány felett készülődő vihart Amadé halála váltotta ki. Szeptember első napjaiban, midőn kíséretével együtt Kassán tartózkodott, a polgárok rajtaütöttek, őt magát megölték, Amadé és Domokos nevű fiait pedig egyik unokájával együtt foglyul ejtették. A többiek csak üggyel-bajjal menekültek meg a „csatából" *(conflictu).*[37] A váratlan zendülést láthatóan az a hír váltotta ki, hogy Amadé és családja a várost örök birtokul igyekszik kieszközölni a királytól, a polgárok tehát – okkal-e vagy ok nélkül, nem tudjuk – szabad státusuk védelmében, a jobbágysort elkerülendő fogtak fegyvert. Károlyt az eset közelről érintette, hiszen nemcsak egyik legbiztosabb támaszát vesztette el, hanem ráadásul az a kilátás fenyegette, hogy Északkelet-Magyarország a szilaj Amadéfiak kezére jutva kicsúszik az ellenőrzése alól. Ezeknek azonban, a király szerencséjére, családtagjaik fogsága miatt kötve volt a kezük, és Károly nem is késett kihasználni szorultságukat. Teljhatalmú biztosként két leghívebb főpapját küldte a helyszínre rendet teremteni, Tamás esztergomi érseket és István veszprémi püspököt, a királyné kancellárját, akik – a szintén királyhű Márton egri püspök jelenlétében – 1311. október 3-án diktálták le Kassán a békefeltételeket Amadé özvegyének és négy szabadon maradt fiának.[38] A béke forma szerint köztük és Kassa polgárai között köttetett meg, és a biztosok csupán közvetítették azt; valójában azonban Károly maga volt az egyik szerződő fél, és amikor az egyezséget öt nap múlva az egri káptalan hitelesítette, ebben már „a király úr és a kassai polgárok", valamint Amadé özvegye, fiai és „a hozzájuk tartozó nemesek", vagyis 47 főnyi kíséretük szerződéséről olvashatunk.[39]

Ezt bizonyítják maguk a békepontok is, amelyek ugyan Kassa érdekeit is figyelembe vették, legfőképpen azonban az Amadéfiak tartományúri hatalmának szétzúzását célozták. Ez utóbbiak megígérték a polgároknak, hogy atyjuk haláláért és többi

[35] Károly egy év nélküli oklevelében, amely Patak vár alatt pünkösd vigíliáján kelt (Dl. 82741 = Z. I. 120, a kiadásban 1308 körülre datálva), tartalma szerint ugyanabban az ügyben hozott ítéletet, amelyről a váradi káptalan idézett jelentése (ld. az előző jegyzetet) szólt. Ezért az évszám helyesen csak 1311 lehet, ami egyébként nehézség nélkül beleillik Károly itinerariumába.

[36] 1312. I. 7-én az egri káptalan előtt „Beregi" (Káta nb. Surányi) János mester fiai tiltakoztak, hogy számos megnevezett nemes az előző Kisasszonynapon (1311. IX. 8.), post mortem Omodei palatini in instanti, elpusztította falujukat, Csarodát (Z. I. 136–7). A névsor élén szereplő és így vezérnek tekinthető Konrád fia Boda egy jómódú bodrogközi család, a Kistárkányiak őse volt (vö. *Bunyitay* II. 42, hozzá 1320: A. I. 563) és 1311. X. 8-án az Amadéfiak szerviensei között találjuk (Boda filius Corradi, DF 263076).

[37] *Kristó:* Rozgony 36–38. Idézhető még Károly 1312. VI. 14-i oklevele, amellyel megerősítette [Rozgonyi] Julas mesternek egy szerviense javára tett adományát. Ez ugyanis akkor, cum Omodeus palatinus in civitate Cassensi fuisset interemptus et alii nobiles cum eodem Omodeo palatino adherentes detenti extitissent, a csatában (in quo conflictu) átadta a lovát urának, hogy menekülni tudjon, ő maga pedig in medio universitatum de Cassa in pedibus hátramaradt, megsebesült és foglyul esett (Dl. 68680).

[38] Márton püspök oklevele: RDES I. 915. sz.; ugyanekkor Amadé özvegye és fiai maguk is azonos tartalmú oklevelet állítottak ki: RDES I. 914. sz.

[39] Eredetije: Dl. 107713. (Vö. RDES I. 918. sz., említés.) A szerviensek, mint túszokat állító eskütársak, szerepelnek az okt. 3-i szerződésben is. Vö. *Kristó:* Rozgony 44–46.

kárukért nem próbálnak bosszút állni, nem törekszenek a várost „már teljesített és a jövőben teljesítendő szolgálataikért" adományul megszerezni, és átengedik a kassaiaknak szabad használatra a város, Gölnic és Szokoly közt elterülő királyi „fekete erdőket". Ezenfelül azonban arra is kötelezték magukat, hogy „Szepest", Gölnicet és Kassát minden jövedelmükkel visszabocsátják Károly kezébe, biztosainak pedig átadják Zemplén és Újvár megyéket minden tartozékukkal. Lemondtak továbbá a jogtalanul szedett vámokról, megígérték, hogy királyi engedély nélkül nem építenek várat, szabadon hagyják szolgálni bárkinek mindazon nemeseket, akik „a hatalmuk alatt álló bármelyik megyében vagy földön" élnek, és nem kényszerítik őket bíróságaik elé. Egyszersmind örök hűséget fogadtak Károlynak mint „természetes uruknak", és hadi szolgálatra *(servitia)* kötelezték magukat az oldalán bárkivel szemben. Minderre biztosítékul két testvérükön kívül további 47 túszt – kíséretük minden tagja egyet-egyet – adtak a kassaiak kezére azzal, hogy ezek sorsáról vagy az 1312 pünkösdkor tartandó országgyűlés *(congregatio domini regis et regni)*, vagy elmaradása esetén a király, „főpapjai és bárói", azaz tanácsa fog dönteni.

Jóllehet tudós főpapok szerkesztették, az egyezmény nem volt éppen jogi remekmű. Homályban maradt benne a legfontosabb kérdés: mi az, amit az Amadéfiak maguknak tarthatnak meg, és mi az, amit át kell szolgáltatniuk a király, illetve biztosai kezébe? Annyi közvetve kitűnik belőle, hogy a király képviselői továbbra is hatalmas urakként számoltak velük, akiknek „földek", sőt „megyék" maradnak a birtokában; ennélfogva azt sejthetjük, hogy örökbirtokaikat a szerződés nem érintette. Így bizonyára az övék maradt a IV. Lászlótól 1279-ben kapott és Amadé részére 1290-ben III. Andrástól megerősített ungi ispánság, élén Nyevicke várával, továbbá az Abaúj megyei Boldogkő és bizonyára a Sáros megyei Szokoly (Szakalya) vár is.[40] Vajon azonban ezeken kívül minden egyébről le kellett-e mondaniuk? Feltehető, hogy Károly biztosai így gondolták, ezt azonban elmulasztották világosan írásba foglalni. Pongyolaságukat jelzi, hogy a Szepességet *(Scepes)* két várossal, Gölniccel és Kassával együtt, minden további meghatározás nélkül vették számba, Bereg megyét meg, amely évek óta Amadéé volt,[41] egyszerűen elfelejtették megemlíteni. Holott a Szepesség fogalmába nemcsak a szepesi ispánság, hanem a szintén királyi jogot képező Lubló vár is beletartozott; Bereg megye pedig a hatalmas munkácsi uradalmat jelentette. Így esett, hogy a biztosok utólag – amikor összefoglalták ama pontokat, amelyekre a másik félnek esküt kell tennie – még becsempészték a szövegbe, hogy az átadandó királyi jogokba Lubló és Munkács is beleértendő minden tartozékával. Végképp tisztázatlan maradt azonban egy további vitapont: Újvár *comitatus* kérdése, mert a szöveg sehol sem tért ki arra, mi történjék a területén fekvő, de külön ispánságot alkotó Sáros királyi várral és tartozékaival, amelyek ekkor a szerződő felek egyike, Miklós fia Demeter zólyomi ispán birtokában voltak.[42] Éppen ez a három uradalom – Sáros, Lubló és Munkács – volt az, amelynek bizonytalanul hagyott státusából hamarosan vérontás származott.

A négy Amadéfi: János, Miklós, Dávid és László mindazt teljesítette, amit méltányosnak talált. Hogy Abaújból csakugyan kivonultak, azt onnan tudjuk, hogy 1312.

[40] Ungra *Engel:* Honor 889 és *ugyanő:* Ung 51–53. Boldogkő 1317-ben még Amadé fia Lászlóé volt, a jelek szerint örökbirtokként (Dl. 107302).

[41] Gy. I. 524.

[42] *Kristó:* Csák Máté 79.

január 22-én már a királyhű Marhard fia Mihály – az Aba nb. [nembeli, nemzetségbeli] Szikszai–Aszalai–Idai család feje – állt a megyei hatóság élén.[43] Bizonyára átadták a Szepességet is, mert az egyik biztos, Tamás érsek januárig Lőcsén időzött,[44] ahol feltehetően tárgyalásokat folytatott a három vitás vár sorsáról az Amadéfiakkal. Ezek azonban megmakacsolták magukat, egyiket sem voltak hajlandók átadni, és hamarosan fegyvert ragadtak. A tél vége felé Zemplénbe törve felprédálták Gálszécset, a királyhű Petenye fia Péter birtokát, csatában legyőzték Baksa nb. Tamás fia László zempléni ispánt, Patak vár várnagyát, és kirabolták magát Sárospatakot is.[45] A király és az Amadéfiak háborúja elkerülhetetlenné vált.

Károly függőben hagyta a Máté elleni harcot, és nagy erőkkel vonult fel a lázadás eltiprására. Bárói közül Kopasz nádor és testvére, Beke, Csák fia János országbíró, Pok Miklós volt erdélyi vajda, Tamás érsek, a veszprémi, váradi és egri püspökök kísérték el,[46] Kán László és a Kőszegiek a jelek szerint távol maradtak. Hadait 1312 március közepén Váradon gyűjtötte össze[47] s miután úgy látszik, harc nélkül birtokba vette Munkácsot, a Bodrogközön át északnak fordult,[48] és április 10-én már Sáros alatt volt. A várat Miklós fia Demeter és unokaöccse, Domokos fia Doncs mester – a későbbi zólyomi ispán –

[43] F. VIII/1. 479. További adatok: *Wertner:* Arch. 585; származása [1312–15]: Dl. 75198, királyhűsége 1320: *Juhász:* Stifte 222.

[44] XI. 19. és I. 7. között ismerjük itteni kiadványait (Str. II. 653, 655; F. VIII/1. 404, 459).

[45] 1312. IV. 10: Károly megjutalmazza Petenye fia Péter mestert, mert megsebesült az Amadéfiakkal vívott csatában (conflictu), midőn ezek contra nostram maiestatem procedebant et ad devastandum hospites nostros de Potok . . . accessissent, Amadé fia Miklós pedig feldúlta Péter Zeech birtokát, azaz gálszécsi uradalmát (A. I. 254); 1312>355: Károly a leleszi egyház kegyuraságában megerősíti [Baksa nb.] Tamás fiait, László és Donch mestereket, mert midőn Amadé négy fia Patak királyi várost et alios fideles nostros kifosztotta, más híveivel egyesülve visszavették tőlük a rablott zsákmányt (RDES I. 1059. sz.); 1323. VII. 18: ugyanezen László és Donch érdemei között említve az Amadéfiak támadása Patak ellen, László fogsága usque nostrum (regis) adventum in partes Cassa (azaz 1312. ápr. előtt) és birtokaik elpusztítása (Z. I. 232–3). László mester zempléni ispánt (1308: Dl. 40310; 1309: A. I. 175; 1316: Dl. 57243 stb.) egy ügyvédvalló levele alapján lehet azonosítani Baksa nb. Lászlóval (1318: Dl. 57247). Ugyanő 1314. I. 1. szerepel pataki várnagyként (Dl. 57241).

[46] 1312. júliusban Patakon kelt királyi oklevelek sorolják fel őket (VII. 8: Smič. VIII. 312; VII. 20: Dl. 84256; napi kelet nélkül: A. I. 276–80). Kopasz és a veszprémi püspök V. 9-én is szerepel (A. I. 256–7).

[47] 1312. III. 31-én Becsei Imre a felhévízi konvent előtt pert halaszt, quoadusque de presenti exercitu domini regis . . . ad domum suam revertitur (A. I. 252). Ld. a Függeléket is.

[48] IV. 4-én prope villam Helmuch [Baksa nb.] Tamás fia Donchnak adja Barkaszó (Bereg vm.) falut, amelyet birtokosa hűtlenség miatt vesztett el (Dl. 57240, reg: F. VIII/1. 486). Valószínű, hogy a Bodrogközben fekvő Királyhelmec értendő, nem pedig az Ung megyei Putkahelmec. Péter „beregi" várnagy Rozgonynál Károly seregében esett el (SRH. I. 489). Bereg várán véleményem szerint a beregi ispánság vára, Munkács értendő, ugyanúgy, ahogyan pl. – mint *Détshy Mihály* kutatásaiból (Hol állt a középkori sárospataki vár? A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 6 [1966] (177–197) már régóta tudjuk – a pataki kerület vára Újhelyen állt. (Vö. *Engel Pál:* Töprengések az Árpád-kori sáncvárak problémájáról. Műemlékvédelem 31 [1987] 1. sz. 12. Hasonlóan feltehető, hogy a sárosi kerület várát, azaz Sárost eredetileg Tobolnak hívták, Ung ispánság vára pedig Nyevicke volt, ld. alább a 98. és a 139. jegyzetet.). Ebből következően Munkács 1311 ősze és 1312 tavasza között került királyi kézre, ostromát azonban egyetlen forrás sem említi.

nevében Tarkői Rikalf fia Henrik védte.[49] Henrik néhány heti ellenállás után — úgy tűnik, titokban — április végén vagy május elején kiegyezett Károllyal, kiverte a várból Doncs embereit, és átadta a várat.[50] Árulásának díjául azonban azt szabta ki, hogy sárosi ispánként ő marad a vár birtokosa, testvére, Kakas pedig a szepesi ispánságot kapja meg tisztségül.[51] Sáros alól a király Lubló alá vonult, amelyet hívei időközben megvívtak, és várnagyként Kacsics nb. Farkas fia Tamást — a majdani erdélyi vajdát és a Szécsényi család ősét — állította az élére.[52] Károly győzelme látszólag teljes volt. Kopasz nádor már áprilisban közgyűlést tartott Újvár és Zemplén megyék lakosai részére Kassa mellett, majd

[49] Károly 1312. IV. 10-i, dátumhely nélküli oklevele szerint cum nos castrum nostrum de Saarus unacum prelatis, baronibus et nobilibus regni nostri nobis fidelibus restitui petivissemus, iidem filii Irozlou ... ac filii Vte unacum magistro Herrico filio Rykolfy se in ipsum castrum includendo szembeszegültek vele (A. I. 254). Henriknek különben (magister Herke filius Ricolfi) fennmaradt egy soltészlevele, amely in castro Saris kelt, valószínűleg 1311. II. 22-én (DF 285 487, Bohus lt., a dátumsor csonka). Más, egykorú forrásokból ugyanakkor kétségtelen, hogy a vár ekkoriban Miklós fia Demeternek, az Amadéfiak szövetségesének a kezén volt, hiszen a király tőle foglalta el (F. VIII/1. 446–8; A. I. 259–60), Henriket tehát Demeter itteni várnagyának kell tartanunk.

[50] Egy későbbi, 1314. IV. 16-i királyi oklevél úgy adja elő az eseményeket, hogy cum homines magistri Donch contra nostram maiestatem ad tenendum castrum nostrum Sarus vocatum intrassent, Henrik és szerviensei in occupatione predicti castri küzdöttek, és egyikük el is esett (DF 248873, Ipolyi gyűjt. 11, hibásan F. VIII/1. 536–9). Egy 1312. évi, napi kelet nélküli kivonat szerint a várat Tekele nb. [Roskoványi] Márton fiai és rokonaik adták át Károlynak (F. VIII/1. 478). Ők talán Donch familiárisai voltak. A vár megvívását először 1312. V. 25-i (F. VIII/1. 450–2 = DF 210106) és V. 30-i (RDES I. 1002. sz.) oklevelek említik (később még igen sok), azonban V. 9-én Kopasz nádor már közgyűlést tartott a vár alatt Újvár és Zemplén megyék részére, ami a harcok befejezését jelzi (A. I. 256–7). Az ostromban részt vevők közül az alábbiak nevét ismerjük: Petenye fia Péter (1312: A. I. 254); Gargói (Görgei) Illés fia István, a szepesi szászok ispánja és testvérei (1312: RDES I. 1002. sz.; F. VIII/5. 80–2 = F. VIII/1. 448–50 = Dl. 71264); Tarkői Rikalf (1312: RDES I. 1003. sz., F. VIII/1. 446–8 = Dl. 64648); Fábián fia Fábián és társai (1312: F. VIII/1. 450–2 = DF 210106); Báni Ivánka fia István mester (1312: RDES I. 1012. sz.); Tyrinna-i (Terenyei) Jakou fiai Péter és György (1312: DF 273754, vö. F. VIII/1. 486, reg.); Szinyei Benedek fiai Miklós és Péter (1312: A. I. 259–60); Nekcsei Sándor (1312: A. I. 261–2); Detre fia Albericus gölnicbányai polgár (1312: RDES I. 1033. sz.); Tarkői Henrik (1314: ld. az előző jegyzetet); Tekele nb. Jute fia András fiai Pál és Péter (1314: F. VIII/1. 542–5 = DF 268443, 37v; Tarkői Henrik szerviensei, ld. az előző jegyzetet); Sebesi Tamás fia Sinka (1317: Dl. 102891); Druget Fülöp (1317: A. I. 445–7); Füzéri Lampert fia Mihály (1321: F. VIII/2. 297–8, 1327: A. II. 332); Baksa nb. Tamás fia Doncs (1323: Z. I. 232–3); Bátori Bereck fia János (1326: F. VIII/5. 156–64 = DF 243724).

[51] Henrik 1314. IV. 17-án sárosi ispánként (RDES I. 1191. sz.), Kakas 1314. XII. 7-én szepesi curialis comesként, XII. 13-án szepesi várnagyként (RDES I. 1256–7 sz.) fordul elő Károly okleveleiben.

[52] V. 25-én már királyi kézen volt, mert várnagya ellentmondott egy iktatásnak (DF 272446, Szepesi k. m. lt. 7–52). Várnagya 1313-ban Szécsényi Tamás volt (A. I. 289). Lubló bevételét minden oklevél Sáros *előtt* említi (először 1312. V. 30: cum nos unacum baronibus et nobilibus ac aliis incolis regni nostri ... castra nostra de Lyblio et de Sarus expugnaremus, RDES I. 1002. sz.; ld. még 1312: F. VIII/1. 448–50 = Dl. 6365 0; 1314: F. VIII/1. 542–5 = DF 268443, 37v), azonban a király legtöbb oklevelében csak Sáros megvívása szerepel, és egy 1315-i adatból olybá tűnik, hogy a tulajdonképpeni ostrom idején Károly nem volt jelen (Görgei Gyula, sicut nobis constitit evidenter, megsebesült a vár ostromakor, quod tunc per nostros emulos contra nostram regiam maiestatem detinebatur, 1315/322: DF 273155, Nyitrai pk. lt. 8–4–13 = 1315/327: Dl. 63653).

egy másodikat május első napjaiban Sáros alatt. Ez utóbbin már az Amadéfiak is képviseltették magukat, ami annak a jele, hogy a nyílt ellenállást beszüntették.[53]

Valójában a döntő összecsapás még hátra volt. Mialatt Károly Sáros ostromával vesződött, ennek ura, Demeter az egyetlen számba jövő szövetségeshez, Csák Mátéhoz sietett segítségért. A nagyúr felismerte a helyzet fontosságát, és 1700 lándzsást küldött egyik főembere, Aba nb. Nagy Aba vezetésével. A had, amelyhez nyomban csatlakoztak az Amadéfiak is, lekésett ugyan Sáros felmentéséről, de helyette Kassát fogta ostrom alá. Károly a Szepességből sietve a város alá indult, és 1312. június 15-én a közeli Rozgony falunál találkozott az elébe igyekvő ellenséggel. A krónikás szerint „a tatárok ideje óta" nem volt ilyen kemény ütközet Magyarországon. „És jóllehet a király oldalán többen estek el, mégis a király nyerte el dicsőségesen a győzelmet." Ennek mértékét jelzi, hogy a legtöbb ellenséges vezér – Demeter, Aba és két Amadé-fiú, Dávid és Miklós – a csatatéren maradt.[54] Ilyen véres összecsapásra a következő években nem került többé sor, és így a kortársak némi joggal ítélhettek úgy, hogy Károly és a királyság jövője Rozgonynál dőlt el. Mint azonban a további események mutatják, a harc java még hátra volt. Máté pozícióját a vereség a legkevésbé sem rendítette meg, az Amadéfiak hatalma sem semmisült meg teljesen, a többi oligarcháé meg persze sértetlen maradt. A rozgonyi diadal végeredményben nem volt több, mint ígéretes kezdet.

A háború végéről nincsenek híreink. Károly a júliust Sárospatakon töltötte hívei jutalmazásával, majd Kassát útba ejtve szeptemberben visszatért Budára.[55] Augusztus 1-én Amadé fiait még hűtleneknek nevezte,[56] amiből az sejthető, hogy a harc még folyt ellenük. Meghódolásukra valamikor 1312 vége felé került sor,[57] mégpedig aránylag

[53] A. I. 256–7.

[54] SRH. I. 488. Károly egy 1317. évi oklevele is említi [Sebesi] Tamás fia Sinka érdemei között – Sáros megvíváva után – Kassa védelmét (in expugnatione castri nostri de Sarus . . . ac in tuitione civitatis nostre Cassa, Dl. 102891). A krónika előadása azonban ellentmondást is tartalmaz: szerinte Károly Sáros alól a Szepességbe hátrált, mert nem érezte magát elég erősnek, hogy a felmentő sereggel szembeszálljon, azután mégis maga indult Kassa felmentésére. Az 50. jegyzetben idézett adatokból kitűnik, hogy a krónika szerzője tévedett, amidőn úgy emlékezett, hogy Károlynak nem sikerült bevennie Sárost Demeterék megérkezése előtt. – Megemlítendő, hogy jóllehet a krónika egyértelműen jún. 15-ét jelöli meg a csata napjául, Károly már jún. 11-én (in Barnabe) említést tesz róla egy Patakon kelt oklevelében (RDES I. 1003. sz.). Ki kell zárnunk azt a lehetőséget, hogy az oklevél hamis, mert írása megegyezik egy jún. 29-én szintén Patakon kelt oklevélével (DF 73754, vö. F. VIII/1. 486, reg.). Mindamellett nem volna helyes a csata dátumát emiatt korábbra tennünk; még mindig egyszerűbb megoldás, ha téves datálást tételezünk fel. A csatában Károly oldalán részt vevő személyek: Rozgonyi Gyula (vö. 1312: Dl. 68680); Kállai Egyed fiai Iván, Simon, és Mihály fia János (1312: F. VIII/1. 442–4); Hanvai István fia Miklós (1312: Smič. VIII. 312); Apagyi Mihály fia Péter (1312: Dl. 84256); Turul nb. Nagymihályi Gergely (1312: Sztáray I. 40); Telegdi Miklós (1312: A. I. 263–4); Márkus fiai Máté és Jula (RDES I. 1029. sz.); Szécsényi Tamás (1313: F. VIII/1. 489–91 = Dl. 1820); Gútkeled nb. Kozma fia Ivánka (1313: A. I. 312–3); Szécsi Miklós fiai (1317: TSz. 1964. 547); Debreceni Dózsa (1319: Z. I. 171–4); továbbá a krónikában felsorolt személyek (SRH. i.h.) és mindazok, akiket Sáros vár ostromlóiként említettem (ld. az 51. jegyzetet).

[55] Ld. a Függeléket.

[56] RDES I. 1029. sz.

[57] Legkésőbb 1313 elején, mert familiárisuk, Csicseri Domokos márciusban jelen volt Nagyszombat elfoglalásánál, vö. a 34. és 62. jegyzettel. 1313. VI. 22-én Károly Kopasz nádor kérésére visszaadta Pánki Jakabnak Szennát (ung vm.), amelyet propter suos excessus . . . contra nostram maiestatem . . . commissos vett volt el tőle (A. I. 314). Pánki is az Amadék familiárisa volt (*Engel:* Ung 69–70).

kedvező feltételek mellett, mert mind az ungi ispánságot és Nyevicke várát, mind Boldogkőt megtarthatták, illetve visszakapták.[58] Ezóta éveken át híven szolgálták Károlyt és egyikük, János 1317 elején még a királyi hadak egyik vezére volt a döntő debreceni csatában.[59] Volt tartományuk élére a rozgonyi csata után új emberek kerültek. Bereg ispánja és Munkács várnagya – az ütközetben elesett, csak a krónikából ismert Péter „beregi várnagy" után – Oldruh fia Dénes fia Tamás mester lett, a vagyonos Jánki (Nagylaki) család őse,[60] míg Zemplén és – kezdetben – Ung megyék, valamint Regéc és Gönc várak élére a király valószínűleg Petenye fia Pétert, Barkó és Borostyán várak urát állította.[61]

Rozgony után újból a Csák Máté elleni küzdelem került Károly politikájának homlokterébe. 1313 február–március folyamán ismét hadat vezetett ellene, ezúttal több sikerrel, mint 1311-ben, mert Trencsént ugyan nem tudta bevenni, de elfoglalta Nagyszombatot,[62] és bár hasztalan ostromolta az Ipoly melletti Visket, de megszerezte Nógrádban Hollókőt.[63] Június végén Gyulamonostoron (a mai Gyulán) Kán Lászlóval találkozott,[64] meglehet, a vajdától is a Máté elleni háborúra próbált segítséget szerezni.

[58] Ld. a 40. jegyzetet.

[59] H. VII. 373–5.

[60] 1314. VI. 8. munkácsi várnagy (Dl. 69660), 1315–20 beregi ispán (Dl. 70606). Származása 1312: Dl. 91549. Nem tévesztendő össze Dénes fia Tamás székelyispánnal (1315–19), aki a Tomaj nb. Losonci család őse volt (*Karácsonyi:* Nemzetségek III. 104–105, tábla).

[61] Egy év nélküli levélben Péter mester comes de Zemlyn et de Vngh mozgósítja a Baksa nem tagjait bizonyos Robertus ellen, quia quotidie nobis pertinentibus necare vult (F. VIII/5. 115). A kiadó 1320-ra datálta, ami biztosan téves, mert Ung ispánjait 1317-től, Zemplénét 1316-tól pontosan ismerjük. A levél legvalószínűbb kelte a rozgonyi csatát követő év, 1312–13, de nem tudni, milyen eseményekre vonatkozik és ki volt az említett Róbert.

[62] Tamás érsek 1313. III. 11-én Nagyszombatban mutatta be Monoszló nb. Egyed végrendeletét (Str. II. 677), a város tehát ekkor már királyi kézre került. Valószínű, hogy Egyed, aki – a jelek szerint kevéssel előbb – itt hunyt el, Károly kíséretében érkezett ide. Erre a hadjáratra vonatkozhat Károly 1318-i oklevele, amelyben említi [Csicseri] Jób fia Domokosnak, az Amadéfiak szerviensének szolgálatait, amelyeket nobis in castello Nogssombot contra . . . Mateum de Trenchen tett (Dl. 31199). Megjegyzendő, hogy a király itinériumában 1312. dec. és 1313. márc. között hézag van, amelybe egy Máté elleni hadjárat pontosan beleillik. Végül biztosan erről a hadjáratról szól Károly Druget Fülöp érdemeinek felsorolásában a rozgonyi csata után: rursum in alia expeditione nostra, quam ex causis necessariis pro reformatione boni status regni et recuperatione bonorum regalium per Matheum dictum de Trenchen occupatorum contra eundem . . . habuimus (1317: A. I. 445–8). Nem tudjuk más eseményre vonatkoztatni azt a hadjáratot sem, amelyről egy Druget Fülöp serviense, Perényi Miklós javára szóló oklevélben olvashatunk: dum nos contra Matheum . . . exercitum validum movissemus et pervenissemus usque ad castrum Tranchen(!) et de ipso castro quedam militia exiens quosdam ex gente nostra bello aggressa fuit, és Miklósnak János nevű fia in ipso conflictu elesett (1325: DF 210878, Egri k. o. lt. AN-201; az oklevél alább külön emlékezik meg az 1321. évi trencséni hadjáratról).

[63] 1313. IV. 24-én adta Szécsényi Tamás lublói várnagynak a hűtlen [Kacsics nb.] Péter fia Mykustól elvett Hollókőt (F. VIII/1. 489–91 = DL. 1820), továbbá ugyanezen a napon Szeli (Pozsony vm.) földet és egy nagyszombati házat a hűtlen Nagy Hountól elvéve (A. I. 289). Viskre 1315/323: in quadam expeditione nostra contra Matheum condam palatinum de Threnchen in tenuta ipsius cum exercitu nostro essemus sub castro suo Vysk (F. VIIII/1. 561–3 = Dl. 84774).

[64] 1313. VI. 22: Károly előtt László vajda és fiai, magnus László és parvus László birtokot cserélnek Kelneki Dánielle! (ZW. I. 310–1). Az oklevélen nincs kelethely, de Károly ezekben a napokban Gyulán tartózkodott, ld. a Függeléket. Gyula Kán László tartományának épp a határán feküdt, ezért tehető fel, hogy találkozóhelyül szolgált.

Valójában a király láthatóan mindinkább elszigetelődött, és támogatásra hovatovább már csak főpapjainál számíthatott. Augusztusban országgyűlést tartott Budán, és ezen a kormány tagjai közül csak a nádorral, az országbíróval és Rátót Domokos királynéi tárnokmesterrel találkozunk. A többi hat felsorolt „báró" – Aba nb. Kompolt fia Péter, Pok Miklós volt vajda, Ákos István volt nádor egyik fia, István, Debreceni Rafain bán, unokaöccse. Dózsa és a közelebbről nem ismert Bertalan fia János mester – aligha ellensúlyozhatta a Kőszegiek és László vajda immár következetes távolmaradását.[65] Nem csodálható, hogy ilyen körülmények között a főpapoknak minden módon igyekezett Károly a kedvében járni. Az esztergomi érseket Rozsnyóbánya, az erdélyi püspököt Kolozsvár birtokában erősítette meg,[66] október 26-én a veszprémi püspökre ruházta örökös joggal Veszprém megye ispánságát, cserében a Csepel-sziget tizedeiért,[67] november 1-én pedig a nyitrai ispánságot ajándékozta el az ottani püspöknek, persze csak elvben, mert a vár és a megye Máté kezén volt.[68] A főpapok hálából külön tanácskozást *(commune parlamentum)* tartottak Budán,[69] ezen teljes támogatásukról biztosították Károlyt Mátéval szemben és folyamodványt intéztek a pápához, amelyben hatékony fellépését szorgalmazták a magyar király érdekében.[70]

A következő, 1314. év eseményeiről lehet talán a legkevesebbet tudni, pedig sorsdöntőek voltak a királyság számára. Januárban Károly Pesten újabb országgyűlést tartott, majd februárban a déli határra, Szávaszentdemeterre ment.[71] Minthogy Szerbia északi részében ekkoriban barátja és szövetségese, Dragutin István uralkodott, leginkább arra gondolhatunk, hogy Károlynak vele volt találkozója. Az is lehetséges, hogy – ismeretlen előzmények után – egy Bulgária elleni közös akció tervéről volt szó. Károlynak egy 1317. évi oklevele arról tudósít, hogy korábban Szécsi Pál és más hívei hadat vezettek a Vaskapu közelében fekvő Miháld vára ellen, amely a lázadó Vejtehi Tódor bán fia, János kezén volt. A várat ugyan nem tudták bevenni annak ellenére, hogy a fogoly Tódort lófarokhoz kötve elvonszolták alatta, de csatában legyőzték János

[65] 1313. VIII. 1. János mester országbíró ítéletlevele in congregatione regni generali, ... unacum magnificis viris Dominico videlicet magistro tavarnicorum domine regine, Kopoz palatino, magistro Petro filio Kompoldi, Nicolao woyuoda filio Mauricii, Stephano filio quondam palatini filii Erney bani, magistro Johanne filio Bartholomei, Rofeyn bano et magistro Dausa fratre eiusdem, baronibus per ... K. ... regem nobis in socios in hac causa deputatis et aliis nobilibus regni quampluribus, qui in congregatione regni presentes aderant (Dl. 33568).

[66] Kolozsvárra 1313. VII. 20: ZW. I. 311–2; Rozsnyóbányára 1313. XI. 5: F. VIII/1. 492–3 = DL. 1794 = DF 259033 (1701. átírások).

[67] DF 200091, vö. Veszp. Reg. 66.a.

[68] RDES I. 1142. sz.

[69] VIII. 8-án Tamás érsek és négy püspök in campo Semch megerősíti Károly adományát Nyitra megyéről János nyitrai püspök részére (Str. II. 686); XI. 1-én hat püspök Budán előadja levelében a pápának inter cetera miserande sortis regni Hungarie incommoda et reformationis eiusdem negotia sumpme necessaria, que nos ... ad *commune parlamentum* et tractatum venire in communem locum coegerunt, jelesül Máté kártételeit az esztergomi érsekkel szemben (Str. II. 688–9).

[70] Str. II. 688–9, vö. a 69. jegyzettel.

[71] Ld. a Függeléket.

szövetségesét, Sisman fia Mihály vidini bolgár despotát.[72] Az oklevélben előadott események sorrendje alapján valószínű, hogy a hadjárat valamikor 1315 előtt ment végbe, s így nem lehetetlen, hogy Károly 1314 februári délvidéki útjának volt a következménye.

Még sűrűbb homály fedi az év hátralévő részének eseményeit, és közvetett jelekből csupán annyi biztos, hogy Károly uralkodásának egyik legsúlyosabb válságát élte át. A válság legvilágosabb jele, hogy az uralkodó hónapokra szinte eltűnik a szemünk elől. Péterváradról a jelek szerint február végén ért vissza Budára, ahol két hónapig találjuk.[73] Ezt követően, április 24. és december 7. között mindössze hat kiadványát ismerjük, és közülük csupán egyen van kelethely. Ebből azt tudjuk meg, hogy július 23-án Bécsben járt, és megújította szövetségét Frigyes osztrák herceggel és öccseivel, akik anyja, Habsburg Klemencia révén unokatestvérei voltak.[74] Frigyes ekkoriban épp a megüresedett német trónra pályázott, és nyilván örömmel vette a segítséget, amit a magyar király „mindenkivel szemben" ígért neki. Károly azonban hihetőleg nem azért ment Ausztriába, hogy ezt felajánlja, hanem hogy ő maga kapjon támogatást lázadó alattvalói ellen. Ezt, úgy látszik, meg is szerezte, mert oklevelében megígérte a hercegeknek, hogy az ő mellőzésükkel nem lép különbékére „országából senkivel és senkikkel". Hogy pontosan milyen ellenségről volt szó, azt a szöveg nem árulja el; elsősorban feltehetően Csák Mátéról, de lehet, hogy valamilyen formában már a Kőszegiek is szóba kerültek.

Talán ausztriai útja alkalmával vonta be Károly a cseh királyt is Máté elleni terveibe, ami nem lehetett nehéz, mivel Máté rendszeresen dúlta a morva végeket, és megszállva tartotta Veselí várát. A két uralkodó mindenesetre megállapodott, hogy a következő tavasszal két tűz közé fogja a közös ellenséget. Mivel – mint látni fogjuk – 1314 ősze után Károly aligha tehetett ilyen könnyelmű ígéretet, valószínű, hogy a szerződésre még a nyár folyamán került sor. A nagyszabású haditerv nem vált valóra. János király 1315 májusban hadba szállt ugyan, megvívta Veselít, és megpróbálta bevenni Holicsot, de végül békét kötött Mátéval, mert az erdős vidéken nehézségei támadtak serege utánpótlásával, „és Károly magyar király sem jött a másik oldalról a cseh király segítségére, ahogyan ígérte volt". Úgy hírlett, bárói nem voltak hajlandók hadba szállni, és a hír, mint látni fogjuk, igaz volt.[75]

A válságra utaló további jel a kormány csaknem teljes kicserélődése és általában az 1310. évi koalíció felbomlása. Leszámítva a királyhű, de távoli Babonics István szlavón bánt, aki haláláig, 1316-ig hivatalban maradt, és utána öccse, János következett,[76] az 1313-ban említett tisztségviselők egyikével sem találkozunk – illetve nem ugyanabban a

[72] TSz. 1964. 547. Vejtehi Tódor bánra és családjára *Györffy:* Románok 538. Ettől a hadjárattól azonban mindenképpen megkülönböztetendő az a későbbi, amely Miháld elfoglalását eredményezte (ld. a 171. jegyzetet).

[73] Ld. a Függeléket.

[74] F. VIII/7. 108, vö. F. VIII/1. 541, kiv., napi kelet nélkül.

[75] Petrus von Zittau 363–5; vö. *Pór–Schönherr* 63–64; *Kristó:* Csák Máté 200. Arra, hogy Visegrád elfoglalása nem ekkor történt és így közös cseh–magyar akcióra sem került sor, ld. a 141. jegyzetet.

[76] Vö. a 17. jegyzettel. János bán első ízben 1317. V. 22-én van hivatalban (A. I. 428; annak a hibás regesztával közölt 1316-i oklevélnek, amelyben szerepel [Blagay 82–86 = Smič. VIII. 439–42], a helyes évszáma 1317).

tisztségben – 1314 ősze után. A tárnokmester, Kőszegi Miklós 1314 elején meghalt,[77] a többit azonban Károly mozdította el, mégpedig, mint utóbb megtudjuk, hűtlenség címén. A körülmények arra mutatnak, hogy a személyi változások egyidejűleg, valamikor 1314 augusztus végén vagy szeptember elején következtek be. Kopasz nádor albírája augusztus 24-én Mérk faluban, Szatmárban még oklevelet adott ki, legközelebb, 1315 nyarán arról értesülünk, hogy a nádor hűtlenné vált,[78] Csák fia János országbíró utolsó ismert kiadványa 1314. február 26-án kelt.[79] Mint a király évek múlva elbeszéli, elveszejtésére Csák Mátéval esküdött össze, s midőn terve megfeneklett, Mátéhoz szökött át, és ott halt meg „nyomorultul".[80] 1314. szeptember 29-én már utóda, Hermány nb. Lampert csanádi ispán volt hivatalban.[81] A lovászmesterséget az utoljára 1313-ban ekként említett Kőszegi János helyett 1315. január 12. előtt Máté unokatestvére és hajdani párthíve, a Bakonyban és a Vértesben uralkodó Csák Péter vette át.[82] A királyné tárnokmestere Rátót Domokos helyett az 1313. évi országgyűlés báróinak egyike, Aba nb. Kompolt fia Péter, a Nánai Kompolt(i) és Domoszlai családok őse lett még 1315. február 14. előtt,[83] amiből az következik, hogy Domokos, aki 1315 augusztustól ismeretes nádorként,[84] már ekkor Kopasz helyére lépett. Végül megemlítendő, hogy 1315 tavaszán, illetve nyarán a király ellenfelei között találjuk Kán László fiait, továbbá Ákos István „nádor" fiait is, tehát a szakítás a régi oligarchiával teljesnek volt mondható.

Az a legegyszerűbb, ha ezt a szakítást valamiképpen az 1314 augusztus–szeptember táján tartott országgyűléssel hozzuk összefüggésbe. Az eseményről egyetlen, de sokat mondó adat tájékoztat: augusztus 11-én Kőszegi András arra utasította a zalai konventet, hogy egy pert tegyen át jelenléte elé „az ország gyűlésére, ahol személyesen leszünk jelen".[85] Az időpontból következtetve feltehető, hogy az összejövetelre a hagyományos helyen és időben, Székesfehérvárott Szent István király napja táján került sor, és a Károllyal szemben addig passzív, később ellenséges Kőszegi jelenléte könnyen értelmezhető úgy, hogy a gyűlés megtartását az országnagyok kezdeményezték. Ez az az időpont, amikorra a kormány kicserélése datálható, ezért érdemes megkockáztatnunk a feltevést, hogy király és bárói végleges szembefordulása ezen a gyűlésen következett be. Lehetséges okai között számba vehető a Máté elleni háború elhúzódása és az ezzel kapcsolatban követelt hadiszolgálat; a főpapságnak nyújtott rendkívüli kedvezmények;

[77] Ld. a 28. jegyzetet. Utódát nem ismerjük.

[78] 1315. VII. 1: Dl. 70608, vö. TT. 1903. 120. Ld. a 15. jegyzetet is.

[79] DF 200093, Veszpr. p. lt. 113. Regesztája (Veszp. Reg. 325. sz.) tévesen 1315. II. 11-i kelettel jelent meg, ami a jelen dolgozat írása közben mindaddig, amíg ki nem derült, nem kevés fejtörést okozott. Sajnos a tévedés annak idején elkerülte *Bertényi Iván* (Országbíró 63) figyelmét is.

[80] 1324: A. II. 115–7.

[81] A. I. 325 = Dl. 1836. Az eredetiben és a kiadásban egyaránt 1313-as évszám olvasható, aminek magyarázatául elhangzott az a feltevés, miszerint Károly 1313–15 között „kénytelen volt eltűrni, hogy az országbírói széket egyszerre ketten töltsék be" (*Bertényi* i. h.). Mivel azonban ilyesmire a magyar történelem egész folyamán nem találunk analógiát, számomra egyszerűbb magyarázatul kínálkozik, hogy Lampert eme oklevelének dátuma téves és 1314-re igazítandó.

[82] 1315: F. VIII/1. 561–3 = Dl. 84774. Ld. a 20. jegyzetet is.

[83] Dl. 57972, a kelethez ld. a 102., Domokosra a 21. jegyzetet.

[84] Először 1315. VIII. 1-én (Str. II. 709–11).

[85] ad congregationem regni, ubi nos personaliter intererimus (Zala I. 143).

talán az osztrák és cseh szövetség és a Kőszegi János ellen indított támadás is, amelyről alább esik szó.

Időközben ugyanis elmérgesedett Károlynak a Kőszegiekhez fűződő, szívélyesnek sohasem mondható viszonya. A család három ága közül kettőnek volt ekkoriban számottevő hatalma. Az egyik ág élén (II) Henrik bán fia, János lovászmester állt, aki ispáni címmel Tolna, Somogy, Bodrog és Baranya megyék felett uralkodott, ezen felül öccsével, Herceg Péterrel együtt hatalmas családi birtokai voltak a Dráva–Száva közén, mind Szlavóniában, mind Varasd megyében, az ún. Zagorjeban.[86] Rokona, Gergely fia András mester, Iván nádor unokája 1314 elején bátyjának, Miklós tárnokmesternek nyugat-dunántúli tartományát örökölte, amely Sopron, Vas, Zala és Veszprém, továbbá valószínűleg Győr és Moson megyéket foglalta magába.[87] A harmadik Kőszegi, Kakas Miklós, Miklós nádor fia „mindössze" négy várat mondhatott a magáénak Zalában (Kanizsa, Pölöske) és Vasban (Léka, Rohonc).[88] Még a gyér forrásanyag mellett is feltűnő, mennyire kerülték a Kőszegiek Károly udvarát, és nincs rá egyetlen adat sem, hogy bármelyik hadjáratán ők maguk vagy szervienseik részt vettek volna. Az tehát a benyomásunk, hogy Károly felsőségét pusztán névlegesnek fogták fel, és így semmi meglepő sincs benne, hogy a helyzet alkalomadtán háborúhoz vezetett.

Az okot a nyílt összecsapásra egy hagyatéki ügy szolgáltatta. 1313 márciusban Nagyszombatban a Máté elleni hadjáraton elhunyt az öreg Monoszló Egyed, V. István és Kun László hajdani tárnokmestere.[89] Végrendeletében, melyet a nagyszombati ferences gvárdiánnak mondott tollba, fiúutód híján nőági örököseire hagyta hatalmas vagyonát, kivéve a nagylaki (Csanád m.) uradalmat, amelyet az esztergomi székesegyház kapott, meg a Máté tartományába eső fülekit, amelyről később kívánt rendelkezni. A vagyon többi része Kőszegi János uralmi körzetében vagy annak közvetlen szomszédságában terült el. Legszebb darabja, a szlavóniai Atyina vára – a vele határos, jókora Novák „földdel" és az azon épült Darnóc várral együtt – Egyed özvegyének és árva leányainak volt szánva, a ropolyi birtok – a későbbi kaposvári uradalom – felesben volt megosztandó veje *(sponsus)*, Aba nb. Nyéki Miklós és egy nőági rokona *(cognatus)*, Gútkeled nb. Felsőlendvai Amadé fia Miklós között, míg a szondit (Bács m.) másik veje *(gener)*, Kórógyi Fülöp kapta meg. A történet folytatását Károly 1317. május 22. oklevele beszéli

[86] 1313-ban somogyi, tolnai és bodrogi (Dl. 86924), 1315-ben ezenkívül még baranyai ispánnak nevezi magát (A. I. 386).

[87] Ld. a 3. és a 28. jegyzetet. Az egyes megyék ispáni címét sem Miklós tárnokmester, sem András nem viselte, csak a király címezi Miklóst egy ízben soproni ispánnak (1311: H. II. 31). Mégis kétségtelen, hogy éppúgy ők töltötték be az ispáni méltóságot Zalában (1312: Zala I. 141 és Dl. 1806; 1314: A. I. 349 és Zala I. 143), Vasban (1314: Dl. 94060) és Veszprémben (1312: H. III. 61; 1315: Dl. 107269; 1317. VI. 2: A. I. 430). Miután pedig hatalmuk Óvár birtoklása révén (ld. a 148. jegyzetet) Moson megyére, Pannonhalma révén (1311: A. I. 232) Győr megyére is kiterjedt és ispánt az 1318 előtti évekből egyik megyéből sem ismerünk, valószínű, hogy ebben a két megyében is ők gyakorolták az ispáni jogokat.

[88] Léka és Rohonc 1318-ban (Zala I. 147), Kanizsa 1321 előtt (A. I. 627–8), Pölöske 1325 előtt (H. I. 140) tűnik fel a birtokában. Székhelye ez utóbbi lehetett, mert két kiadványa is itt kelt (1316: Bgl. III. 90; 1318: i. h.).

[89] Ld. a 62. jegyzetet. Egyedre *Karácsonyi:* Nemzetségek II. 379–381.

el, illetve abból következtethetjük ki.[90] A vita tárgya Atyina lett, amelyre valamilyen címen – alighanem a „háramlás" jogán – Kőszegi János emelt igényt, helyette azonban Nyéki Miklós és három fivére ült bele. Kőszegi hatalmába kerítette Miklóst és Péter nevű testvérét, és az előbbit a kor szokása szerint lófarokhoz kötve vonszoltatta fel s alá a várkapu előtt, hogy a védőket megadásra bírja, majd reményében csalatkozva visszavitette börtönébe, ahol *három évig* sínylődött. Az esemény tehát 1314 első felében történhetett. Az ostromlottak, úgy látszik, a királyhoz fordultak segítségért, mert Károly 1314 nyarán „hatalmának és földjeinek visszaszerzésére" hadat küldött a Drávántúlra Kőszegi ellen, aki – úgymond – „támadást kísérelt meg híveink ellen". Ez alkalommal ütközetre is sor került, amelyben János több szerviense fogságba esett.[91] Feltevésünk szerint ezt a hadjáratot követte az országgyűlés, a nagyokkal való szakítás és a kormány átalakítása.

4.

Noha a fordulat szinte az egész országgal szembeállította a királyt, végzetes következményekkel nem járt a számára. Az, amitől a legjobban tarthatott, nem következett be: ellenfelei nem léptek fel ellene együttes erővel, nem kívánták megsemmisíteni; egyszerűen a sorsára hagyták, hogy boldoguljon magában, ahogy tud. Egyedül a tevékeny Csák Máté lendült támadásba. Valamikor ezekben a hónapokban a diósgyőri Ákosok kíséretében felprédálta Sárospatakot, és megpróbálta bevenni a tartománya határán fekvő Buják várat, ezt azonban Jánki Pál, Károly óbudai és szegedi várnagya megvédte.[92] A szakítást követően azonban Károly úgy ítélte meg, hogy az ország szívében, addigi székhelyén nincs többé biztonságban. Két választás állt előtte: vagy a déli megyékbe távozik, amelyek közvetlen uralma 1311-ben Csák Ugrin halálával rászállt, és ahol Pozsegavártól Krassóig jó emberei voltak,[93] vagy északra, ahol a már

[90] A. I. 426–8. Az oklevél találó kifejezése szerint a Henrikfiak zavarták meg az ország rendjét (status regni nostri disturbatores). Egy másik irat (1318: Smič. VIII. 493) arra is utal, hogy a Nyékiek birtokait és várait hűtlenek foglalták el, amiből legalábbis Sopron megyei váruk, Lánzsér elvesztésére lehet következtetni. Ugyanebből az is kiderül, hogy a két Nyéki-fivér három évi fogság után kiszabadult.

[91] 1314. IX. 16: A. I. 363. (Keltét *Karácsonyi:* Nemzetségek II. 157, 2. jegyz. indokolatlanul javítja 1316-ra.) Erre vonatkoztatható Károly két 1323-i oklevele, melyekben Ákos Mikcsnek a Henrikfiak ellen szerzett érdemeit beszéli el (F. VIII/2. 441–444 = Dl. 84774; A. II. 98). Az elsőben olvashatjuk, hogy Kőszegi János „rátört a király híveire" (contra nostros fideles . . . venire attentantis).

[92] A Patak elleni támadás 1315: Dl. 70612, vö. TT. 1903. 120-1. Buják ellen 1333: Dl. 69213 = Győri Füz. III. 365–6. Jánki Pálra ld. a 95. jegyzetet.

[93] Ugrin 1311-ben szerepel utoljára, hihetőleg még abban az évben meg is halt, igen magas kort érve meg (*Karácsonyi:* Nemzetségek I. 341), és tartományát feltehetően azonnal Károly vette birtokba. Arról, hogy Ugrin is a tartományurak egyike volt, a történetírók meg szoktak feledkezni, mivel 1301-től Károlyt támogatta, és sohasem fordult szembe vele. A pártállás azonban nem tekinthető a tartományuraság kritériumának. Ugrin tartománya a fölöttébb szegényes adatok szerint is igen terjedelmes volt: hozzá számíthatjuk legalábbis Pozsegát (H. VII. 232) és Valkót (1313 előttre: Dl. 33568), melyeknek bizonyítottan ispánja volt, de valószínűleg Bács, Szerém, Torontál, Keve, sőt részben talán Krassó és Temes megyék területét is. Ez megmagyarázná, miért időzött Károly uralma legelején többször ezen a vidéken (1303-ban Salamonharasztján, 1304-ben Hasznos [azaz Becse] mellett, 1308-ban Pétervároadon), miért ez az országnak az az egyetlen vidéke, amelynek meghódítását

1312-ben meghódított Szepesség várta hű szász polgáraival.[94] Egyelőre az utóbbi mellett döntött és az emlékezetes gyűlés után a Felvidékre vonult, óbudai „házát" a beregi ispán öccse, Jánki Pál őrizetében hagyva.[95]

Ezekre a hónapokra, tehát 1314 október–november tájára datálható Károlynak az a harca, amelyet későbbi források szerint Árvában folytatott Máté ellen.[96] Szorongatott helyzetében váratlan örömként érhette, hogy Máté táborából átállt hozzá a Rozgonynál elesett Demeter zólyomi ispán unokaöccse és utóda, Doncs mester, aki ettől fogva haláláig befolyásos híve maradt. Forrásaink egy csatáról is megemlékeznek, amelyben Károly Doncscsal az oldalán személyesen vett részt. A harcok eredményeként Zólyom a hozzá tartozó liptói, túróci és árvai kerületekkel a királyság szilárd birtoka lett.[97]

Doncsnál tett látogatása és az árvai csata után a király szepességi és sárosi birtokainak dolgát tette rendbe. Itt 1312 óta Tarkő urai, a Rikalffi testvérek kormányoztak a nevében, és most, a válság pillanataiban, úgy látszik, kérdésessé vált a hűségük. Károly 1314 december végén Szepesvárra érkezett, leváltotta Rikalf fia Kakas ispánt, és vasra verette testvérét, Henriket, aki vonakodott átadni Sáros és Tobol várát. Vezére, Ákos nb. Mikcs újév táján szabályszerű ostrommal foglalta el a várakat Henrik szervienseitől.[98] A Tarköviek helyére Károly kíséretének két legmegbízhatóbb tagját állította. Szepesvár várnagya és ispánja Druget Fülöp lett, a király egyetlen ismert nápolyi

nem említik az oligarchia elleni harcok során, és miért éppen ide vonult vissza Károly 1315 elején ellenségei elől. Biztosan persze csak annyit tudunk, hogy Ilyéd (Krassó vm.) vára és kerülete már 1312-ben Károly fennhatósága alatt állt (Dl. 91549, vö. Gy. III. 485), továbbá, hogy a bácsi ispán már 1316 januárban – tehát a Kőszegiek elleni dunántúli hadjárat előtt – az ő embere, Futaki Dénes volt (Dl. 1864)..

[94] A szász polgárság szerepét az 1311 utáni harcokban számos oklevél hangsúlyozza (vö. *Kristó:* Rozgony 47–51, 79–80.)

[95] 1315. VI. 5-én Szegeden a budai káptalannal szemben kivételképpen magának tartotta fenn az óbudai szőlők az évi csöböradóját, ne domus nostra supra Veterem Budam constructa victualibus deficiat et infidelibus nostris ad eandem machinari volentibus via pateat malignari, és ebben az értelemben adott utasítást ottani emberének (rector vel conservator domus nostre predicte, DF 229866, Veszpr. k. o. lt.). Ez a személy [Jánki] Dénes fia Pál lehetett, akit e hivatalban 1321-ben (Gyárfás III. 509 = Dl. 102379), 1323-ban (OL. Fkgy. Pálffy lt.) és [1315-ről szólva] 1333-ban (Dl. 69213, vö. Győri Füz. III. 365–6) említenek. Vö. a 60. és a 92. jegyzettel.

[96] Gy. I. 192, 194, a megfelelő forráshelyekkel. *Györffy* a hadjáratot annak idején 1313 második felére datálta, de *Kristó* ez ellen felhozott érvei (ld. a következő jegyzetet) számomra meggyőzők. Mivel bármely 1314 utáni időpont az itinerárium miatt csak kis valószínűséggel jöhet szóba (ld. a Függeléket), a legegyszerűbb az eseményt 1314 késő őszére tenni, amihez különösen jól illik, hogy Károly július után legközelebb XII. 7-én a szepességi Darócon keltez, vagyis a Liptó felől a Szepességre vivő úton.

[97] Doncs és Máté viszonyának alakulására *Kristó:* Csák Máté 79–81. 198–9.

[98] Az eseményekre 1315: F. VIII/1 585–7, 1348: Dl. 64662, 1323: F. VIII/2. 438–40 = DF 282721, Veszpr. m. lt. Az utóbbi a „Rikalffiak" és Mikcs csatájáról szól, Henrik lázadásában tehát legalább egy testvére (valószínűleg a szintén leváltott Kakas) részt vett. A rejtélyes Tobol vár (*Fügedi:* Vár 205), amelyet az 1315-i oklevél említ, hihetőleg a sárosi kerület várának, Sárosnak eredeti neve (vö. a 48. jegyzettel). A harcok dátumát szűk időhatárok közé vonja, hogy 1314. XII. 13-án még Kakas a szepesi ispán (ld. az 51. jegyzetet), viszont Károly XII. 27-én Szepesvárott van és Henrik legyőzője, Mikcs már 1315. I. 12-én sárosi ispán és várnagy (F. VIII/1. 561–3 = Dl. 84774). Ld. a Függeléket is.

származású lovagja.[99] Sáros élére meghódítója, a Pest megyéből elszármazott Mikcs mester került, aki ekkor kezdte meg a szlavón bánságig ívelő karrierjét.

A király, északkeleten immár szilárdan megvetve a lábát, a legközelebbi ellenfél, a Borsák ellen fordult. Ezúttal még nem volt nehéz dolga, mert a testvérek eme első lázadásukkor csak lanyhán védekeztek. Mialatt Károly a főssereggel a Tisza mentén vonult fel,[100] alvezére, Jánki Tamás beregi ispán kiszorította Borsa Bekét Ugocsából, megszerezte Szőllős (Nagyszőllős) és Nyaláb várakat, majd Szatmárban folytatta előnyomulását.[101] Ennyi erély úgy látszik elegendő is volt, hogy Kopaszt és Bekét békülékenységre hangolja. Igen hamar tárgyalások indultak, és 1315. február 14-én Károly megbízottai, Imre váradi püspök és Aba Péter, az új királynéi tárnokmester Nagyváradról már arról tudósíthatták a hadakozókat, hogy a béke helyreállt, és a király a lázadó fivéreket „visszafogadta kegyelmébe".[102] A feltételekre a későbbi helyzetből következtethetünk. Eszerint a Borsák elvesztették említett ugocsai váraikat, továbbá Gilvács (Szatmár m.) és a biztosan nem azonosítható, de szintén tiszántúli *Chewar* várakat, melyekbe királyi várnagyok kerültek, és lemondtak az ugocsai, a szabolcsi és valószínűleg a szatmári ispáni méltóságról.[103] Többi várukat és megyéjüket (Bihar, Kraszna, Békés) megtartották, és noha Kopasz nem jutott újból méltósághoz, Beke tárnokmesterként bekerült a király tanácsába.[104]

[99] 1315. III. 10-én szerepel először mint ispán és várnagy (DF 263059, Szepesi k. o. lt. 9–2–16).

[100] I. 13-án in Kureu keltez, amin egyaránt érthetjük Nagykörüt (Heves m., vö. Gy. III. 110) vagy Tokajt (*Németh Péter:* Kőrév–Hímesudvar–Tokaj. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei 14 [1975] 3–8). Mindegyik a Borsák territóriumának határán feküdt.

[101] 1315. VII. 1-én említi Károly Jánki Tamás beregi és ugocsai ispán érdemeként a két vár „megszerzését" (Dl. 70606, TT. 1903. 120). Nyaláb vár valójában nem Kopasz, hanem öccse, Beke kezén volt ekkor (1326: A. II. 263). A többire ld. alább a 103. jegyzetet. Általánosságban a váradi káptalan 1315. I. 19. oklevele is utal a folyó harcokra (propter presentis temporis turbines, Str. II. 701–2).

[102] Hely és évszám nélkül, de a váradhegyfoki konvent pecsétjével, ami elárulja a kelethelyet (Dl. 57272). Az év megállapítása döntő fontosságú az események helyes rekonstruálásához. Csak az 1315–17. közti három év egyike jöhet szóba, mert Imre püspök 1318 január előtt meghalt (vö. A. I. 448, ZW. I. 332), ennélfogva a levél nem kapcsolható a Borsák második, 1316 vége felé kitört lázadásához, amely 1317-ben javában dúlt (ld. alább), *hanem csakis az elsőhöz*. Ez viszont 1315. VIII. 1. előtt véget ért, mert ekkor Borsa Bekét királyi tárnokmesterként Károly oldalán találjuk (Str. II. 709–11). Következésképp a levél dátuma egyedül 1315. II. 14. lehet.

[103] Ugocsa ispánjaként 1315. VII. 1-én Jánki Tamás beregi ispán tűnik fel (TT. 1903. 120–1). Szabolcs megye curialis comese 1316. VIII. 3-án már Debreceni Dózsa, Károly „báróinak" egyike (Dl. 76238 = Z. I. 153. Megjegyzem, hogy *ugyanez az oklevél* tévedésből 1315. évszámmal is közölve van: Z. I. 151). A szatmári ispánt ezekben az években nem ismerjük. Hihetőleg ugyanaz a Szántai Pető volt, aki 1317. IV. 7-én (Dl. 8006). Ami a várakat illeti: Károlynak a Borsák tartományában aligha lehetett vára 1315 előtt, miként más tartományurak földjén sem volt. Kopaszék második lázadásakor viszont Gilvács már királyi vár volt, melyet Bátori János mint várnagy védett (1324: A. II. 165–6; 1326: DF 243724 = F. VIII/5. 156–64). Megszerzését (vagy építését?) tehát az 1315-i háborúhoz köthetjük. Ugyanez vonatkozik Cheewar-ra, amelynek várnagya [1317-ben] Elefánti Dezső volt (1319: A. I. 520–3). Lehetséges, hogy a váron Csehvár (azaz Szilágycseh) értendő, mint *Fügedi:* Vár 116 véli.

[104] Ld. a 102. jegyzetet. Az is Borsákkal kötött béke jele, hogy 1315 aug.-ban Károly új erdélyi vajdája az ő tartományukon át, a Meszesi-kapun keresztül vonulhat majd be Erdélybe (ld. a 109. jegyzetet).

A Borsákkal kötött béke, úgy látszik, megtörte az elszigetelődött Kán László és fiai ellenállását is. Maga a vajda, bár életben volt, ekkoriban már nem szereplője az eseményeknek; talán öregkori betegség tette cselekvésképtelenné. A királyi oklevelekben csak fiairól, a „nagyobb" és a „kisebb" Lászlóról esik szó, velük kellett a királynak felvennie a harcot. A Kánok tartománya a Maros mentén túllépte Erdély határait, kiterjedt Arad megyére, sőt talán Szegedre is, és Károly e könnyebben sebezhető birtokaikat vette célba. 1315 tavaszán a Tisza mentén Becse tájára vonult le, mialatt vezérei – köztük Szécsi Pál – Temesvár felől Erdélybe törtek, elfoglalták Hátszeget, és Déva alatt legyőzték a „két Lászlót", akiket pedig a borsodi Ákosok is segítettek. A gyors diadalok hódolatra bírták a Kánokat, és a békére valószínűleg már áprilisban sor került. László vajda fiai megtarthatták erdélyi váraikat és örökbirtokaikat, de minden egyébről le kellett mondaniuk, elsősorban ama rengeteg jószágról, melyeket még atyjuk foglalt el jogellenesen. Ezekbe májustól fogva sorra iktatták vissza a hajdani birtokosokat. Hihetőleg ekkor jutott királyi kézre a Fehér megyei Kecskés vajdai vára is.[105] Erdélyen kívüli területeiket mindenestül elvesztették, ezek kormányzását a királyi kíséret tagjai kapták meg; Jánki Pál óbudai várnagy Szegedet, a Lublóról ide vezényelt Szécsényi Tamás a Maros melletti Solymos várat Lippával és az aradi ispánsággal, a Szécsiek a hátszegi várat és kerületét.[106] Vajdává hű báróját, Pok nb. Meggyesi Miklóst nevezte ki a király, míg a székelyek ispánjaivá a Tomaj nb. Losonci-testvéreket, Tamást és Istvánt tette meg.[107]

Károly ilyeténképpen egy várakkal jól körülbástyázott, jókora területet vehetett birtokba, amely alkalmas módon egészítette ki eddig is jelentős délvidéki tartományát, és az adott helyzetben megfelelő stratégiai fekvésű volt ahhoz, hogy átmenetileg itt üsse fel a székhelyét. Innen nem esett messze legközelebbi célpontja, a Kőszegiek dunántúli birodalma, és közben szemmel tarthatta a Borsákat és a Kánokat is. Eleinte, úgy látszik,

[105] Vö. *Kristó:* Kán László 91–92. 1313–15 között nem találkozunk Kán Lászlóval a forrásokban, de ekkori hűtlenségét 1329-i oklevél említi (A. II. 394–401, ld. a 169. jegyzetet). 1315. V. 13-tól (A. I. 380) kezdve néhány hónapon át azonban a király sorozatban bocsát ki olyan okleveleket, amelyekben „mostanáig" idegen kézen levő erdélyi, Arad és Csanád megyei birtokok visszadásáról intézkedik jogos tulajdonosaik részére (Dl. 29663; Doc. Trans. XIV/1. 406 és ld. alább is.) Ezen oklevelek élére, 1315. V. 2-ra keltezendő Károlynak egy év nélkül, in Haznus (azaz Becsén) kelt parancsa, amelyben az egresi apátság erdélyi birtokainak visszaadását rendelte el (ZW. I. 301–2, 1311–42. közötti kelettel). Néhány oklevél kifejezetten megmondja, hogy a birtokokat annak idején László *volt* erdélyi vajda vette el erőszakkal (VI. 27: Bánffy I. 42; VIII. 12: ZW. I. 315 stb.). Ebből egyrészt az következik, hogy Károly valamikor 1315. V. 2. előtt, talán még 1314 őszén megfosztotta Lászlót méltóságától; másrészt az, hogy legkésőbb 1315. V. 2-tól fogva módjában állt erdélyi ügyekben intézkedni, ami viszont azt implikálja, hogy a Kánokkal ekkorra sikerült békét kötnie. (A béke ténye maga abból következik, hogy a harcokról szóló 1317-i oklevél a Kánokat „akkori hűtleneknek" nevezi [TSz. 1964. 547]. A kifejezés, mint máskor is, arra utal, hogy az oklevél kiállításakor már nem tekintették őket hűtlennek.) Ezért a Kán László fiai elleni *első* háborút, amelyről későbbi adatok tudósítanak (1317: i. h.; 1324: A. II. 124–6), leghelyesebb 1314/15 telére és kora tavaszára datálnunk. Ehhez érdemes megjegyezni, hogy Szécsi Pál, aki az 1317-i adat szerint a Kánokat Déva alatt legyőzte, 1316-tól a Dunántúlon volt elfoglalva (ld. a 116. jegyzetet). Kecskés várra ld. a 155. jegyzetet.

[106] Jánkira, aki egyúttal megmaradt az óbudai vár őrének (conservator) is, ld. a 95. jegyzetet; Szécsényi 1318. jún. előtt lett lippai és hasznosi (becsei) várnagy (ld. a 157. jegyzetet). Szécsi Miklós 1317. X. 23. előtt lett hátszegi várnagy (TSz. 1964. 547).

[107] Losonci 1315. VI. 15-től fordul elő székelyispánként (Bánffy I. 42), Miklós csak VIII. 1-től ismert vajdaként, amikor Károly bárói között Lippán találjuk (Str. II. 709–11).

habozott, hogy az országrészen belül Lippát vagy Temesvárt részesítse előnyben, de végül 1317 elején az utóbbi mellett döntött.[108]

Miután Miklóst, az új vajdát 1315 augusztusban némi sereggel Erdélybe küldte a tartomány tényleges birtokba vételére,[109] ő maga a Kőszegiek ellen fordult. Már az ősz folyamán Tolnába tört, és novemberben bevette Nyéket, de az ellenség határozott fellépésével szemben kénytelen volt gyorsan meghátrálni. Kőszegi János segítségére megmozdult az egész rokonság. András azonnal mozgósítást rendelt el a Nyugat-Dunántúlon, s még Kakas Miklós is eljött Zalából a szervienseivel. Nyék várat a Kőszegiek hada, úgy látszik, még a télen visszavette.[110]

Károly okult a kudarcból, és következő támadását gondosabban készítette elő. Nem tudjuk, hogyan sikerült – talán osztrák segítséggel? – András mestert semlegesítenie, de tény, hogy amikor 1316 tavaszán újból támadásba lendült, Kőszegi János magára volt hagyatva, az ő ereje pedig nem bizonyult elégnek az ellenálláshoz. Midőn Károly május közepén a bátai révnél országába tört, a két évtizede építgetett tartomány úgyszólván hetek alatt összeomlott. A király először az ellenség utánpótlását vágta el: egyenesen Somogynak tartott, megostromolta és lerombolta Somogyvárt, majd elfoglalta a tolnai várakat: Nyéket, Tamásit, Tolnavárt, Baranyában Szársomlót (Harsányt) és Kéméndet, és diadalát júliusban a Duna melletti Kőszeg megvívásával koronázta meg.[111] János többi vára – Dombóvár, Döbrököz, Máré, Szekcső – a jelek szerint harc nélkül hódolt meg,[112] és így a nyár végére Károly fennhatósága már a Balaton vonaláig terjedt ki.

[108] Ld. a Függeléket az 1315–17. éveknél.

[109] Miklós erdélyi vajda szolnoki ispán Lippáról felszólítja a Baksákat, hogy egyikük a Jakófiakkal (Nagymihályiak) és Pál bán fiaival (a Butkai–Ráskai–Márki családok ősei) azonnal jöjjön hozzá Meggyesre (Aranyosmeggyes), mivel most eljött az ideje, hogy kimutassák proximitatem vestram (év nélkül, W. XII. 107 = Vécsey lt. 4.; keltét – 1315. VIII. 9. – már *Karácsonyi:* HH. 108 és *Wertner* [Erd. Múz. 1901. 349] helyesen határozta meg). A vajda IX. 6-án már Désen volt (ZW. I. 317), tehát a Meszesi kapun át vonult be Erdélybe, mint ekkoriban szokás volt (vö. a 154. és 169. jegyzettel).

[110] Nyék (első) ostromára 1315. XI. 20: Dl. 102892. Egy ismeretlen év XI. 15-én az almádi konvent ‚egy Kőszegi András előtt folyó zalai pert post residentiam presentis exercitus magistri Andree in quindenis halaszt el (H. VII. 323). Az oklevelet *Karácsonyi:* HH. 134 és *Wertner:* Hadjáratok 424 egyaránt 1316-ra datálta, az események menetébe azonban a fent és alább idézett új adatok fényében 1315-i kelettel jobban beleillik. Miklós nádor fia Miklós ugyanis 1316. II. 22-én megjutalmazza egy szerviensét azzal kapcsolatban, hogy ellenségei őt, valamint Henrik fiait: Jánost, Pétert és Gergely fia Andrást megtámadták. (Bgl. III. 90). Alig kétséges, hogy a Kőszegiek közös „ellenségén" ekkortájt a királyt kell értenünk.

[111] Az időrendre nézve ld. a Függeléket. Kőszeg ostroma 1316. X. 22: Smič. VIII. 434–5; 1316. XI. 28: Smič. VIII. 437–8; Szársomló és Somogyvár 1319: Smič. VIII. 532; Tolnavár 1324: F. VIII/2. 519–21 = Dl. 2223; in expugnationibus castrorum Kuzeg, Nyek, Thamasy et Kamarun 1322: Dl. 86947. Kéménd ostromának tényére abból lehet következtetni, hogy a hadjárat során visszavett vár 1330-ban romokban hevert (Gy. I. 323). Az említett források szerint a harcoknál jelen volt Dala comes (1316), Maróti Mihály (1319), Henc fia János (1324), Becsei Imre (1322 és 1316: Z. I. 152), továbbá Gútkeled Amadé fia Miklós, Nekcsei Demeter tárnokmester és Péter mester, (. . .) testvére (1316. V. 26: A. I. 395–6 = DF 259804, a hiányzó rész csak az eredetin lenne esetleg olvasható), eperjesi hospesek (F. VIII/1. 597–8 = DF 228436), Huruso-i László ispán (A. I. 399), Soproni (= Nyéki, Atyinai) János (Smič. VIII. 430).

[112] Dombóvár 1310-ben (Dl. 86913) és 1313-ban (Z. I. 143) Jánosé, Döbrököz 1309-ben atyjáé, Henriké (A. I. 183). Márénak és Szekcsőnek a Henrikfiak általi birtoklására nincs adat, de fekvésük folytán aligha kerülhették el uralmukat. Vö. a köv. és a 115. jegyzettel.

Győzelmét mindenesetre elősegítette egy olyan tényező, amelyre máskor kevésbé számíthatott: Henrikfi János szervienseinek ingatag hűsége. A dominus iránti lojalitás ebben a korban többnyire diadalmaskodott a király és koronája iránti hűségen, és a familiárisok gyakran voltak készek urukért harcolni a legreménytelenebb helyzetben is. Kőszegi Jánost nem övezte ilyen ragaszkodás. Három főemberéről is tudjuk, hogy a király jövetelekor elárulta: Gútkeled Amadé fia Miklósról, Felsőlendva (Vas m.) uráról, aki már májusban Károly táborában tartózkodott;[113] Ozorai Sándorról, aki Tamási várát kapta meg a győztestől;[114] végül Bogár Istvánról, Máré vár birtokosáról, aki 1313-ban kényszerből szegődött János mester mellé, és most – a király szerint – elsőként hagyta ott. Árulásáért adományt kapott a várra, és ő lett Tolna ispánja is.[115] Amadé fia Miklós a baranyai ispánságot nyerte el Szekcső várnagyságával, míg Kőszeget a király a bodrogi ispáni tiszttel együtt a Pozsegából ide rendelt Garai Pálra bízta, aki a Garai család fényes karrierjét ekkor indította el. Somogy megye élére Károly kipróbált hadvezére, Szécsi Pál került.[116]

Az 1316. évi hadjárat bizonyos tekintetben fordulópont Károly pályafutásában. Eddig állandóan kompromisszumokkal kellett beérnie, nemcsak 1315-ben a Borsákkal és a Kánokkal szemben, ami akkori szorult helyzetét tekintve elég természetes, hanem korábban, a rozgonyi csata után is, amikor pedig fényes diadalt aratott. Első ízben most tapasztalhatta tehát, milyen előnyökkel jár a totális katonai győzelem, először sikerült egy ellenfelét semmivé tennie. Kőszegi János ugyan a Drávántúlra húzódott vissza, és még fegyverben állt, de tulajdonképpeni tartománya megsemmisült. Ettől fogva Károly láthatóan hasonló győzelmekre törekedett, és a szerencse nem is hagyta el többé. Pedig fegyvereinek legkomolyabb próbája, az 1317. év még hátra volt.

Nem sokkal a dunántúli győzelem után már lehetett sejteni, hogy a királyság nehéz esztendő elé néz. A Borsákkal a viszony még 1316 tavaszán, a hadjárat kezdetén elmérgesedett: Károly általános felkelést hirdetett meg a Kőszegiek ellen, de a tiszántúli

[113] 1313-ban Kőszegi János kíséretének vezető tagja (Z. I. 146–7), 1316. V. 26. a zsibóti táborban Károly bárói között találjuk (A. I. 395–6), átpártolását maga Károly is említi később (1323: A. II. 69–71), 1317-ben bácsi és baranyai ispán (A. I. 428), Somogy megyei birtokot kap jutalmul (A. I. 415–6). 1321-ben t. k. szekcsői várnagy (Dl. 72510), de nyilván az volt már 1318-ban is, amikor mint „több vár várnagya" a Szekcsővel szomszédos Csele ügyében intézkedett (A. I. 490). Személyére *Karácsonyi:* Nemzetségek II. 38.

[114] 1313-ban Kőszegi János vezető embere (Z. I. 146 = Dl. 76231, az eredetiben: Alexander de Azra), 1315-ben tamási várnagy (Dl. 86932), majd a várat – nyilván mivel segített átjátszani Károly kezére – örökbe is megkapta (1358: Héderváry I. 46–54). Később a bárók egyike (1328: F. VIII/2. 209 = DF 257972), a mühldorfi csatában (1322) a magyar segédcsapatok egyik vezére (ld. a 174. jegyzetet).

[115] 1313-ban Kőszegi János oly feltétellel kényszerítette a szolgálatába, hogy várát elveszi és lerontatja (Z. I. 146–7). 1316. VII. 19. Károly jutalmul, amiért hadinépével primo omnium csatlakozott hozzá, örökbe neki adta Máré várat (Z. I. 160), amiből feltehetjük, hogy az 1313-ban név nélkül említett vár Máré volt, s azt Kőszegi János végül is István kezén hagyta, ez pedig átadta a királynak. Károly ennek ellenére 1317-ben csak márei várnagynak nevezi őt (Z. I. 174, év nélkül; évszáma az itinériumból állapítható meg, ld. a Függeléket). 1317-ben tolnai ispán (DF 255656), s talán 1319-ben is (vö. Z. I. 168).

[116] Garaira [1317]: Z. I. 174 (keltéhez ld. a Függeléket); Szécsi Pál 1317. X. 23.–1318. VII. 15. szerepel somogyi ispánként, egyúttal asztalnokmesterként (TSz. 1964. 547; Veszp. Reg. 90. sz., A. I. 466; Smič. VIII. 507).

nagyok olybá vették, mintha ez rájuk nem vonatkoznék.[117] Károly válaszképpen megfosztotta Borsa Bekét a tárnokmesterségtől, és a helyére régi párthívét, az Aba nemből származó, Sárosban és Baranyában nagybirtokos Nekcsei Demetert állította.[118] Kopasz nem kívánt Kőszegi János sorsára jutni, és jobbnak látta, ha elébe vág a várható fejleményeknek. Mozgalmát most gondosabban készítette elő. Belevonta terveibe vejét, az Erdélyben birtokos Mojs fia Mojs pohárnokmestert, Gútkeled Lothárd bán fiát, Pált és testvéreit, a Szilágyság nagyhatalmú urait, és pártjára csábította Károly volt zempléni ispánját, Petenye fia Pétert. Igaz, hogy a lehetséges szimpatizánsok közül sem a Kánok, sem az Amadéfiak nem álltak mellé, de így is számottevő erővel rendelkezhetett. Eltérően az 1314–15. évi, jobbára passzív ellenállástól, az összeesküvőknek ezúttal határozott programjuk volt. Károly eltávolítását – a hivatalos vád szerint meggyilkolását – tervezték, és a helyébe alighanem a halicsi testvérfejedelmek, Andrej és Lev valamelyikét, IV. Béla dédunokáját óhajtották ültetni.[119]

Emellett kapóra jöttek számukra azok a változások, amelyek épp ekkoriban a déli határon mentek végbe. Károly régi szövetségese, Dragutin István szerb király 1316 márciusban meghalt, és országrészét László nevű fiának kellett volna örökölnie, de Dragutin öccse és uralkodótársa, II. Uros István hamarosan legyőzte és bebörtönözte. Uros személyében a nápolyi és magyar Anjouk régi ellenfele lett Magyarország déli szomszédja. Nem kizárt, hogy kapcsolatot teremtett a magyarországi lázadókkal, de annyi bizonyos, hogy betört a déli határvidékre, és a Szerémséget dúlta. Mialatt tehát keleten a Borsák irányításával veszedelmes mozgalom volt készülőben, délen is fenyegetőre fordult Károly helyzete.[120]

A felkelés valamikor 1316 vége felé robbant ki és eleinte némi sikerrel járt. A Borsák első dühe a király tiszántúli hívei ellen irányult. Kopasz fia, Bekcs és unokaöccse, Loránd fia István végigdúlták az ellenpárt birtokait, bevették és felgyújtották *Chewar* várat, és foglyul ejtették várnagyát, Elefánti Dezsőt, azonban hiába ostromolták a Bátori Jánostól védett Gilvácsot és a Diószegiek megerősített egyedi monostorát, Mind-

[117] Midőn a király *proclamato gentis nostre Hungarice exercitu* a Henrikfiak ellen vonult, Gútkeled nb. Lothárd fia Dénes fiai: András, Dezső és Lothárd ez alól maliciose kivonták magukat, sőt több hadbavonult nemes birtokát elpusztították. Midőn emiatt a király elé idézték őket, auribus obduratis nem jelentek meg, azután pedig (postmodum) Kopasz lázadásához csatlakoztak (1324: A. II. 127–130). Megjegyzendő, hogy az említett Lothárdfiak, akik a Szerémségben birtokoltak, nem egy család a szintén Kopaszhoz állt szilágysági Lothárdfiakkal (*Karácsonyi:* Nemzetségek II. 33 táblája hibás.)

[118] Nekcsei először a hadjárat elején, 1316. V. 26-án tárnokmester (A. I. 395).

[119] 1317. I. 2: Péter, miután csatlakozott Kopaszhoz és annak minden cselekedetében részt vett, unacum eodem Kopoz ... extranei principis ... auxilium ... invocans ... potentiam extraneam in nos et in regnum nostrum ... introducere volens (A. I. 411–3); mint később kiderül, a halicsi fejedelemről volt szó (1321: F. VIII/2. 293–5 = Dl. 57266). Halics ekkori történetére *Günther Stökl:* Das Fürstentum Galizien–Wolhynien. In: Handbuch der Geschichte Russlands. I/1. Stuttgart, 1981. 526–530. Kopaszt és társait utóbb azzal vádolták, hogy Károly megölését tervezték (Kopaszt és Bekét 1325: A. II. 216–9; a Lothárdfiakat 1326: F. VIII/5. 156–64 = DF 243724).

[120] A szerbiai fejleményekre *Jireček-Radonić* I. 199. Cum rex Servie ... nobis se opponens Sirmiam hostiliter devastasset (1324: Dl. 59534); a szerémségi Lothárdfiak, miután Kopasszal együtt pusztítottak, ad partes trans Zavanas se transferentes Uros király seregével subito az országba törve dúltak; egyikük a szerbek oldalán Macsó várat is védte Károly ellen (1324: A. II. 127–30); Macsó várból a szerbek ismételten az országba törtek (1322: Dl. 62169 = F. VIII/2. 324–8).

szentet.[121] Több sikerrel járt erdélyi szövetségesük, Mojs, aki az ellene küldött Pok Miklós vajdát csatában legyőzte, és kiűzte a tartományból.[122] Ekkor, 1317 elejére már Károly is mozgósította erőit, s ezek már annyira felduzzadtak, hogy több hadszíntéren egyidejűleg csaphatott le.

Saját magának a legveszélyesebbnek ítélt ellenfelet, a szerb királyt választotta. 1317 januárban a befagyott Száván át kierőszakolta az áttörést, és nehéz ostrommal bevette Macsó – vagy mint egy ízben olvassuk: Macsókő – várát, melynek védelmében magyarországi „disszidensek" is részt vettek.[123] A diadal után Lippáról a francia János vienne-i

[121] Chewar-ra 1319: A. I. 520–3; Gilvácsra 1324: A. II. 165–6; erre és a dúlásokra 1326: F. VIII/5. 156–64 = DF 243724; Mindszentre azaz Egyedmonostorra 1325: A. II. 216–9, vö. Gy. I. 614. Az események idejére a 119. jegyzetben idézett oklevélből következtethetünk, amely szerint a felkelés 1317. I. 2-án már javában folyt.

[122] 1318: DF 254779 = *Adrian Rusu:* Documentele medievale ale familiei Wesselényi (I). Acta Musei Porolissensis 5 (1981) 320–1. Abból, hogy Mojs a zsákmányolt jelvényeket apósának (socero suo), Kopasznak küldte el, elég valószínű, hogy a harc még a debreceni csata előtt folyt le.

[123] Ez a hadjárat eddig elkerülte történészeink figyelmét, holott főbb forrásai régóta ismertek. Mivel az itineráriumból könnyen datálható Károly 1319 őszi macsói hadjárata (ld. alább), ehhez kapcsolták az összes ismert adatot, amely Macsó vár elfoglalásáról és ott lefolyt harcokról szól (*Pór–Schönherr* 100; *Wertner:* Hadjáratok 425). Valójában két királyi hadjáratról van szó. Egy 1323-i oklevélből világosan kitűnik, hogy Macsó bevétele nem köthető az 1319. évi háborúhoz, mert *télen* folyt le: cum ad expugnanda castra de Machou et subiiciendum ipsum regnum . . . exercitum . . . movissemus, et difficilis transitus fluvii Zave *per algorem hiemalis temporis,* opposito . . . nobis exercitu . . . regis Vrosii . . . in littore seu portu . . ., processum nostrum retardaret, Gútkeled Miklós transitum securum preparavit, ubi . . . castrum Machou . . . occupavit (A. II. 69–71). *Pór* i. h. azzal próbálta a problémát áthidalni, hogy Miklós téli útját előkészítő akciónak tételezte fel, amelyen Károly még nem vett részt. Az idézett szöveg ezt magában is világosan cáfolja. Ezenkívül Károlynak egy másik oklevele, amely nyilvánvalóan ugyanerről a háborúról szól, *1319. VI. 18-án* kelt, tehát három hónappal az 1319 őszi szerb háború *előtt,* és azt a fontos információt tartalmazza, hogy Kőszegi András támadása Győr és Sopron városok ellen a macsói hadjárattal egyidőben történt (Bgl. III. 121). Azt pedig, hogy Károly maga is jelen volt Macsó ostrománál, a 124. jegyzetben idézendő oklevelek bőségesen bizonyítják. Mivel mármost Miklós 1316-ban állt Károly szolgálatába (ld. a 113. jegyzetet), és az oklevél a háborút a Henrikfiak elleni 1316. évi harcok után, de 1319. évi események előtt beszéli el, időpontjául csak az 1316 végétől 1319 elejéig terjedő három tél jön tekintetbe. Ezek közül a középsőt (1317/18) az itinerárium kizárja, az utolsóra (1318/19) történő datálása pedig számos kronológiai problémát okoz. Ezzel szemben Károly itineráriumában *1317. jan. 6.–febr. 20. között* elég idő van a macsói hadjárat elhelyezésére, és látni fogjuk, hogy ez a keltezés az események menetével, különösen Kőszegi András Sopron elleni támadásának idejével (ld. a 146. jegyzetet) minden ponton egybevág. Ide vonható ama két adat, mely szerint 1317. III. 23. előtt Károly Garai (= Hosszúbácsi) János mester vára alatt (Valkó megyében) táborozván megsérült (DF 265779, Zay lt. C-1-3), illetve 1317. V. 19. előtt a királyi sereg (bizonyára Szerbiából visszatérőben) károkat okozott Papdi János Temes megyei Nempti (Német) falujában (Temes 10). Macsó ostrománál jelen voltak: Gútkeled Miklós (ekkor baranyai ispán ld. a 122. jegyzetet); Köcski Sándor (1323: H. I. 124) és szerviensei, a Gencsiek (1325: Dl. 40462); Péc nb. [Ibrányi] Lukács (1322: Dl. 62169 = F. VIII/2. 324–8, sok hibával: az eredetiben castrum Machokv, per regem Seruie); Szécsi Miklós és Dénes (1322: TSz. 1964. 548); Putrakovci Gergely fia Miklós (1324: A. II. 127–30); Lánci Jakab fia Péter (1324: F. VIII/2. 553–8 = Dl. 95589, ebben: per regem de Rach). Egy 1326-i királyi oklevél szerint Bátori János a debreceni csata után *repetentibus nobis cum exercitu nostro regnum Servie* dum castra Machou et Calabar fecimus expugnari, ott szintén jelen volt (DF 243724 = F. VIII/5. 156–64, hibásan). Mivel nyilvánvaló, hogy ez az adat az 1319. évi *második* macsói hadjáratra vonatkozik, Macsó *vár* feltehetően félreértésből került a szövegben Macsó *districtus* helyett.

dauphin személyében követet küldött nápolyi rokonához, Róbert királyhoz, és bár a megbízólevélben csak arról olvashatunk, hogy itáliai örökségét – Salernót és Monte Sant'Angelót – szeretné visszakapni, alig kétséges, hogy a Szerbia elleni akciók összehangolása volt a követség valódi célja. A terv a következő évben is szőnyegen volt, amikor Károly sugallatára XXII. János pápa biztatta Albánia urát, Tarantói Fülöpöt, Róbert öccsét, hogy a magyar királlyal és Subics Mladin horvát bánnal szövetségben támadja meg Szerbiát.[124]

Mire Károly február közepén visszaérkezett Temesvárra, hívei már három fronton folytatták a hadműveleteket. A legkönnyebb feladat Petenye fia Péter félreállítása volt. Őt Károly közvetlenül elindulása előtt, 1317. január 2-án nyilvánította hűtlennek, és tönkretételével szepesi és sárosi ispánjait, Druget Fülöpöt, illetve Ákos Mikcset bízta meg, Fülöpöt egyúttal kinevezve újvári (azaz abaúji) ispánná. Fülöp előbb Göncöt foglalta el, majd áprilisban Baksa László zempléni ispán hadaival egyesülve Regécet is.[125] Mikcs ezalatt végigszáguldott Zemplénen, sorra hódoltatva Péter ottani várait: Barkót, a Gálszécs melletti Borostyánt és Bodrogszöget. Utoljára, úgy látszik, Jeszenő esett el, amelyet feltehetően Fülöp vett be, mert jutalmul az övé lett.[126] Mindez legfeljebb néhány hónapig tarthatott. Abaújban június folyamán már rendezett élet folyt, Borostyánban pedig októberben a király várnagya, Szécsi Péter ült.[127] Petenye fia Péter Erdélyben, Mojs védőszárnyai alatt talált menedékre.[128] A harcokba váratlanul beavatkozott Csák Máté is, és valamikor az év első felében – mindenesetre szeptember előtt – megrohanta a Kassától nyugatra fekvő Szepsi mezővárost. Fülöpöt majdnem sikerült is meglepnie, de végül vereséggel vonult vissza.[129]

Jóval szívósabb ellenállást fejtettek ki a tiszántúli lázadók.[130] Itt a királyhű erők a szabolcsi ispán, Debreceni Dózsa zászlaja alatt gyülekeztek, és segítségül Károly mellé

[124] Vienne követsége 1317. II. 22: F. VIII/2. 41–2. (Az elírt kelethely [Sippual] feltehetően Lippát jelenti, vö. Gy. I. 180, de megjegyzendő, hogy a király 20-án és 24-én Temesváron volt, ld. a Függeléket.) 1318-ra ld. *Theiner* I. 830, vö. *Jireček-Radonić* I. 201.

[125] 1317. I. 2: A. I. 411–3 (ld. a 119. jegyzetet is). 1316. XII. 15-i királyi oklevél szerint Fülöp még csak *szepesi* ispán, Péter pedig regéci „ispán", és harcoknak Abaújban még semmi nyoma (Dl. 70602 = TT. 1903. 121, kiv.). Az abaúji ispán ekkor még János mester (1316. XII. 16: A. I. 410). Gönc ostroma Fülöp által 1328: DF 269793, Kassa lt. Jeszeney 29. Fülöp *szepesi és újvári ispán* év nélküli levele, amelyben a Baksákat Regéc ostromára hívta, III. 20-án Göncön kelt (in Judica; F. VI/2. 342 = Dl. 57980, keltét *Karácsonyi:* HH. 128 hibásan 1316-ra tette).

[126] 1322: A. II. 38; Jeszenőre 1317>376: Somogy m. lt. Homonnai lt. el. I. 38. 1, reg. Károly 1332-i oklevele szerint Petenye fia Péter *összes* birtokát Druget Fülöp és utána (1327-ben) unokaöccse, Vilmos kapta meg (Dl. 1798).

[127] 1317. VI. 15: A. I. 433–4; 1317. X. 23: TSz. 1964. 547.

[128] 1321: F. VIII/2. 293–5 = Dl. 57266.

[129] Fülöp ekkor már szepesi és újvári ispán volt, tehát a támadás 1317 eleje után történt (1323: Z. I. 218–20), viszont Komárom 1317 őszi ostroma előtt (1317. XI. 3: A. I. 445–8). Célpontjaként az 1317-i oklevélben in partibus . . . circa Scepus, de két egymástól független 1323. éviben civitas nostra Scepusi/Scepusy olvasható (ld. fent és F. VIII/2. 438–40 = DF 282721), amit másra mint az Abaúj megyei Szepsire nem tudok vonatkoztatni. Ez különben is könnyebben volt hozzáférhető Máté hadai számára, mivel a Szepességet nyugatról Doncs tartománya védte. Fülöp akkori szorongatott helyzetét egy 1324-i adat is előadja (Z. I. 257–8).

[130] A Kopasz elleni háború – a debreceni csata és Adorján ostroma – *Karácsonyi János* (Nemzetségek I. 210) tekintélye folytán hibásan 1316-i évszámmal rögződött történetírásunkban,

rendelte Abaújból Amadé fia Jánost. Kopasz nem óhajtotta megvárni, amíg a király maga is megérkezik, és túlereje tudatában csatát kezdeményezett. Táborában ott volt Beke mellett Gútkeled Pál a Lothárdfiak élén, Mojs az erdélyi hadakkal, valamint egy kun főúr, Ajdud, akiről nem tudni közelebbit.[131] Kopasz Debrecennél támadta meg Dózsa seregét, és ez lett az egész háború döntő ütközete. Időpontja 1317 kora tavaszára, valószínűleg március végére teendő. Lefolyásáról semmit sem tudunk, de a harc aligha volt nagyon véres, mert a vezérek közül egyik oldalon sem volt áldozata. Dózsa mindenesetre megsemmisítő győzelmet aratott, s diadala jeleként kilenc levágott fejet és két vezéri lobogót – Kopaszét és Pálét – küldött el Károlynak.[132] Az ellentábor szétfutott, ki-ki mentette a bőrét, ahogy tudta. Mojs Erdélybe vonult vissza, Kopasz a székhelyére, a Berettyó melletti Adorjánba zárkózott. A király a diadalról értesülve már április első napjaiban megkezdte a lázadóktól elkobzott birtokok osztogatását. A részben még meghódításra váró tartomány élére a győztes hadvezért állította, felruházva öt megye (Bihar, Szabolcs, Szatmár, Zemplén és Szolnok) királybírói címével.[133] Júniusban maga is megjelent hadai élén, hogy kiélvezze az újabb győzelmet, és learassa a még meghagyott babérokat. Egyenesen Adorján alá igyekezett, és Dózsa seregével egyesülve a hó végére el is foglalta.[134] Ezek után nem lehetett már szó komolyabb ellenállásról, Károly el is vonult

---

miként a Petenye fia Péter elleni harcoké is (pl. *Kristó:* Széttagolódás 206), pedig *Karácsonyi* ebben alighanem csak *Bunyitay* bizonytalan sejtését követte (Kopasz nádor. Száz. 22 [1888] 144), és később helyesen állapították meg az 1317. évet mind *Komáromy András* (Dózsa nádor és a Debreczeni család. Turul 9 [1891] 6), mind *Pór Antal* (*Pór–Schönherr* 67), mind *Wertner Mór* (Hadjáratok 424). A kérdést egyértelműen eldönti Károly 1316. és 1317. évi itineráriumának egybevetése (ld. a Függeléket), amit csak megerősít egy kiadatlan oklevélkivonat: cum ipse . . . Karolus rex anno domini MCCC septimodecimo in expugnatione castri Kopoz . . . Adryan vocati fuisset ipsumque castrum . . . optinuisset (1317>355: DF 233687, Leleszi k. m. lt. 1300–80).

[131] A résztvevőket felsorolja 1329: A. II. 403–4. Arra, hogy Kopasz volt a támadó fél, 1317: H. VII. 373–5.

[132] A debreceni csata kevéssel 1317. V. 31. előtt folyt le (diebus preteritis, A. I. 429–30), de a király már V. 8-án azt írja, hogy hívei, Dózsa és Amadé fia János legyőzték Kopaszt (H. VII. 373–5). Valószínűleg már a csata megtörténtére utal az az 1317. IV. 6-i oklevél is (Dl. 17)4 = F. VIII/1. 227–8, 1307-i kelettel az eredetiben is, ahol a napi kelet feria IV.), amely szerint [Gútkeled nb.] Vak Dorog Kopaszhoz csatlakozott fiai életüket vesztették, és birtokukat, Ecsedet Bátori János és Lökös – Dózsa emberei – kapták meg; továbbá egy másnapi (IV. 7.), amelyben a király [Zsidó nb. Szántai] István fia Pető szatmári ispán érdemeit a Bekétől elvett Dob és Amac (Szatmár m.) birtokokkal jutalmazta (1317>368: Dl. 8006). Hihetőleg ezek voltak az első jutalmak a debreceni győztesek számára, és ezért az ütközetet 1317. márc. végére lehet datálni. A csata helyét először egy 1317. XII. 13-i oklevél közli (Z. I. 250–2), később több is (vö. Gy. I. 609–10). A zászlókra és fejekre 1323: Dl. 99897. A résztvevők közül a felsoroltakon kívül még a király alábbi híveit ismerjük: Kállai Egyed fiai Iván és Simon (A. I. 429–30; Z. I. 250–2; Iván szerviense 1326: MNy. 1931. 208), [Pelejtei] Martonos fia Vincló (1318: Dl. 69664), Péntek fiai Ugrin és Imre (1323: Dl. 99897), [Szinyéri] Marhard fia Lőrinc (1320: A. I. 584, Zemplén megyéből; nem Aba nembeli!).

[133] Először 1317. VI. 18. Debrecen: mg. Dausa vice regie maiestatis persone iudex et comes in quinque comitatibus nobilium de Bihor et de Zobolch necnon Zathmariensis, Zempliniensis et de Zovnuk (Dl. 96064).

[134] Ld. a Függeléket és a 130. jegyzetet. Károly 1317. VII. 1-én sub castro Adryan kelt és Rajcsáni Bethlen javára szóló oklevelét, amely Fejér kiadásából volt csak ismert (F. VIII/2. 69–70), *Tagányi Károly* Rajcsányi Ádám hamisítványának tartotta (Turul 5 [1887] 116) s ezt *Karácsonyi:* Nemzetségek II. 350 is elfogadta. Fennmaradt azonban egy XVIII. századi átírása (1317/734/738: Dl.

nyugatra, hogy azon melegében végezzen Csák Mátéval is, s a még hátralévő teendőket Dózsára és vezértársaira – Szántai Pető szatmári, Jánki Tamás beregi és ugocsai ispánokra, Bátori János és Elefánti Dezső várnagyokra – hagyta. A következő hetekben sorra estek el a Borsák és Gútkeledek megmaradt várai: Valkó Krasznában, Aranyos a Szilágyságban és az ismeretlen fekvésű *Derguech,* egyedül Kopasz utolsó menedéke, a nehezen megközelíthető Sólyomkő állta szívósan az ostromot.[135] A Borsák tartományurasága megszűnt létezni.

1317 végére a három keleti hadszíntér közül egyedül Erdélyben maradt eldöntetlen a küzdelem, bár az itteni harcokról – mivel győzelmekről nem lehetett számot adni – alig tudunk valamit. Károly ide is feltehetően januárban indította útnak hadoszlopát, amelyet a későbbi királynéi pohárnokmester, Benedek fia János vezetett, tarsolyában a kolozsi, kolozsvári és besztercei ispáni kinevezéssel. A vezér nem járt sok szerencsével. Eljutott ugyan Erdélybe, és az uratlanul álló földön volt is eleinte némi hatalma, de mihelyt Mojs május táján hazatért a Tiszántúlról, előbb Csicsó vár alatt, majd valahol még egyszer vereséget szenvedett tőle, és menekülnie kellett.[136] A tartományban Mojs maradt az úr annak ellenére, hogy a Kánok nem szövetkeztek vele,[137] és a tiszántúli meg más menekülőket befogadva háborítatlanul készülődött az ellentámadásra.

Kelet-Magyarországon az 1317. év még egy fejleményt hozott: az Amadéfiak végleges bukását. Ez már nem állt összefüggésben a Borsák elleni háborúval, hiszen abban Amadé fia János maga is Károly mellett harcolt. Családjának helyzete ennek ellenére

1847), amelyben az adományos neve egyszerűen comes Bethlen filius Draagh, aki a Lipovnok nem tagjaként ismert (*Karácsonyi:* Nemzetségek II. 346). A „de Rajcsán" tehát valóban Rajcsányi önkényes hozzáadása, mint *Tagányi* sejtette, ettől eltekintve azonban az oklevél hitelessége ellen nem emelhető kifogás. A többi forrást az ostromra ld. Gy. I. 591, de megjegyzendő, hogy az általa 1316. VII. 6-i kelettel idézett oklevélnek (Dl. 107383 = Károlyi lt.) valójában nincs évszáma, és kelte a fentiek értelmében [1317] VII. 6-ra igazítandó.

[135] 1317. X. 30: Adorjánnak és Kopaszék más várainak (alia castra eorundem) elfoglalása (Apponyi 49–51); Kőrösszeget maga Károly vette be ostrommal, a jelek szerint Borsa Bekétől (Gy. I. 638); Valkó, Derguech várak és a Lothárdfiak birtokát képező (possessio eorum) Szilágy elfoglalása Elefánti Dezső érdemei között szerepel, akit Károly szabadított ki fogságából, feltehetően Adorján ostromakor (per nos evasisset, 1319: A. I. 520–3). Ezek az adatok a várak bevételét elsősorban az 1317. júl.–okt. közti időre datálják. Több tiszántúli vár (multa castra) elfoglalása szerepel utóbb Dózsa érdemei között is (1319: Z. I. 171–174), ami bizonyítja, hogy a hadműveleteket végig ő irányította.

[136] 1317. I. 5–6: Károly Lippán erdélyi vonatkozású okleveleket állít ki, ottani hűtlenek birtokát adományozza el (Dl. 30363; Dl. 29664). Ez talán annak a jele, hogy erdélyi hadát ekkortájt indította útnak. 1317. II. 24: [Omori] Gál királyi jegyzőt és népeit János mester besztercei, kolozsi és kolozsvári ispán védelmébe ajánlja vice nostre persone (F. VIII/2. 72–3 = Dl. 58447, vö. ZW. I. 321, reg.). 1317. III. 29. a király védelmébe veszi a szolgálatába állt [Szalók nb. Kendi] Simon bán Küküllő megyei birtokait (A. I. 419–20) és V. 10-én megerősíti hívét, [Dobokai] Mikud bán fiát, Miklós dobokai ispánt a januárban neki adott birtokokban, miután beiktatása időközben megtörtént (Dl. 30363). Mindez talán azt jelzi, hogy János veresége leghamarabb május táján következett be. Ennek történetét ld. 1324: A. II. 124–6, ahol t. k. megtudjuk, hogy a király őt küldte Mojs megfékezésére in partibus Transilvanis capitaneum preficientes, és in primo conflictu, quem idem magister Johannes cum dicto Moys habuit sub castro Chychou, a János mellé rendelt Gerendi Miklós fogságba esett.

[137] Károly 1317. X. 23-án – a hűtlenségben kitartó Ákos nb. Ernyefiakkal szembeállítva – „egykori hűtleneknek" (tunc nostros infideles) nevezi őket (TSz. 1964. 547). Épp ezért nem világos, miért került sor János és Mojs csatájára éppen a Kánok vára, Csicsó alatt.

rohamosan romlott. Dózsa mint királybíró augusztusban elvett tőlük néhány birtokot azon a címen, hogy jogtalanul tartják őket elfoglalva, és a döntést utóbb Károly is megerősítette. Mindamellett 1317 október végén még híveinek tekintette őket.[138] Lázadásuk – melyre egyébként nehéz magyarázatot találni – november táján tört ki, a jelek szerint csupán Ungban, ahol János testvére, László kormányzott. Ő és emberei hatalmukba kerítették a szomszéd Nagymihályiak egyik várát, Tibát (Ungvártól nyugatra), és onnan pusztították a vidéket, mire Károly Ákos Mikcset küldte ellenük. Mikcs megostromolta az ungi ispánság várát, Nyevickét, lerontotta Tibát, és az év végére elfojtotta a mozgalmat. Amadé fia László szerviense, Csicseri Domokos 1318. január 13-án már Temesváron kapott kegyelmet hűtlenségéért és a Tiba várból „ez idáig" elkövetett dúlásokért.[139] László magával rántotta a pusztulásba testvérét is. Mindketten földönfutók lettek, Boldogkőt és sárosi javaikat Druget Fülöp szállta meg, Ung megye élére pedig Mikcs testvére, Elek mester került.[140]

A Borsák leverése után Károly ismét a főellenség, Csák Máté ellen fordult. Mivel a Tiszántúlon még folyt a háború, és Szlavóniába is, mint látni fogjuk, erős sereget kellett menesztenie, a Máté ellen felvonuló királyi had nem lehetett túl nagy. A bárók közül Druget Fülöp és a zólyomi Doncs mester, továbbá Tamás érsek, a veszprémi, pécsi és nyitrai püspökök részvételéről van tudomásunk. Annál biztatóbb volt viszont az osztrák támogatás, mert a Habsburgok feje, Frigyes római király személyesen jött Magyarországra serege élén. Károly határozott céllal támadott: Máté két előretolt dunai bástyáját, Visegrádot és Komáromot kívánta megszerezni.[141] Miután az előbbi ostromára külön

[138] 1317. VIII. 1: F. VIII/2. 98–100, vö. Kállay 73. sz. reg.; megerősítése: Dl. 50657 = F. VIII/2. 52–3, hiányosan. 1317. X. 20: in debellatione filiorum Omodei tunc infidelium [1312-re] (Dl. 102891).

[139] 1318. I. 13: Dl. 31199. Ebben az Amadéfiak nincsenek megnevezve; arra, hogy Domokos az ő emberük volt, ld. a 34. jegyzetet. Kifejezetten Amadé fiainak lázadásáról és hűtlenségéről szól Károly 1318. III. 21. oklevele (A. I. 460–1). Egy 1322-i oklevél Nyevicke (A. II. 36–9), egy 1326-i Ung (F. VIII/3. 74–76) várának elfoglalását említi, míg 1325-ben általánosságban említi a király Mikcs érdemeit az Amadéfiak leverésében és „váraik" megvívásában (Z. I. 182–4). Ennek ellenére Ung „birtok azaz ispánság" várát, Nyevickét (erre *Engel:* Honor 888–889) éppúgy azonosnak tartom a csupán ez-egyszer előforduló Ung várral, mint Bereg várat Munkáccsal vagy Tobolt Sárossal (vö. a 48. jegyzettel).

[140] Legelőször 1318. IV. 29. említi egy megyei kiadvány: Dl. 57250.

[141] Az 1317 őszi hadjárat és Komárom ostroma ismert résztvevőit felsorolja az ostromra vonatkozó forrásokkal együtt Gy. III. 427–433. *Kristó:* Csák Máté 200 tévesen teszi 1315-re Visegrád elfoglalását azon az alapon, hogy a király ez év VI. 24-én már Visegrádon ad ki oklevelet. Ez az oklevél csak késői átírásokból ismert (1315/385/430: DF 281726, Késmárk lt. Perg. 36. = 1315/480: Dl. 45853) és anakronisztikus formulás részei elárulják, hogy *hamis*. Károly ez idő tájban különben is Temesvárott tartózkodott (ld. a Függeléket). 1317. I. 17-i kelettel közölt Visegrádon kelt oklevelének (Veszp. Reg. 82. sz.) helyes kelte az eredeti szerint 1327. I. 19. (DF 200892). Téves az az adat is, mely szerint 1316. VII. 25-én Visegrádon volt (A. I. 400–1. A kiadó az oklevél évszámát tévesen javította 1306-ról 1316-ra, mert a benne említett Komáromi Pál 1307 előtt elhunyt, ld. Gy. III. 431.) Visegrád és Komárom elfoglalását együtt említi Károly 1317. X. 20. oklevele (F. VIII/2. 70–2). 1317. X. 1-i okleveléből kitűnik, hogy Visegrád bevételénél nem volt jelen, sőt úgy látszik, hogy a komáromi táborba érkezett vezéreitől épp ekkor értesült róla (sub castro nostro Wysegrad, quod per Matheum ... contra nostram detinebat[ur] maiestatem ... prout *referentibus* magistris Nicolao, Paulo et Thoma baronibus nostris intelleximus, Dl. 40435). Később megtudjuk, hogy e Tamáson Szécsényi értendő (1319: A. I. 529–30; 1324: ZW. I. 383–4), aki adunata aliorum fidelium

hadtestet vezényelt ki Szécsényi Tamás aradi ispán, Jánki Pál óbudai és szegedi várnagy és egy Miklós nevű bárója – talán Gútkeled Miklós – irányítása alatt, ő maga szeptember elején Esztergomnál átkelt a Dunán, és a Vágig nyomulva Semptén egyesült Frigyessel. Visszafordulva a hó végén együtt fogták ostromzár alá Komáromot. Visegrád ekkorra már elesett, és három hét múlva Komárom is Károly kezén volt.[142]

A király pillanatnyilag beérte ennyivel. Tíz hónapi szakadatlan harc állt mögötte, és egyes harctereken még folyt a küzdelem, úgyhogy a támadás folytatásáról le kellett tennie. Ami Mátét illeti, korántsem volt legyőzve, de hatalma komoly csorbát szenvedett, és ettől békülékennyé vált. Így a háború hat év után először a komáromi táborban 1317 október közepén békekötéssel ért véget. A király megtartotta, amit elfoglalt (lehet, hogy ekkor jutott a birtokába Jókő vár is), és feloszlatta hadát. Máté formális hűségnyilatkozatot tett, és úgy látszik, visszaadta az esztergomi egyházat illető birtokokat és tizedeket. Ennek fejében Károly tudomásul vette, hogy Nyitra és a püspökség jószágai továbbra is Máté kezén maradnak.[143] A nagyúr hozzájárulásával néhány szerviense átlépett a király szolgálatába: egykori tárnokmestere, Bogár fia Márton, akit Károly nyomban a szilágyi ispánsággal jutalmazott, továbbá nyitrai helytartója, Kacsics nb. Mihály fia Simon, Szécsényi Tamás unokatestvére, aki krassói és somlyói ispán lett.[144] A békét persze mindkét fél csak fegyvernyugvásnak szánta, és nem is tartott sokáig.

nostrorum sibi societate addig ostromolta Mátétól, amíg át nem adták a király kezébe (1324: Dl. 40455). Társai közül Jánki Pál óbudai várnagyra ld. a ,95. jegyzetet. Óbuda közelsége miatt kézenfekvő az említett Pál „bárót" vele azonosítani.

[142] A hadmozdulatok az itinerárium alapján rekonstruálhatók, ld. a Függeléket, de Károly Sempte közelében kelt oklevelének dátuma IX. 26-ról hihetőleg IX. 19-re igazítandó (f. II. post Mathei helyett *ante,* 1317/322>399: Dl. 42698). Hozzá 1317. IX. 4: a főpapok kiadványa a Duna kakati révjénél (DF 273056 = F. VIII/2. 92–4). Károly ugyan nov. elejéig Komárom vár alatt keltez, de a vár okt. 20. előtt a kezére juttatott, ld. a köv. jegyzetet.

[143] A király és Máté közt kötött átmeneti .béke ténye eddig nem volt ismert. Azonban Komárom alatt, 1317. X. 20-án úgy emlékezik meg Mátéról a király, mint aki *tunc* a nostre maiestatis gratia diverterat et notam infidelitatis incurrerat (F. VIII/2. 70–2), következésképpen az oklevél kiállításakor már nem számított hűtlennek. És csakugyan, 1318. VIII. 3-án Máté halálos ellensége, Tamás érsek az oligarcha ősi birtokán, Tapolcsányban ad ki oklevelet (Str. II. 750), maga Máté pedig ez évben személyesen megjelenik az esztergomi keresztes konvent előtt (*Botka* 66–7, idézi *Kristó:* Csák Máté 201). 1318. X. 27-én Jakab nyitrai főesperes Appony faluban, Máté vára alatt tart közgyűlést (convocatio nostra generalis, Dl. 40379). Mindez nehezen volna érthető, ha a király és Máté között ekkor is nyíltan ellenséges viszony áll fenn. – Jókőről annyit tudni, hogy 1316 őszén még Máté kezén volt (Csák O. 16–19), míg 1320. II. 20-án már Károly híve, Treutel Miklós temesi ispán volt a várnagya (A. I. 549). A hadoszlásra 1318: A. I. 463.

[144] Márton 1316. IX. 26. még Máté vezető embere (Csák O. 16), de 1318. V. 7. már Károly „szilágyi" (= aranyosi) várnagya (Str. II. 748). Simon közvetlenül Komárom eleste előtt, 1317. VI. 24. még Máté híve (Str. II. 733), úgy látszik a hadjárat kezdetén csatlakozott a királyhoz (vö. DF 273056 = F. VIII/2. 92–4), és 1319. III. 11. Károly krassói ispánjaként tűnik elénk (A. I. 512, vö. uo. 516). Valószínűleg velük együtt állt át Károlyhoz Detre gimesi várnagy, Leány Tamás ispán és Móric bán fia Mihály, mert a felsorolt öt személyt János nyitrai püspök 1318. III. 3-án a főpapok gyűlésén *külön oklevélben* – azaz nem Mátéval és híveivel együtt – közösítette ki ama bűneikért, melyeket még Máté szolgálatában követtek el (DF 73154 = F. VIII/2. 181–3). A „külön lista" értelme világos, ha ekkor már mind az öten Károly szolgálatában álltak.

Fennállásának utolsó nyomát 1318 októberben találjuk, és a következő tavaszon a király már újra az „ország hűtleneként" emlegeti régi ellenfelét.[145]

A magyar–osztrák szövetség nemcsak Mátét kényszerítette térdre, hanem Kőszegi Andrást is. Nem lehetetlen, hogy Kopaszéknak őt is sikerült bevonniuk terveikbe, mert éppen lázadásukkor, 1317 elején nyúlt fegyverhez. Ausztriából szerzett támogatást, megkísérelte elfoglalni Sopron és Győr királyi városokat, valamint rokona, Kakas Miklós vasi várait, Lékát és Rohoncot, mialatt az a király szolgálatában távol volt otthonától.[146] Júniusban Károly csapatokat küldött ellene, és rászabadította osztrák szövetségeseit. András két tűz közé fogva jóformán harc nélkül szüntette be az ellenállást, és valamikor szeptember végén hódolatra járult a király elé a komáromi táborba.[147] A kemény békefeltételek lényegében a nyugat-dunántúli Kőszegi-territórium felszámolását jelentették. András elvesztette valamennyi ispánságát és számos várát. Zalában és Vasban Kakas Miklós lett az utóda, aki ekkoriban kapta meg Csák Péter helyett a lovászmesteri méltóságot is; Sopron megye élére az osztrák Pottendorfi Rudolf került, Mosonba és Óvárra Henc fia János ilyédi várnagy, a későbbi budai rektor. Kapuvárt egyelőre a világosvári várnagyra, Hédervári Dezsőre bízta a király, Szentmártont (Pannonhalmát) pedig Köcski Sándorra, aki 1316 táján pártolt át hozzá András szolgálatából.[148]

[145] 1319. V. 13: Kacsics nb. Simon filios suos compedibus mancipatos et possessiones ac bona ipsius manibus Mathei de Trinchinio nostri et totius regni nostri infidelis ... desolationi relinquendo pártolt át a királyhoz (A. I. 516). Valószínű, hogy az oklevélben említett retorziók csak ekkor, a béke megszakadásával érték Simont, de nem kizárt, hogy közvetlenül 1317. szeptemberi átállása után.

[146] 1319: Míg a király Macsóban hadakozott, Nagymartoni Pál és Lőrinc megvédték András és a „németek" ellen Győr és Sopron civitas-okat (Bgl. III. 121). Innen tudható, hogy a támadás 1317 elején történt (ld. a 122. jegyzetet). Sopron város és bírája a győzelem után, 1317. X. 20.–XI. 12. között számos jutalmat kapott Károlytól hűségéért és az Andrástól elszenvedett károkért, köztük birtokai jogtalan elfoglalásáért (Házi I/1. 26, 29; H. II. 28–30; F. VIII/2. 73–5). A Kakas Miklós elleni támadásról saját 1318. IV. 16. oklevele számol be, amelyben familiárisait megjutalmazta távollétében tanúsított hűségükért (Zala I. 147).

[147] Harcokról, amelyek ekkor András ellen folytak volna, nincs hír. 1317. VI. 2-án uralma még biztos lábon állt, mert a győri káptalan a parancsára eljárt Veszprém megyében (A. I. 430). Károly VI. 6–7., Kopasz ellen vonultában állított ki Sopron megyei vonatkozású okleveleket (Bgl. III. 92, 94), ami annak jele lehet, hogy hadait András ellen ekkor indította el. (Mint látni fogjuk, ekkortájt indult el egy hadtest Szlavóniába is.) X. 23-án Komárom alatt kelt oklevelében András már „egykori lázadó" (tunc nostre maiestatis rebellantem, H. II. 28–30), meghódolása tehát ez előtt történt. Talán már szept. végén, amikor Hédervári Dezső (1318-ban kapuvári várnagy) Sopron megyei birtokokat kapott adományul (IX. 24: Sopron vm. I. 16). Az osztrák részvételt András leverésében eléggé bizonyítja, hogy Sopron megye ispánja Frigyes híve, az osztrák Pottendorfi Rudolf lett ([1317] XI. 26: Sopron vm. I. 79; 1318. I. 19: H. II. 31; 1318. VII. 23: H. II. 33). Rudolf XI. 26. levelében azt írja, hogy András omnem compositionem et unionem inter ... Karolum regem ... et inter ipsum ordinatam nullis meis meritis exigentibus potentialiter violavit, és azon töpreng, qualiter et quali via antedicto magistro Andrea pro suis gravibus et notoriis excessibus possem castrum aliquot expugnare.

[148] Kakas Miklósra 1318. IV. 16: Zala I. 147; Rudolfra ld. az előző jegyzetet; azon a Henrik fia Jánoson, akinek Rudolf 1317. XI. 26-án a közbenjárását kéri Károlynál András és a Nagymartoniak ellen, hihetőleg Henc fia János értendő, aki 1319 előtt Ilyéd (Krassó vm.) várnagyaként ismert (Gy. III. 485) és aki feltehetően ekkor került a szomszédos Moson megye élére. (Csak 1323-tól ismert mosoni ispánként és óvári várnagyként: F. VIII/7. 147–8 = DF 257970. Azonban András ottani várnagya, Kneplin 1317. XI. 18-án a hűtlenek jegyzékén szerepel: Házi I/1. 30, várnagyságára 1304: Sopron vm. I. 64.) Hédervárira 1318. III. 9: A. I. 459; Köcski várnagyságára 1318: H. I. 113,

Az eseményekben gazdag 1317. évnek még egy fejleményéről kell megemlékeznünk: a szlavóniai háborúról. Kőszegi János és öccse, Péter az előző évi vereség ellenére még számottevő hatalommal rendelkezett a Dráva–Száva közén, és erős szövetségesekre talált 1316 végén Babonics István bán fiaiban, akik elkeseredtek, amikor a bán meghalt, és utódjává a király nem őket, hanem nagybátyjukat, Jánost nevezte ki. A Kőszegi–Babonics szövetség, melyet egy gazdag szlavóniai főúr, Monoszló nb. Péter is erősített, szorongatott helyzetbe hozta az új bánt, úgyhogy Károly 1317 júniusban jónak látta tekintélyes haderőt indítani a felmentésére. A sereg élén Nekcsei Demeter tárnokmester, Garai Pál bodrogi és Bogár István tolnai ispán állt. A királyság erőtartalékainak gyarapodását bizonyítja, hogy még e negyedik front megnyitására is futotta belőlük. A bán a segítségen felbuzdulva ellentámadásba lendült, két ütközetben győzött, hódolatra bírta unokaöccseit, és az év végén már „sok vár", köztük Zdenc, Monoszló, Raholca, Berstyanóc, Polosnica és Megyericse elfoglalásáról adhatott számot királyának.[149] Mindamellett a szlavóniai harcok még nem értek véget. Megyericse ismét a Henrikfiak kezére jutott, és Szécsi Pál asztalnokmester 1318 végén vagy 1319-ben életét vesztette, amikor megpróbálta visszafoglalni. A Kőszegiek, úgy látszik, csak 1320 elején tették le a fegyvert és vonultak vissza megmaradt zagoriai váraikba. 1322-ben már mint „egykor hűtlenekről, most híveinkről" beszél róluk a király.[150]

átpártolására 1325: H. I. 140. Mivel részt vett az 1317. januári macsói hadjáraton (1323: H. I. 124), átállásának ez előtt kellett megtörténnie.

[149] [1317] VI. 13. Károly Tamáshidáról – útban Adorján alá – utasítja Nekcseit és Garait, hogy a Kőrös megyei Gordova kerületet adják át Bogár Istvánnak, mihelyt partes illas nostro regimini subicere poteritis (Z. I. 174–5, 1320 körüli kelettel. Az évszám az itineráriumból adódik, ld. a Függeléket.) 1317. XII. 20. Károly János bánnak adományozza a hűtlenek által elfoglalt és usque nunc birtokolt Monoszló, Berstyanóc, Polosnica és Megyericse várakat, miután a bánt pro resumpmenda potentia nostra et recuperatione terrarum, castrorum et aliorum iurium regalium nostrorum ad partes ultra Drauam ... contra filios H[enrici] bani küldte, ő pedig kétszer legyőzte őket, zászlaikat a királynak küldve el, majd *multa castra* ab ipsis infidelibus nostris obtinuit et abstulit, provincias ac oppida plura nostri dominii subiugans et restaurans ditioni, s ezután recenti et continuato actu bevette Zdench várat, sok hőstettet hajtva végre tam contra eosdem infideles nostros quam etiam fratres suos uterinos qui etiam *tunc temporis* a nobis divertebant (Blagay 82–6 = Smič. VIII. 439–42, a kiadásokban a szövegtől eltérően az 1316. évnél közölve). Ugyanezen a napon kelhetett a bán jegyzőjének szóló adománylevél, amely a bán küldetéséről az előzővel csaknem szószerint egyezően emlékezik meg, utal a jegyző sebesülésére in expugnatione castrorum illarum partium cum eodem Johanne bano procedendo, és egyéb érdemeire, melyekről maga a bán és Bugar István mester tolnai ispán tájékoztatták a királyt (DF 255656, Zágrábi k. lt. Loci cred. 2–6; a csonka kelet nyilván az előző oklevél mintájára egészítendő ki: 1317. XIII. [Kal. Ian.].) Zdenc és Monoszló ostrománál Bogár István is jelen volt (1318: Z. I. 159–61). Erre az évre teendő Raholca vár visszafoglalása is (vö. 1317. XII. 27: F. VIII/2. 139–40), amelynek élére az Erdélyből éppen kiűzött Benedek fia János mester került várnagyként (Gy. I. 372).

[150] Szécsi Pál halálára 1322: TSz. 1964. 548. Ideje abból adódik, hogy Pál 1318. VII. 15. még életben volt (ld. a 116. jegyzetet), míg 1320. I. 12. Somogy-megye élén már utóda, Pozsegai Gilétfi Miklós van hivatalban (Z. I. 175). 1320. IV. 24.. Philippus de Granana johannita perjel megjutalmazza Ludbregi Miklóst a rend vára, Béla (Varasd vm.) visszaszerzéséért, ami miatt Miklós magára vonta volt a Henrikfiak haragját (Smič. VIII. 506–7). Kitűnik belőle, hogy ekkorra már Ludbreg is gazdája kezén volt, holott korábban ezt is elfoglalták a Henrikfiak (1326>345: Smič. XI. 230). Mivel Bélát és Ludbreget továbbra is a Kőszegiek várai fogták gyűrűbe, fel kell tételeznünk, hogy a harcok 1320 tavaszára véget értek. Biztosan ez csak 1322. III. 18-tól tudható, amikor a király a Henrikfiakat már híveinek nevezi (tunc infideles nostros, nunc vero fideles, TSz. 1964. 548).

5.

1317 végére a királyság jövője lényegében eldőlt. Egy álló évig tombolt a harc az országnak szinte minden zugában, de ebből a harcból a királyi hatalom újjászületve került ki. A hajdani nagyok közül Máté megtépázva fejet hajtott előtte, Borsa Kopaszt ostromzár vette körül Sólyomkőn, Kőszegi András a nyugati határszélre szorult vissza, és Szlavónia hódoltatása is már csak idő kérdése volt. Károly trónja ekként megingathatatlanná vált, bármily kemény küzdelmek vártak is még rá.

Különös, hogy éppen ekkoriban támadt váratlan ellenzéke addig legodaadóbb támogatói körében. A Mátéval kötött béke felzúdulást keltett a főpapság soraiban, részint azért, mert hagyta feledésbe merülni az oligarcha által hajdan okozott súlyos károkat, de főképpen azért, mert a nyitrai püspöki javak átengedése folytán érzékenyen érintette az egyházi vagyont, és baljós precedenst teremtett. A közös sérelem együttes fellépésre indította a püspöki kart. A két érsek és tizenegy püspök 1318 február vége felé a kalocsai székesegyházban ünnepélyes szövetséget *(foedus unionis)* kötött, melyben közös fellépésre kötelezték magukat mindenkivel szemben, aki az egyházat megkárosítja, fosztogatja, jogellenesen adóztatja vagy bármely jogában sérti. Nem kétséges, hogy a mozgalom elsősorban Károly politikája ellen irányult, annál is kevésbé, mert a gyűlés nemcsak az egyház javának és szabadságának megóvását tűzte programjára, hanem „az ország jó állapotáról" is „alkalmas orvoslattal" kívánt gondoskodni *(de ... bono statu regni opportunis remediis providere)*. János nyitrai püspök március 3-án tiltakozásul a komáromi béke ellen, ünnepélyesen kiközösítette Mátét és híveit a gyűlés színe előtt, részletesen számba véve az egyháza ellen elkövetett cselekedeteiket, és egy külön aktussal – mintegy a király bosszantására – azokat is, akik az ősszel Károly híveiül szegődtek, és azóta magas méltóságokat viseltek udvarában. A főpapok egyúttal három társuk útján felszólították az uralkodót, hogy a nyárra hívjon össze országgyűlést, és azon hallgassa meg javaslataikat és sérelmeiket. Károly beleegyezett, és március 14-én a gyűlést a rákosi mezőre, Keresztelő Szent János nyolcadára (azaz júliusra) tűzte ki. A püspöki kar ezután szétoszlott, megállapodván, hogy az országgyűlésen együtt jelennek meg, és evégett július 1-én a Duna melletti Apostagon, Kalocsa közelében találkoznak. Valószínű, hogy a tervezett összejövetelre csakugyan sor került, mert Károlyt június 30-án Budán találjuk, a végzésekből azonban, ha voltak egyáltalán, semmi sem maradt ránk.[151]

Károly még az országgyűlés előtt, 1318 májusban Biharba látogatott, talán Sólyomkő elestének a hírére. A vár alá Debreceni Dózsa még az ősszel két ostromerődöt *(castellum)* építtetett, és szabályos blokád alá fogta. Mojs a Királyhágón át betörve megpróbálta ugyan felmenteni apósát, de csak az egyik erődöt sikerült felgyújtania, és parancsnokát, Gútkeled nb. Apaj fia Istvánt foglyul ejtenie. Valószínűleg ez alkalommal került a kezére a király valkói (Kraszna m.) várnagya, Kenéz is, akit a szokott módon – lófarokhoz kötve – arra próbált felhasználni, hogy Valkót megadásra bírja, de eredmény nélkül. Kopaszt végül az éhség kapitulációra kényszerítette, és vasra verve vezették Károly színe elé. Mivel azonban már néhány hónap múlva Erdélyben találkozunk

[151] 1318. III. 3: F. VIII/2. 169–183 = DF 273154; III. 14–15: F. VIII/2. 163–165 = DF 277247; III. 22: F. VIII/2. 168–9 = DF 277247. Vö. a 144. jegyzettel és Károly itinerániumával a Függelékben.

vele, nyilván hamar kiszabadult, talán egy Mojssal kötött fogolycsere keretében.[152] Károly bihari útja hihetőleg az Erdély elleni invázió előkészítését is célozta. Ennek vezére természetesen a Borsák legyőzője, Dózsa lett, aki már a vajdai kinevezéssel a zsebében kerekedhetett fel. Helyette szerviense, Kállai Iván lett Szabolcs ispánja, Biharé pedig vezértársa, Bátori János. A Gútkeled nb. Lothárdfiak hatalmas szilágyi uradalma egyelőre megmaradt külön ispánságnak, melynek élére a király, mint láttuk, Bogár fia Mártont állította.[153]

Dózsa 1318 július első napjaiban tekintélyes haddal indult útnak. Vele tartott Bátori János bihari, Szántai Pető szatmári és Jánki Tamás beregi–ugocsai ispán. 8-án zilahi táborából általános perhalasztást rendelt el a hadoszlás utánra. Vajdai tisztjénél fogva már útközben fegyverbe szólította az erdélyi nemességet, úgyhogy megérkezésekor további segítség várta. Mojs július végén Topánál – félúton a Meszesi kapu és Kolozsvár között – próbálta útját állni Kopasz, Petenye fia Péter és a Lothárdfiak társaságában, de vereséget szenvedett.[154] Tovább folytatta ugyan a reménytelen küzdelmet, de Károlynak ettől fogva nyert ügye volt Erdélyben. Dózsa egyik rokonát ültette várnagyként a

[152] Kopasz bukására a fő forrás 1325: A. II. 216–9; Valkóra 1318. VIII. 9: DF 254779, Wesselényi lt. 5. (Kenéz ekkor még fogoly) és 1329: A. II. 403–4, vö. Gy. III. 521, ahol az utóbbi adat pótlandó.

[153] Dózsa 1318. VII. 8. előtt lett vajda (Dl. 96065), III. 22. még bihari és szabolcsi ispán (A. I. 462), és szabolcsi helyettese, Simon 1318. V. 1. is szerepel (A. I. 469). 1318>353: mivel Kéméri Dezső veje infidelitatis arma induendo contra vexillum domini regis se Moyus filio Moyus et Kopoz palatino adunando Tamás beregi ispán fogságába esett, apósa mediantibus litteris . . . Douse woyuode Transilvani et comitis de Zonuk, magistri Peteu comitis de Zothmar, magistri *Iwahun (alább: Iwan) comitis comitatus de Zabouch et Johannis filii Briccii comitis de Byhor* összesen 120 márkát fizet érte Kállón Iván ispán előtt 1318. X. 6-án, XI. 8-án és XII. 7-én (DF 151725, Jászói k. o. lt. Acta ann. 3–19). Az oklevél tehát valószínűleg 1318. szept. elején kelt. Bogár fia Mártonra ld. a 144. jegyzetet.

[154] [1318] VII. 8. prope Zyloh: A. I. 621 (1321 körüli kelettel, de már *Karácsonyi:* HH. 140 helyesen. 1318-ra datálta; keltéhez vö. Dózsának az előző jegyzetben idézett, azonos napon kelt oklevelével). 1318. VIII. 9. Károly eladományozza [Omori] Gál udvari jegyzőnek Mojs négy erdélyi birtokát, miután Mojs a pro reformatione pacis Erdélybe küldött Dózsától csatában legyőzetett (DF 254779, Wesselényi lt. 5.). Kétségtelenül e csatát követően kelt az előző jegyzetben idézett egyezséglevél is, amely azt bizonyítja, hogy a csatában Kopasz is részt vett, tehát ekkorra már kiszabadult Károly fogságából. Erről a csatáról több későbbi forrás is megemlékezik: 1. Midőn a király pro reformatione eiusdem partis per Moys filium Moys infidelem nostrum specialem perturbate Erdélybe küldte Dózsát, ez legyőzte Mojsot, aki hadat gyűjtött ellene (1319: Z. I. 171–4); 2. Petenye fia Péter segítséget nyújtott Moys fia Moys specialis infidelis-nek és vele együtt harcba szállt Dózsa erdélyi vajdával, akit a király pro reformatione status eiusdem partis küldött Erdélybe (1321: F. VIII/2. 293–5 = Dl. 57266); 3. Péc nb. [Ibrányi] Lukács a Macsó elleni [1317-i] hadjárat után missus per nos unacum Dosa tunc woyuoda Transilvano, nunc autem palatino . . . ad partes Transilvanas contra Kopoz filium Thome et Moyus filium Moyus . . . in conflictu, quem idem palatinus habuit cum eisdem megsebesült (1322: Dl. 62169 = F. VIII/2. 324–8, hibásan); 4. in conflictu, quem Dousa tunc woyuoda Transilvanus cum Moys filio Moys és társaival, scilicet filiis Lothardi et filiis Thome . . . habuit in partibus Transilvanis, jelen volt Bátori János és Lőrinc in auxilium eiusdem woyuode per nos destinati (1326: DF 243724 = F. VIII/5. 156–64, és röviden 1330: F. VIII/3. 405–11). Bátori János, mint láttuk, bihari ispáni minőségben kísérte el Dózsát. 5. Mivel Dózsának csak ez az egy csatája ismert Mojssal, erre kell vonatkoztatnunk azt az adatot is, mely szerint az erdélyi nemesség is részt vett in conflictu, quem Dousa quondam woyuoda Transilvanus cum Moys filio Moys . . . *in Tupa prope Clusvar* habuit (1324: *Hóman:* A magyar királyság pénzügyei 254–6).

Gyulafehérvár közelében fekvő Kecskés várába, és decemberben már ismét otthon volt Debrecenben.[155]

A király ezalatt – az országgyűlést követően – nyugatra indult. Júliusban Győrött állapodott meg, és átrendezte a kisalföldi megyék kormányzását. Győr várát, mit sem törődve főpapjai ellenkezésével, elkobozta püspökétől, Kőszegi Miklóstól, és új ispánjára, Nagymartoni Pálra bízta. Sopron megye és Kapuvár élére Gútkeled Miklós szekcsői várnagy került, akinek ispánságai közül Bácsot Szécsényi Tamás, Baranyát Logret fia János, Garai Pál veje, az Alsániak őse vette át. A király ezután Mosonon át tovább vonult Bécsbe, ahol októberben megerősítette szövetségét Frigyes királlyal.[156] Figyelmét ekkoriban már új házasságának szervezése is lekötötte. Második felesége, Mária sziléziai hercegnő 1317. december 19-én gyermektelenül halt meg, a hírek szerint meddő volt.[157] Helyette János cseh király családjából remélt házastársat, és a tavasszal Szécsényi Tamást és Kacsics Simont küldte leánykérőbe a prágai udvarba. Jánosnak két húga volt, akiket nyomban elhozatott Luxemburgból, és szemlére bocsátott. A követek, miután „e szűzek kedves orcáját szorgosan szemügyre vették, testük állapotát megvitatták, járásukat megfigyelték", a fiatalabbat, Beatrixot választották, és június 23-án a zbraslavi (königsaali) ciszterci monostorban uruk nevében eljegyezték.[158] A menyasszonyt nagy

[155] 1318. XII. 13: Dózsa Debrecenben keltez (A. I. 489); 1319. III. 8: [Losonci] Tamás székelyispán tiltja Mojs fiát, Elleus mestert [a lázadó Mojs testvérét], hogy Bonyha (Küküllő vm.) birtokot egyezség útján átadja Erdewd fia Miklós mester kecskési várnagynak (ZW. I. 338). Ez a Miklós hihetőleg azonos Dózsa rokonával (frater et consobrinus), [Ákos nb.] Erdő fia Miklóssal, akire 1322-ben két Bihar megyei birtokot hagyott (A. II. 45). Ha így van, akkor Kecskés vár (Erdélyi Fehér vm.) 1319 tavaszán már Dózsa – mint vajda – kezén volt. (1313-ban még Kán Lászlóé: Gy. II. 168).

[156] Gútkeled Miklós 1318-ban, VII. 23. után lett soproni ispán (A. I. 490, vö. a 147. jegyzettel) és feltehetően ugyanekkor lett kapuvári várnagy is. (Az idézett helyen „több vár várnagyának" nevezi magát; 1321-ben tudjuk meg, hogy Kapu, Komárom és Szekcső várakról van szó, Dl. 72510. A kapui várnagyság ezóta 1387-ig egyesítve volt a soproni ispáni tiszttel, ld. *Engel:* Honor 912. A bácsi és baranyai ispánokra ld. *Wertner:* Arch. 589, 600.) Győr elvételéről a pápa 1318. XI. 22. leveléből értesülünk (*Theiner* I. 462), Nagymartoni Pál 1318. VII. 10. fordul elő győri ispánként (Bgl. III. 111). 1318. IX. 16. Károly kárpótolja a heiligenkreutzi apátságot ama károkért, amelyeket per exercitum et descensum nostrum, quem prope Mvscun habuimus szenvedett (Bgl. III. 114). Tamás esztergomi érsek VIII. 25. datál – nyilván a királyi seregben – prope Musun (A. I. 481). A király IX. 2-án Pozsony kiváltságlevelét erősíti meg (DF 238662, Pozsony lt. 36.), ami azt jelzi, hogy vagy a városban, vagy annak közelében tartózkodott. X. 3-án találjuk Bécsben (H. II. 34). A királyi had oszlása XI. 15. történt meg (Z. I. 161).

[157] SRH. I. 489, vö. A. I. 415–6, amely szerint 1317. febr. még élt. Különös szórakozottságra vall, hogy Károly 1318. VII. 12. Éty királynéi birtokot mégis ex permissione et consensu domine Marie consortis nostre adományozza el: F. VIII/2. 147–150 = DF 238661. (Az oklevél dátuma és hitelessége ellen egyébként nem emelhető kifogás, vö. Gy. II. 362.) Károly első, halicsi házasságát a közelmúltban *Kristó Gyula* derítette fel (Károly Róbert első felesége. Acta Historica Universitatis Szegediensis 86 (1988) 27–30.)

[158] Eodem anno [1318] Karolus ... rex Ungariae prima sua absque liberis viduatus uxore Thomam ac Simonem comites Ungariae cum Stephano interprete et cum decentia familiae misit ad Johannem regem Bohemiae petens, ut unam de suis sororibus velit pro coniuge sibi dare. Johannes ... certis nuntiis suas sorores de Lucelburgensi evocat comitia, quarum maior vocabatur Maria, iunior vero Beatrix ... Istae ... virgines ... *duodecimo Kalendas Julii* Pragam ... ingressae sunt, *quarto autem die* post adventum puellarum istarum cum rege et regina ... ad monasterium Aulae regiae hae pariter venerunt... Veniunt quoque illuc legati regis Ungariae, et ut eorum exaudiatur petitio, incipiunt cum instantia postulare. Quorum petitioni rex Johannes annuit et ut unam de suis sororibus eligant, liberam

küldöttség várta a határon, és miután Szent Márton hetében, azaz november 12–17. között megtartották a koronázást, nyomban utána megülték a menyegzőt is.[159]

1319 tavaszán Kőszegi András, nem tudni mi okból, ismét fegyvert fogott. Osztrák urak gyülekeztek zászlaja alá, köztük rokonai, és kapcsolatot teremtett Szlavóniában harcoló unokatestvéreivel. Károly illetékes bárói Gútkeled Miklós, az új soproni ispán vezérletével könnyedén szétverték a megmozdulást. A Henrikfiak és András egyesült hada előbb az őrségi Szalafőnél, majd Kőszeg alatt szenvedett vereséget, az utóbbi ütközetben hat osztrák „báró" esett fogságba. Miután Kabold és maga Kőszeg is elesett, András letette a fegyvert, és ezóta haláláig, 1324-ig nyugton maradt.[160] Károly, nem tudni miért, nem használta ki az alkalmat, hogy tönkretegye. Meghagyta vagyonát, még Kőszeget is visszaadta neki, sőt 1321-ben, rokona Kakas Miklós bukása után rábízta a vasi ispánságot. A Kőszegi-hatalom tehát, ha romjaiban is, egyelőre még állt.[161]

opinionem eis dedit; stabant itaque Ungari in suis desideriis exauditi me presente et vidente coram ambabus puellis intendentes in illas mente tacita oculis apertis; facies delicatas istarum virginum diligenter inspiciunt, conditiones corporum discutiunt, gressus describunt et quae sit eligibilior, sagaciter inquirunt. Tandem Beatricem iuniorem puellam sibi assignari postulant dominam Ungariae et reginam. Rex ... consentit et congratulatur, puella ad ecclesiam deducitur, et mox coram summo altari beatae virginis in Aula regia Karolo regi Ungariae, sed absenti ad manus comitum praesentium legitime desponsatur, campana duplex pulsatur et per conventum monachorum, qui omnes ibi adorant, Te deum laudamus altisonis vocibus decantatur (Petrus von Zittau 399–400). Vö. *Pór–Schönnherr* 107–8; *Meltzer* 19. Szécsényi Tamás csehországi küldetésére 1319: A. I. 529–30; ekkor lippai (= solymosi) és hasznosi várnagy s a kunok bírája volt (1324: ZW. I. 383–4). A másik követet *Pór Antal* tévesen nevezi Nagymartoni Simonnak, mert ennek a családnak ekkoriban nem volt Simon nevű tagja. Valószínűleg Tamás unokatestvére, Kacsics nb. Simon krassói ispán értendő (vö. a 144. jegyzettel). István tolmács esetleg azonos a korábban ausztriai és csehországi követségekben eljáró István soproni polgárral (1312: Házi I/1. 24).

[159] Nec longo post per nuntios solempnes regis Karoli haec tenella puella in metis Moraviae et Ungariae reverenter suscipitur et in Ungariam deducta *infra octavas beati Martini episcopi coronatur*, statimque cum eadem rite nuptiarum festiva solempnitas per regem Ungariae celebratur (Petrus von Zittau 400); SRH. I. 490.

[160] András és az általa behívott „rokon" (proximorum Andree) osztrák bárók legyőzéséért 1319. VI. 16. kap jutalmat Osl. nb. Csornai Lőrinc, a Kanizsai család őse (Sopron vm. I. 84) és VI. 18. Nagymartoni Pál, aki ekkor kapta vissza az Andrástól elfoglalt Kabold várat (Bgl. III. 121; Kabold visszavételét említi 1325: H. I. 140). Gútkeled Miklós, akit Károly a sereg élére állított (cum nos ... exercitum contra ipsum Andream ad subiciendum ipsum et terram suam nostro regimini armassemus, prefecto eidem ... exercitui in capitaneum Nicolao tunc comite Supruniensi, 1324: F. VIII/2. 546–51 = Dl. 86969), ekkor hat megnevezett osztrák bárót foglyul ejtett (1323: A. II. 69–71). Lőrinc az ő vezetése alatt harcolt a csatában (1321: A. I. 627–8; 1323: Zala I. 164–7), amely Kőszeg mellett (apud civitatem Gunch) ment végbe (1327: Sopron vm. I. 108–113), Köcski Sándor pedig szintén Miklós oldalán foglalta el Kőszeget Andrástól (1323: H. I. 124). Miklós 1319. V. 15. Sopronban ad ki oklevelet (Sopron vm. I. 83), ez valószínűleg a harcok után történt. Nem lehetetlen, hogy az András és a többi Henrikfiak (cum ceteris Herniciadibus) ellen vívott szalafői csatát, melyben Köcski Sándor részt vett (1325: H. I. 140), szintén ekkorra kell datálnunk, de történhetett az 1317. évi felkeléskor is. (Mivel a szlavóniai Henrikfiak lázadása 1319 tavaszán még tartott [ld. a 150. jegyzetet], Andrással való közös hadműveletük lehetősége nem zárható ki, több adat azonban nem szól róla.)

[161] András vasi alispánja (curialis comes) 1321. V. 11: A. I. 614; Kőszegen ad ki oklevelet 1321. VII. 23: F. VIII/2. 319; Károly vasi ispánnak nevezi 1324. V. 8: Dl. 40451; néhai 1325. I. 8: Dl. 40462, és valószínűleg már 1324. XII. 11. is: quondam infidelis, F. VIII/2. 546–51 = Dl. 86969.

Az 1317. évi szerbiai hadjárat eredményeit Károly 1319-ben újabb, nagyarányú támadással szilárdította meg. Általános felkelést hirdetett meg, és augusztus végén a Szerémség felől Macsóba nyomult. Szeptemberben bevette Kolubar várát, és a hó végén az egykori Kucsó földjén keresztül tért vissza székhelyére, Temesvárra.[162] A hadjárat után a király helyreállította a századfordulón megszűnt macsói bánságot, és vezetését bodrogi és valkói ispánjára, Garai Pálra bázta.[163]

A szerbiai háború idején Csák Máté már újból a királyság ellenségei közé számított. Nem tudni, mi borította fel a békét; merő találgatás csak, hogy a nagyúr talán vonakodott elküldeni csapatait a macsói expedícióra. Májusban Károly újra az „ország hűtleneként" emlegette,[164] és hamarosan tett is ellene megfelelő lépéseket. Törzsországában, a Vág melletti „Mátyusföldén" Máté még oly tekintélyes hatalommal rendelkezett, hogy nem látszott tanácsosnak ott megtámadni. Érdemes volt viszont nagyarányú offenzívát indítani keleti szövetségesei és csatlósai, a borsodi, gömöri, hevesi és nógrádi urak ellen, minthogy őket az 1317. év győzelmei óta minden oldalról királyhű bárók fogták közre. Károly 1319 őszén, a macsói háború után Debreceni Dózsát és Druget Fülöpöt küldte rájuk. Legelőször Ákos István nádor fiainak borsodi „tartománya" került sorra: Dózsa októberben megostromolta „új várukat", Diósgyőrt, Fülöp pedig ekkor vagy a következő évben Dédest vette be.[165] A döntő támadás 1320 nyarán indult meg, ebben alkalmasint Szécsényi Tamás – ekkor már királynéi tárnokmester – is közreműködött. A királyi hadak augusztusban megvívták Sirokot, ugyanezen idő tájban Füleket is, és közben leszámoltak a gömöri lázadókkal. Ajnácskő biztosan ekkor, a Gyöngyös feletti Bene, továbbá a dél-nógrádi Somoskő, Baglyas és Ecseg valószínűleg szintén ezeknek a harcoknak a során esett a király híveinek hatalmába, mert nehéz elképzelnünk, hogy

[162] 1319. VIII. 8. Lampert országbíró Péterváradon pert halaszt Szt. Mihály quindenájára (X. 13.) totius regni motus contra Vrosium regem miatt (Z. I. 169–70). 1319. VIII. 29. ugyanő Engen (in Heeng) pert halaszt ad quindenas reversionis domini nostri regis in Themeswar (Dl. 91190. Az oklevél kelte: VIII. die oct. virg., amin ez esetben alighanem Nagyboldogasszony napja értendő.) Károly 1319. IX. 16. és 26. datál Macsóban, Kolubar vára alatt (A. I. 533; Dl. 30603), és ekkor kelt egy év nélkül, IX. 22-én in Kuchou prope fluvium Obona kiállított parancsa [Druget] Fülöp szepesi és újvári ispánhoz (DF 285812 = F. VIII/1. 563 = F. VIII/4. 636. Vö. *Karácsonyi:* HH. 140, *Wertner:* Hadjáratok 425.) Fülöp maga is részt vett a hadjáraton, hadának oszlása X. 13. volt (F. VIII/2. 238). Vele volt szerviense, Perényi Miklós is (1319. XII. 8: nunc etiam az Uros elleni háborúban, F. VIII/2. 207–9 = DF 212678). Az Uros elleni generalis exercitus (1326: F. VIII/3. 71–5) adata az 1317-i hadjáratra is vonatkozhat, mivel az Amadéfiak elleni 1317. dec. háború előtt említik. Kolubar bevételéről később is megemlékezik Károly (Pánki Dobó – a Ruszkai Dobó cs. őse – sub castro Kalabar, 1324: Dl. 71854; Bátori Bereck fiai János és Lőrinc repetentibus nobis . . . regnum Servie, dum castra Machou et Calabar fecimus expugnari, 1326: DF 243724 = F. VIII/5. 156–64, ehhez ld. a 124. jegyzetet is).

[163] Garai 1320. VIII. 27. fordul először elő macsói bánként, egyúttal valkói és bodrogi ispán, kőszegi várnagy (A. I. 574), de már VII. 13. „bán" és bodrogi ispán (Z. I. 183).

[164] Ld. a 145. jegyzetet.

[165] Dózsa 1319. X. 2. kapta adományul az Ernyefiaktól elkobzott Újvárt azaz Diósgyőrt (Z. I. 171–2, vö. Gy. I. 774. A vár elfoglalását *Karácsonyi:* Nemzetségek I. 104 nyomán 1316-ra szokás tenni, ezt azonban semmilyen megfontolás nem támogatja, sőt azon év eseményeibe be sem illeszthető. Tökéletesen illik viszont az 1319–20. évi hadjáratok menetébe.) Dédes bevételét később Trencsénével (1321) együtt említik (1327: A. II. 332), ebből azonban nem következik, hogy 1321-ig ellenállt volna.

királyi váraktól – Fülek, Hollókő, Buják – körülvéve és Mátétól elvágva képesek lettek volna ellenállni.[166]

A hadműveletek minden bizonyal folytatódtak volna a következő tavasszal, de éppilyen bizonyos, hogy Máté még évekig képes lett volna védekezni. A sors megtakarította Károlynak ezt a vesződséget. Máté 1321. március 18-án meghalt, és „országa" szinte kardcsapás nélkül hullott a király ölébe. Az oligarcha halálhírére szomszédja, Gútkeled Miklós soproni ispán és komáromi várnagy azonnal hadba szállt, és a tartomány legnagyobb részét nehézség nélkül hódoltatta Károly részére. A cseh Sternbergi István, Máté unokatestvére, aki a nagyúr örökébe kívánt lépni, csak maroknyi várnagyot tudott maga mellé állítani. Miklós egymás után foglalta el Appony, Privigye, Bajmóc és Ugróc várakat, és amikor a király júliusban maga is megjelent itt bárói élén, már aránylag kevés teendője maradt. Útközben fogadta Léva várnagyának hódolatát, a hó közepén ostrom alá fogta Máté volt székhelyét, Trencsént és mintegy három heti kemény ostrom után, augusztus elején megadásra kényszerítette. Visszatérőben a Csákok itteni törzsbirtokát, Tapolcsányt is birtokba vette. Sternbergi István – talán a Trencsén feladásakor kötött egyezmény értelmében – mindössze két határvárat tartott meg, Berencset és Holicsot (akkori nevén Újvárt vagy Fejéregyházat). Ezeket jóval később, 1332-ben János cseh király szolgáltatta vissza Magyarországnak.[167]

[166] 1320. VIII. 11: Dózsa Sirok vár alatt keltez in expeditione presenti (A. I. 573–4). Fülöp részvételére Sirok ostromában 1323: Z. I. 218–20 és főleg 1324: Z. I. 257–8, ahol kifejezetten arról értesülünk, hogy a várat Dózsával együtt vívták meg. (Ld. az idézeteket Gy. III. 131.) Fülöp embere, [Delnei] Ite fia János sub Syrok et Philek castris harcolt Máté ellen (1323: A. II. 84), amiből a legegyszerűbb arra következtetnünk, hogy a nógrádi hadjárat is ekkor ment végbe. Gömör megye elfoglalása azért teendő ugyancsak 1320 nyarára, mert Károly VIII. 29. adatta vissza Tamás érseknek Rozsnyóbányát (Str. II. 781) és Szécsényi Tamás is ez évben kapta adományul a hűtlen Hontpázmány nb. Velk fia Sándortól elkobzott Ajnácskó várat (Gy. I. 480–1). Továbbá 1321. I. 5. Miklós curialis comes áll Gömör megye hatósága élén (DF 268357, Usz lt. 65–1), akit Druget Fülöp későbbi alispánjával (1324. I. 9: DF 263313, Szepesi k. o. lt. 11–1–6) lehet azonosítani.

[167] Eodem anno [1321] decima quinta Kalendas Aprilis obiit Mathaeus comes de Trencz ... quo defuncto Karulus rex Ungariae munitiones eius pugnando obtinuit, eo quod hostis eius exstitit cuncto tempore, quoad vixit (Petrus von Zittau 414). 1321. V. 1: a Bárcaiak urukkal, [Druget] Fülöppel hadba vonulnak (Dl. 83180); V. 1: Károly visszaadja Biter fia Péternek és unokaöccsének, Györgynek Kékkő, Gyarmat, Szucsány, Várna, Budetin, Lietava, Hricsó várakat és Hídvég (Hont m.) birtokot, melyeket a néhai Máté foglalt el tőlük (Dl. 65733); V. 19: Károly Temesvárott megjutalmazza Markus fia Jánost Appony vár átadásáért (Dl. 68092); VI. 14. in Tapolchan: [Gútkeled] Miklós soproni ispán, kapui, komáromi és szekcsői várnagy et princeps militie presentis exercitus domini regis Hungarie: ... cum nos post obitum ... Mathey ... de Trynchynio ... ad tenuta eiusdem ex mandato et precepto eiusdem domini nostri cum exercitu propter astuciam et infidelitatem castellanorum eiusdem contra eundem dominum regem habitam venissemus, visszaadja Noe birtokot Opun-i Bodoznak és Jánosnak, akik a consortio aliorum servientium eiusdem magistri Mathey infidelium ... segregando se nostro collegio adheserunt (Dl. 72510; a Miklós által elfoglalt négy várat felsorolja 1323: A. II. 69–71); 1321. VII. 4: Károly [Kistapolcsányi] Hazlow fia Julának és Andrásnak adja a bakabányai ezüstbányát (DF 274874, Bakabánya lt.), ami – mivel Jula Máté lévai várnagya volt – Léva ekkori átadásáról tanúskodik. Ennélfogva az, hogy a király VII. 6. sub castro Lewa keltez (ld. a Függeléket), nem azt jelenti, hogy ostromolta a várat, hanem csak azt, hogy nem benne szállt meg. Trencsén ostrománál főleg Druget Fülöp embereivel találkozunk: Egerszegi Éles János (1323: Z. I. 218–20; 1324: uo. 257–8); Fonyi Balázs és Zonk (1324: DF 265467, Andrássy lt. 66–5); Füzéri Lampert fia Mihály (1327: A. II. 332, vö. 1321: F. VIII/2. 297–8 = DF 283074, p. 49–52); Perényi Miklós (1325. IV. 10: DF 210878, Egri k. o. lt. AN-201); Delnei Ite fia János (1323: A. II. 84).

Máté halálát követően pont került végre az erdélyi kérdés végére is. Ekkor már nem Mojs volt a főellenség. Ő ugyan az 1318 nyári topai vereség után még talpon maradt egy ideig, de utolsó megmozdulását Dózsa vajda és a Losonci-testvérek, a székelyek ispánjai még 1320 elején elfojtották. Mojs Bonchidánál újból csatát vesztett, és testvérével,Ellőssel együtt – mint a király írta márciusban – „nyomorultul elveszett".[168] Ezúttal, 1321-ben Kán László fiai emelték fel újból a lázadás zászlaját, és Károly kénytelen volt foglalkozni velük. A feladat hivatalból Debreceni Dózsára mint vajdára hárult, aki májusban a Meszesen át be is nyomult Erdélybe, de a jelek szerint kudarcot vallott. A türelmetlen Károly júliusban leváltotta, és új kedvencét, Szécsényi Tamást állította a helyére, aki a Maros vidéki bárók társaságában valóban gyorsan felmorzsolta a Kánok ellenállását. Szécsi Dénes és Miklós Dévát foglalták el, az új vajda – bizonyára segítve unokatestvérétől, a székelyispánná kinevezett Kacsics Simontól – a többit, és november 1-én a „két László" utolsó vára, Csicsó is megadta magát. Az erdélyi háborút ezzel befejezettnek lehetett tekinteni. Még évek múlva is hallunk ugyan az idegenbe – bizonyára Havasalföldre – menekült Kánok betöréseiről, de az a tény, hogy Tamás vajda, Simon székelyispán és Szécsi András erdélyi püspök 1322. áprilisban Keresztesen (Torda m.) közgyűlést tarthatott az egész tartomány részére, világosan demonstrálta, hogy Erdély pacifikálása véget ért.[169]

Említik még Pánki Dobót (1321: A. I. 636–7), Sebesi Tamás fia Sinkát, aki itt esett el (1322: F. VIII/2. 356–9) és Maróti Mihály udvari ifjút (1323: Smič. IX. 108). Tapolcsányt, ahol szintén Fülöp egyik várnagya, Jeszenei Péter volt jelen, a király maga ostromolta (1328: DF 269793, Kassa lt. Jeszeney 29). A hadjáratra összefoglalóan *Kristó:* Csák Máté 201–2, 212.

[168] Időrendben az alábbi források vonatkoztathatók ezekre az eseményekre: 1319. V. 13. Károly visszaadja Kacsics Simon krassói ispánnak erdélyi birtokait (A. I. 516); VI. 21. ua. Elefánti Dezső sebesvári várnagynak adja a Mojshoz állt [Zsombor nb.] Chumpaz Lőrinc fia István és társai erdélyi birtokait (A. I. 520–3); VII. 28. ua. [Szécsényi] Tamás szerémi, bácsi és aradi ispánnak adja Ipach fia András erdélyi birtokait, aki László volt vajdához, capitali emulo et infideli nostro csatlakozott (ZW. I. 340–1); XI. 12. ua. hozzájárul, hogy Talmácsi Konrád fiai Kacsics Pétert, Simont és [Szécsényi] Tamást teszik örököseikké (Dl. 10003, vö. ZW. I. 342, reg.); XII. 21. Dózsa vajda Küküllővár alatt keltez (DF 275875, Sztoyka lt. 7.); 1320. II. 19. Károly a Sukiaknak adja Pálostelke (Doboka m.) földet (Doc. Trans. XIV/1. 426–8; az iktatást III. 25. végzik el). III. 5. Károly elrendeli Elefánti iktatását az 1319. VI. 21. neki adott birtokokba (Dl. 1991; az iktatást IV. 19. elvégzik); III. 25. ua. megerősíti a Sukiakat a II. 19. nekik adott birtokban. Érdemeik tunc, cum Moys filius Moys *dampnate memorie* emulus et infidelis noster in Bonchyda cum magistro Stephano filio Dyonisii . . . conflictum et bellum . . . habuisset, . . . ubi ipse magister Stephanus victoriam obtinuit (Doc. Trans. XIV/1. 426–8); III. 26. [Kacsics nb.] Mihály fia Simon medgyesi ispán átíratja az erdélyi káptalannal Károly 1319. V. 13. adománylevelét (ZW. I. 345–6). A felsorolt adatokból az tűnik ki, hogy Károly 1319 nyarán mozgósította az Erdéllyel szomszédos bárókat, de a hadjáratra a jelek szerint csak 1319 végén került sor, és az 1319 nyarán kiosztott adományokat 1320. II. 19. után lehetett foganatosítani. Ez a Mojs feletti döntő győzelmet leginkább 1320. jan. tájára (febr. első felére) engedi datálni, mivel Mojs 1320. III. 25. előtt, sőt valószínűleg már II. 19. – a III. 25. átírt adománylevél kelte – előtt meghalt. Később megtudjuk, hogy Mojs és testvére Elleus in suis oppositionibus et infidelibus processibus male perierunt, azaz feltehetően elestek (1329: A. II. 394–401). Figyeljük meg, hogy Kán László fiainak rovására ekkor még egyetlen adomány sem szól, és nincs adatunk arról sem, hogy a harcokban részt vettek volna.

[169] 1321. V. 24. Dózsa erdélyi vajda hadával prope Egrug, azaz a meszesi kapunál keltez (Dl. 38142); 1321. VII. 5. Benedek csanádi és Ivánka váradi püspökök in pratis iuxta Cybinium kelteznek (ZW. I. 350–2); VII. 13. ugyanők circa villam Woyosd (uo. 352–3); VII. 25. Trencsén vár alatt:

Kevéssel korábban zárult le Kőszegi Kakas Miklós lovászmester rövid karrierje. Őt még 1317-ben tette meg Károly Vas és Zala megyék ispánjává, de most valamiért megneheztelt rá. Miklós a hivatalos ideológia szerint összeszűrte a levet lázadó rokonával, Andrással, de ez aligha volt igaz, hiszen a lázadás 1319-ben történt, Miklóst pedig több mint egy évig semmi bántódás sem érte. Az ő órája 1321 elején jött el, körülbelül Máté halálával egyidőben, amidőn Károly megfosztotta hivatalaitól és Csornai Lőrincet, az új zalai ispánt küldte ki Köcski Sándor társaságában az ítélet végrehajtására. A vezérek elfoglalták Miklós Zala megyei várait, Kanizsát és Pölöskét, s valószínű, hogy a megye más várai – Tátika, Szigliget – is ekkor, a zalai ispánsággal együtt jutottak a király hatalmába. Kakas Miklós megtarthatta vasi uradalmait, Lékát és Rohoncot, de a megye kormányzását a korábbi lázadó, Kőszegi András vette át helyette.[170]

Az erdélyi harcok utánra, 1321 végére vagy 1322 februárjára esik egy kisebb délvidéki hadjárat, amelyet Károly személyesen vezetett, s amely a korábban, 1314 táján már célba vett Miháld vár elfoglalását eredményezte. Birtokosa, Vejtehi János kegyelmet kapott, és Temes megyei jószágain telepedett le, várába királyi várnagy ült be Szécsi Dénes személyében, aki bátyja, Pál eleste (1319) óta asztalnokmester és egyben zsidóvári várnagy volt. Szécsi a következő években az Al-Duna mentén kiterjesztette a magyar fennhatóságot, elvéve a bolgároktól az Orsova és Szörény közé eső Görény várát.[171]

Károly utasítja az erdélyi káptalant, hogy Tamás erdélyi vajda emberének jelenlétében iktassa be [Kacsics nb.] Mihály fia Simon mester testvérét, Pétert Ölyves birtokba (Dl. 2049); XI. 1. sub castro Chychou. Tamás erdélyi vajda a király nevében átveszi Csicsó várat Eymech fia Miklóstól, aki azt addig László vajda fiai részére őrizte (Dl. 29422 = F. VIII/2. 316); 1321. XI. 28. Károly e Miklóst kegyelemben részesíti, t. k. megbocsátva mindazt, amit csicsói várnagysága idején elkövetett (Doc. Trans. XIV/1. 348–9). Későbbi források: 1. Szécsi Miklós és Dénes megvívta Déva várat Kán László hűtlen fiaitól (1322: TSz. 1964. 548); 2. Talmácsi Miklós, midőn László vajda fia László és testvérei se rebelliter opposuissent non modicam partem regni nostri in partibus Transilvanis . . . dilacerantes, Salgó várat királyi kézre adta (1322: A. II. 39–41); 3. Károly Pogány Istvánnak adja László vajda és fiai egyes birtokait propter nefariam notam infidelitatis et seditionem, in quam idem Ladislaus woiuoda adhuc vivens conversus fuerat et filii sui sibi in vitio infidelitatis succedentes se semper regie maiestati opposuerunt et usque nunc más ellenségeivel társulva eadem seditione infidelitatis laborant és pusztítanak (1329: A. II. 394–401). Az 1322 tavaszi keresztesi közgyűlésre. A. II. 10 = ZW. I. 362–3.

[170] 1320. VII. 21: a zalai konvent oklevele szerint Kakas mester (= Kőszegi Kakas Miklós) a zalai ispán (A. I. 572); 1321. III. 21. Zalai konvent: Lőrinc mester (= Osl nb. Csornai/Kanizsai Lőrinc) in castro regali proprius (= propius) nostro conventui vicinetur (Sopron vm. L 86 = Dl. 2034); 1321. V. 11. Kőszegi *András* a vasi ispán (vö. A. I. 614); 1321. IX. 25: Károly Osl nb. Lőrinc zalai ispánnak adja a hűtlen Kőszegi Miklós Kanizsa várát, amelyet ab eodem Nicolao abstulisset és a vár alatt 3 szerviense elesett (A. I. 627–8; ugyanígy 1323: Zala I. 164–7, itt a vár neve Kanizsaszeg); 1325: Köcski Sándor megostromolta Pölöske várat, amelyet a hűtlen Kakas Miklós rebelliter tartott a király ellen (H. I. 140).

[171] 1322. III. 18: Szécsi Dénes zsidóvári és *miháldi* várnagy (TSz. 1964. 548), míg 1320. XII. 16. még csak zsidóvári (Közl. Miskolc Borsod II. 17); 1322. VIII. 28. Károly előtt Vejtehi Tódor mester és fiai, János és Miklós rokonukká fogadják [Omori] Gál királyi specialis notariust, átadva neki felsorolt birtokaikat (Csáky I. 47); 1324: Károly birtokokkal jutalmazza Bogár fia Márton szilágyi ispán érdemeit a szlavóniai hadjáraton et in alia expeditione, quam *habuimus* sub castro Myhald, midőn a várat visszafoglalta Tódor bán fiától, Jánostól (A. II. 150–2); 1329: Szécsi Dénes miháldi és hasznosi várnagy elfoglalta castrum Guren . . . in Bulgaria, ahonnan a tirnovói despota hadai a végeket pusztították (TSz. 1964. 551–2); 1323 utáni datálására *Györffy:* Románok 541. A Miháld elleni hadjáratot tévesen 1323-ra datálja *Wertner:* Hadjáratok 427–8, és 1316-ra *Györffy:* Románok 540, egybeolvasztva az első támadással, ld. a 72. jegyzetet.

Minthogy Szlavóniában Babonics János bán időközben már rendet teremtett, a király figyelme végre országának legtávolabbi tartománya, Horvátország felé fordulhatott. A horvát–dalmát tengerpart várai és városai felett az 1290-es évek óta a Bribiri (Subics) grófok családja uralkodott, amely annak idején elsőként esküdött fel az Anjouk hűségére. Bribiri Pál, akit Károly megerősített III. Andrástól kapott báni méltóságában, 1312-ben történt haláláig szilárdan kézben tartotta országát, de fia, Mladin uralma 1322 elejére válságba jutott. A horvát urak ligája fellázadt ellene saját öccse, Pál és Nelipics „vajda", Cetina ura vezetésével, a dalmát városok pedig Velence oltalma alá helyezkedtek, Károly, aki talán sokallta Mladin hatalmát, a felkelőknek fogta pártját, és előbb János bánt küldte a segítségükre, majd 1322 szeptember végén maga is megjelent hadaival horvát földön. Trau közelében, Bliznánál legyőzte Mladint, majd Kninbe országgyűlést hívott össze, amelyen Babonics Jánost nevezte ki Horvátország bánjává is, a királyi menlevéllel megjelent Mladint pedig fogolyként magával vitte Magyarországra. A ravasz számítás azonban nem vált be: egy lehetséges ellenségtől megszabadult ugyan, de helyette több biztosat szerzett. Alig tette ki a lábát a tengermellékről, midőn máris újabb felkelés robbant ki, ezúttal Nelipics irányításával, úgyhogy a király kénytelen volt a kérdés megoldását kipróbált vezérére, Gútkeled Miklósra bízni, akit 1323 tavaszán Babonics helyére bánként küldött Szlavóniába. Miklóst a nemrég nádorrá előléptetett Druget Fülöp is elkísérte. A vezérek 1323 augusztus–szeptember folyamán sikeresen elfojtották a lázadást, és e pillanatban úgy látszott, hogy egész Horvátország visszatér Károly uralma alá. A béke azonban most sem tartott sokáig. Az újabb főúri mozgalom élén ismét Nelipics állt, de most csatlakoztak hozzá a hatalmas Korbáviai grófok is, és együtt 1326 nyarán súlyos vereséget mértek a megfékezésükre induló új szlavón bánra, Mikcsre. Horvátország nagyjai közül csak a Frangepánok – Modrus, Zengg és Veglia (Krk) grófjai – maradtak meg mindvégig a király hűségén, a tartomány többi része végleg kicsúszott Károly ellenőrzése alól. Az Anjouk uralmát csak fia, Lajos állítja majd helyre 1345-ben.[172]

Időközben valamelyest megváltozott Károlynak szomszédaihoz való viszonya. Cseh felesége, Beatrix 1319. novemberben gyermekágyban meghalt, és a király a következő évben az újonnan megkoronázott lengyel király, Lokietek Ulászló Erzsébet nevű leányát vette nőül. Az esküvőt július 6-án Budán tartották meg, utána került sor az ünnepélyes székesfehérvári koronázásra.[173] Károly kezdettől fogva rokonszenvezett lengyel kollégájával, aki az elmúlt két évtizedben ugyanolyan kemény harcot vívott otthon az uralom

[172] A horvátországi eseményekre: *Klaić* 39–46; *Kristó:* Széttagolódás 208–209. Szemben *Györffy:* Románok 540 véleményével, csakis erre a hadjáratra vonatkozhat Bogár fia Márton részvétele in expeditione nostra [regis], quam fecimus versus Zagrabiam (1324: TSz. 1964. 549); ugyanígy ama szolgálatok, melyeket Doncs zólyomi ispán szerviense a királynak in Zagrabia tett (*Alexander Húščava:* Archív zemianskeho rodu z Okoličného. Bratislava, 1943. 28).

[173] Hoc anno [1319] circa festum beati Martini obitus dominae Beatricis reginae Ungariae Johanni regi Boemiae suo fratri certis est nuntiis intimatus (Petrus von Zittau 410); Beatrix gyermekágyi haláláról (in partu periclitatione), Erzsébet és Károly házasságáról Dlugosz IX. 113 (Budam deducta, Karolo ... die Dominico in octava sanctorum Petri et Pauli copulatur, quam celebratis ex more nupciis procurat coronari in Alba Regali in Hungarie reginam); SRH. I. 490, említés; vö. *Meltzer* 22; *Pór-Schönherr* 108.

megszerzéséért, mint ő Magyarországon. A szimpátia a házasság révén szoros szövetséggé alakult át, amely öt évtizedre meghatározta az Anjou-ház északi politikáját.

Váratlan nyereséget hozott az a küzdelem, amelybe Károly régi harcostársa, Habsburg Frigyes oldalán bonyolódott bele. Frigyes 1314 óta harcban állt a német trónért a szintén királlyá választott Lajos bajor herceggel, és a döntő összecsapásra 1322. szeptember 28-án Mühldorfnál került sor. Frigyest ebben 6200 főnyi magyar segédhad segítette Köcski Sándor, Ozorai Sándor és „más várnagyok" vezetése alatt.[174] A Habsburgoknak az ütközet nem hozott szerencsét, Frigyes fogságba esett, és ügyének befellegzett, de magyar szempontból a harc nem volt eredménytelen. A szorult helyzetbe jutott osztrák hercegek 1323. február 20-án Pétervárадon megújították szövetségüket Károllyal, aki megígérte közbenjárását a fogoly király kiszabadulása érdekében. A hercegek ennek fejében visszabocsátották Pozsony várát és városát, amely III. András osztrák özvegyének javadalmaként 1301 óta a kezükön volt. Károly nagyjaival együtt 1323 áprilisban Szempcen (Pozsony m.) ratifikálta a szerződést, és néhány nap múlva már Pozsonyban volt. A várossal együtt magyar fennhatóság alá került vissza két szomszédos uradalom, Dévény és Borostyánkő is, melyeket az osztrák Tellesbrunni család bírt hűbérként. Borostyánkőt továbbra is megtarthatták magyar vazallusként, de Dévényre, erre a fontos határvárra a király maga tette rá a kezét. A megye kormányzását több mint negyed századra az addigi temesi ispán, Treutel Miklós vette át.[175]

Pozsony visszaszerzése jelképszerűen zárja le az ország területi egységének helyreállításáért folytatott hosszú küzdelmet. Az 1323. év új szakaszt nyit Károly uralkodásában: a belső stabilizáció, a reformok és a terjeszkedési kísérletek korszakát, amelyet belső nyugtalanság már csak elvétve zavar meg. Két mozzanat tanúsítja, hogy ezt az időpontot maga Károly is fordulatnak tekintette pályafutásában. Az egyik az új felségpecsét megfaragtatása és „üzembe helyezése" 1323 elején, ami azzal a fontos gyakorlati következménnyel járt, hogy minden addigi kiváltságlevél és birtokadomány egyszeriben érvényét vesztette, és újbóli királyi megerősítésre szorult. A másik a székhelyváltoztatás. A temesvári „száműzetés" évei véget értek, semmi sem indokolta többé, hogy az uralkodó távol maradjon az ország hagyományos központjától. 1323 tavaszán a király felkereste Visegrádot, és alkalmasnak találta, hogy új székhelyét ott alakítsa ki. Júliusban végleg átköltözött oda Temesvárról, és hozzáfogott, hogy a lábai előtt heverő országot a saját kedve szerint formálja újjá.

[174] *Lhotsky* 272, 276; *Meltzer* 25; *Pór-Schönherr* 109–10; *Wertner:* Hadjáratok 427. – Hazai források: [1322] XII. 26: H. VII. 386; 1323: [Győrödi] Myke fia Ivánka cum pluribus regni nostri nobilibus utpote noster [Karoli] famulus specialis in auxilium . . . Friderici regis Romanorum . . . per nos transmissus ibidem elesett (Dl. 40420); 1323: H. I. 124; 1325: cum nos [Karolus] comitem Alexandrum de Kuchk . . . et alios quamplures castellanos et nobiles regni nostri ad partes Ryni in subsidium . . . Friderici . . . misissemus (Dl. 40462); 1325: H. I. 140; 1329>353: Alexander de Kuchky iudex curie sue [regis] et magister Alexander de Azara capitanei sui exercitus Frigyes segítségére küldve (Dl. 98092).

[175] *Lhotsky* 282; *Pór-Schönherr* 112. Elterjedt tévedés szerint Pozsony rövidesen visszakerült a Habsburgokhoz, és csak 1328-ban lett végleg az Anjouké. Ennek a forrásokban semmi nyoma. A Tellesbrunniakkal kötött egyezmény: 1323. V. 23 (F. VIII/7. 141–2). Vö. *Wertner Mór:* Családtörténeti adalékok. III. A Tellesbrunniak. Turul 13 (1895) 80–84.

FÜGGELÉK

1. Az 1310–1323. évek kronológiája

(A vastagbetűs számok zárójelben a tanulmány megfelelő jegyzetére utalnak)

1310. aug. 27. Tamás esztergomi érsek Székesfehérvárott a Szent Koronával megkoronázza I. Károlyt. **(14)**
1310. szept. eleje. I. Károly országgyűlést tart, valószínűleg Budán. **(23)**
1310. dec. I. Károly látogatást tesz Erdélyben. **(24)**

1311. márc.–ápr. I. Károly Csák Máté tartományába látogat, és megpróbálja rábírni a királyi és egyházi javak visszaadására. Vonakodása után megfosztja a tárnokmesterségtől, ami szakításhoz vezet. **(25–28)**
1311. máj. I. Károly Patak vár alatt (Sátoraljaújhelyen) ítélkezik Aba Amadé fiai és a Borsák viszályában. **(35)**
1311. jún. 25. Csák Máté támadást intéz Buda ellen. **(29)**
1311. júl. 6. Gentilis bíboros pápai követ Pozsonyban kiközösíti Csák Mátét. **(29)**
1311. aug.–szept. I. Károly hadat vezet Csák Máté ellen Nyitra vidékére. **(30)**
1311. szept. eleje. A kassai polgárok fellázadnak Aba Amadé uralma ellen, megtámadják kíséretét, őt magát megölik, két fiát és több hívét foglyul ejtik. 29)
1311. szept. 9. körül Gentilis bíboros eltávozik Magyarországról. **(29)**
1311. okt. 3. I. Károly megbízottai, Tamás esztergomi érsek és István veszprémi püspök Kassán békét hoznak létre Kassa város, a király és Aba Amadé fiai között. **(38)**

1312. jan. 23. I. Károly követei Bécsben megújítják a szövetséget Frigyes osztrák herceggel. A követség előzőleg felkeresi a cseh udvart is. **(30)**
1312. febr. körül Aba Amadé fiai megtámadják a király híveit, csatában foglyul ejtik Baksa nb. Lászlót, és feldúlják Sárospatakot. **(45)**
1312. márc. eleje. Tamás esztergomi érsek békét köt Csák Mátéval, aki (a tél folyamán) felprédálta birtokait és Esztergom ostromával fenyegette. **(31)**
1312. márc. I. Károly hadat vezet az Amadéfiak ellen. Birtokba veszi Munkácsot. **(47–48)**
1312. ápr. I. Károly megadásra kényszeríti Sáros várat, és hadai beveszik Lublót. **(50–52)**
1312. jún. 15. I. Károly Rozgony mellett legyőzi a Csák Máté által az Amadéfiak segítségére küldött sereget. **(54)**

1313. febr.–márc. I. Károly hadat vezet Csák Máté ellen, elfoglalja Nagyszombatot és Hollókőt, de sikertelenül ostromolja Trencsént és Visket. **(62–63)**
1313. jún. 20–22. I. Károly Gyulán találkozik Kán László vajdával. **(64)**
1313. aug. 1. körül országgyűlés Budán. **(65)**
1313. nov. 1. A főpapok tanácskozást tartanak Budán. **(69)**

1314. jan. 11. körül országgyűlés Pesten. **(71)**
1314. febr. 4. körül I. Károly Szávaszentdemeteren valószínűleg Dragutin István szerb királlyal találkozik. **(71)**
1314. tavasz? I. Károly hadai legyőzik Mihály bolgár fejedelmet, de sikertelenül ostromolják Miháld várat. **(72)**
1314. nyár. I. Károly hadat küld Kőszegi János ellen, aki Atyinát ostromolta a király híveitől. **(91)**
1314. júl. 23. I. Károly Bécsben megújítja szövetségét Frigyes osztrák herceggel és testvéreivel. **(74)**

1314. aug. vége. Országgyűlés Székesfehérvárott. (85) I. Károly leváltja, ill. hűtlennek nyilvánítja Borsa Kopasz nádort (78), Csák fia János országbírót (79–81), Ákos István fiait és valószínűleg Kán László vajdát is.
1314. nov. körül I. Károly és Doncs zólyomi ispán Árvában legyőzi Csák Mátét. (96)
1314. dec. vége. I. Károly letartóztatja Tarkői Henrik sárosi ispánt, és megostromoltatja Sárost. (98)
1314. vége – 1315. jan. Háború a Tiszántúlon a Borsák ellen. Nyaláb, Szőllős, Gilvács elfoglalása. (100–101)

1315. febr. 14. I. Károly követei Váradhegyfokon békét kötnek a Borsákkal. Ugocsa, Szatmár és Szabolcs megye királyi ellenőrzés alá kerül. (102–103)
1315. tavasz? Csák Máté és az Ernyefiak hadai felégetik Sárospatakot. (92)
1315. ápr. körül. I. Károly hadai Déva alatt legyőzik Kán László fiait és az Ernyefiakat. A Kánok békét kötnek a királlyal. (105)
1315. máj. János cseh király hadat vezet Csák Máté ellen. Károly nem tud részt venni az akcióban. (75)
1315. aug. Pok Miklós, I. Károly új vajdája bevonul Erdélybe. (109)
1315. nov. eleje. I. Károly sikertelen hadat vezet Tolnába Kőszegi János ellen. Nyéket beveszi, de az ellenfél visszafoglalja. (110)

1316. ápr.–júl. I. Károly hadat vezet Kőszegi János ellen, elfoglalja tőle Somogy, Tolna és Baranya megyéket. (111–116)
1316. dec. Borsa Kopasz és Beke, Mojs fia Mojs és Petenye fia Péter fellázad I. Károly ellen. A halicsi királytól kérnek segítséget. Mojs kiűzi Erdélyből Pok Miklós vajdát. (119–122)

1317. jan.–febr. I. Károly hadat vezet Szerbiába, és elfoglalja Macsó várat. (123)
1317. eleje. Kőszegi András fellázad I. Károly ellen, megkíséreli elfoglalni Lékát, Rohoncot, Sopront és Győrt. (146)
1317. jan. I. Károly Benedek fia János királynéi pohárnokmestert küldi Erdélybe Mojs ellen. (136)
1317. febr.–márc. körül Debreceni Dózsa és Aba Amadé fia János Debrecennél legyőzi Kopaszt és szövetségeseit. (130–132)
1317. márc.–ápr. körül Druget Fülöp szepesi és Ákos Mikcs sárosi ispánok elfoglalják Petenye fia Péter várait (Gönc, Regéc, Barkó, Bodrogszeg, Borostyán, Jeszenő). Péter Erdélybe menekül. (125–128)
1317. tavasz–nyár (jan.–szept. között) Csák Máté Szepsinél csatát vív Druget Fülöppel. (129)
1317. máj. körül Mojs Csicsó várnál legyőzi Benedek fia Jánost, és kiveri Erdélyből. (136)
1317. jún. vége. I. Károly megostromolja Kopasz székhelyét, Adorjánt. Vezérei (júl.–okt.) a Borsák és szövetségeseik többi várát foglalják el. (134–135)
1317. aug. körül I. Károly vezérei („Miklós", Jánki Pál és Szécsényi Tamás) elfoglalják Visegrádot Csák Mátétól. (141)
1317. szept. vége. Kőszegi András meghódol Károlynak. Ispánságait és királyi várait elveszti. (147)
1317. okt. közepe. I. Károly Frigyes német király segítségével elfoglalja Komáromot Csák Mátétól. Máté meghódol, több híve átlép a király szolgálatába. (142–143)
1317. ősz. I. Károly vezérei sikeres hadjáratot vezetnek a Drávántúlon Kőszegi János ellen. Elfoglalják Zdencet, Monoszlót, Raholcát. (149)
1317. dec. I. Károly lázadás címén megfosztja Aba Amadé fiait összes birtokuktól. Ákos Mikcs és Druget Fülöp megostromolja Nyevickét és lerombolja Tibát. (138–139)
1317. dec. 19. Meghal Mária királyné, I. Károly második felesége. Székesfehérvárott temetik el. (156)

1318. márc. 3. A főpapok gyűlést tartanak Kalocsán. Országgyűlés tartását és az egyház sérelmeinek orvoslását követelik a királytól. (151)
1318. márc. 14. I. Károly a főpapok kívánságára Ker. Szt. János nyolcadára (júl. 1.) országgyűlést hirdet Rákosra. (151)
1318. ápr. körül elesik Kopasz utolsó vára, Sólyomkő, ő maga fogságba esik. A várat Mojs előzőleg (márciusban?) megpróbálta felmenteni és foglyul ejtette Kenéz valkói várnagyot. (152)

1318. máj. Károly Biharba látogat, valószínűleg a Kopasz feletti végső győzelem hírére. Debreceni Dózsát vajdává nevezi ki, és megbízza Erdély meghódításával. **(152–153)**
1318. jún. 23. A zbraslavi monostorban I. Károlyt követek útján eljegyzik János cseh király húgával, Beatrixszal. **(157)**
1318. júl. 1. Országgyűlés Rákoson. **(151)**
1318. júl. Dózsa erdélyi vajda benyomul Erdélybe és Topánál (Kolozs m.) legyőzi Mojsot és szövetségeseit. **(154)**
1318. júl.–szept. Károly hadjárata Győr és Moson megyékben. **(158–159)**
1318. okt. 3. I. Károly Bécsben látogatást tesz Frigyes királynál. **(158–159)**
1318. nov. 12–17. között. I. Károly Székesfehérvárott házasságot köt Beatrixszal. **(158–159)**

1319. máj. I. Károly vezérei, Gútkeled Miklós, Köcski Sándor, Nagymartoni Pál és Csornai Lőrinc elfojtják Kőszegi András újabb lázadását. Legyőzik az osztrák bárókat, akiket segítségül hívott. **(160)**
1319. aug.–szept. I. Károly újabb hadat vezet Szerbiába II. Uros István ellen. Elfoglalja Kolubar várat és újjáalapítja a macsói bánságot. **(162–163)**
1319. szept. Debreceni Dózsa elfoglalja az Ernyefiak székhelyét, Újvárt (Diósgyőrt). **(166)**
1319. nov. eleje. Meghal Beatrix királyné. Nagyváradon temetik el. **(173)**

1320. febr. körül Mojs csatát veszít Bonchidánál és elesik. **(168)**
1320. júl. 6. I. Károly Budán házasságot köt. I. Ulászló lengyel király leányával, Erzsébettel. **(173)**
1320. aug. Debreceni Dózsa és Druget Fülöp megvívja Sirokot és Füleket, hódoltatja Gömör, Borsod, Heves és részben Nógrád megyék területét. **(166)**
1320. nov. 12. Országgyűlés Székesfehérvárott.
1320. nov.–dec. I. Károly a Szepességbe látogat. Valószínűleg apósával, I. Ulászló lengyel királlyal találkozik.

1321. eleje I. Károly hűtlenség címén megfosztja tisztségeitől Kőszegi Kakas Miklóst. Csornai Lőrinc és Köcski Sándor elfoglalja tőle Kanizsa és Pölöske várakat. **(170)**
1321. márc. 18. Meghal Csák Máté. **(167)**
1321. ápr.–jún. Gútkeled Miklós soproni ispán hódoltatja Máté tartományát. Csak néhány vár tanúsít ellenállást. **(167)**
1321. máj. vége. Debreceni Dózsa harmadszor nyomul be Erdélybe, ezúttal Kán László fiainak megtörésére. **(169)**
1321. júl.–aug. I. Károly hadat vezet Máté volt tartományába. Ostrommal elfoglalja Trencsént és Tapolcsányt. **(167)**
1321. júl. I. Károly Dózsa helyébe Szécsényi Tamást nevezi ki vajdává és Erdélybe küldi. Szécsi Miklós és Dénes elfoglalja Dévát. **(169)**
1321. nov. I. Csicsó vár megadja magát Tamás vajdának. **(169)**
1321. nov. 21. I. Károly Temesvárott megújítja szövetségét Frigyes német királlyal. **(174)**
1321. dec. (vagy 1322. febr.) körül I. Károly hadat vezet Vejtehi Tódor bán fia, János ellen és elfoglalja Miháld várat. **(171)**

1322. ápr. 20. Tamás vajda, Simon székely ispán és Szécsi András erdélyi püspök Keresztesen közgyűlést tart Erdély részére. **(169)**
1322. szept.–okt. I. Károly hadat vezet Horvátországba. **(172)**
1322. szept. 28. Köcski Sándor és Ozorai Sándor vezetésével 6200 főnyi lovassereg segíti Frigyes királyt a mühldorfi csatában Bajor Lajos és János cseh király ellen. **(174)**
1322. dec. vége vagy 1323. jan. eleje. Meghal Debreceni Dózsa nádor. Utóda Druget Fülöp.
1323. febr. 20. I. Károly Péterváradon megújítja szövetségét az osztrák hercegekkel Bajor Lajos és János cseh király ellen. Segítsége fejében visszakapja Pozsony várat. **(175)**

1323. ápr. 8. A magyar nagyok Szempcen megerősítik az osztrák–magyar szerződést. **(175)**
1323. ápr. 12. Károly birtokba veszi Pozsonyt. **(175)**
1323. aug.–szept. Gútkeled Miklós szlavón bán megszilárdítja Károly uralmát Horvátország felett. **(172)**

. I. Károly itinerárium (1310–1323)

A *kurzivált sorok* olyan tartózkodási helyek, amelyeket nem királyi dátumhely tartott fenn. Zárójel nélkül láthatók azok a helyek, ahol a király tartózkodását forrás említi; zárójelben azok, ahol tartózkodására egyéb adatból lehet következtetni. A dátumok közül azok kerültek zárójelbe, amelyek vagy év nélküli oklevélből származnak, vagy az időpont hozzávetőleges.

1310

Aug. 27–28.	Székesfehérvár.[1]
Szept. 4.	Buda.[2]
[*Dec. 8.*]	*Egregy (Szolnok m.).*[3]
Dec. 8.	Szentmihálytelke (Kolozs m.).[4]
[*Dec.*]	*Gyulafehérvár.*[5]

1311

Febr. 24.	Buda.[6]
Márc. 14.	Pozsony mellett.[7]
Ápr. 30.	Székesfehérvár.[8]
Máj. 1.	Buda.[9]
[Máj. 29.]	Patak vár alatt.[10]
Jún. 25.	*Buda.*[11]
Júl. 19.	Buda mellett.[12]
Aug. [1.]–5.	Buda.[13]
[Aug. 14.]	Nyárhíd (Nyitra m.) mellett a Nyitra folyónál.[14]
Nov. 8.	Vác mellett.[15]
Dec. 11.	Buda.[16]

1312

Febr. 2.	Székesfehérvár.[17]
Márc. 15.	Várad.[18]
Ápr. 4.	Helmec (Zemplén m.) mellett.[19]
Máj. 9–21.	Sáros vár alatt.[20]
Máj. 16–29.	Sáros.[21]
[*Jún. eleje*]	*Szepesség.*[22]
Jún. 15.	*Rozgony (Abaúj m.) mellett.*[23]
Jún. 29.–júl. 20.	Patak.[24]
Aug. 10.	Kassa mellett.[25]
Aug. 11.	Perény (Abaúj m.).[26]
Okt. 6.–nov. 12.	Buda.[27]

1313

[*Febr.?*]	*Trencsén vár alatt.*[28]
[*Márc. 12.*]	*Nagyszombat.*[29]
[*Márc. vége?*]	*Visk (Hont m.) vár alatt.*[30]
Ápr. 2.–máj. 16.	Buda.[31]
Jún. 20–22.	Gyulamonostor (= Gyula).[32]
Okt. 8–31.	Buda.[33]

1314

Jan. 6.	Buda.[34]
Jan. 11.	Pest.[35]
Jan. 22.	Szeged.[36]
Febr. 4.	Szávaszentdemeter.[37]
Febr. 19.	Pétervárad.[38]
Márc. 26.ápr. 17.	Buda.[39]
Júl. [22.]–23.	Bécs.[40]
[*Nov.?*]	*Árva.*[41]
Dec. 7.	Daróc (Szepes m.).[42]
Dec. 13.	Szepesség.[43]
[Dec. 27.]	Szepesvár.[44]
Dec. 31.	Sóvár (Sáros m.)[45]

1315

Jan. 13.	Körü (Heves m.) vagy Kőrév (= Tokaj).[46]
Márc. 14.	Szanád (Csanád m.).[47]
[Máj. 2.]	Hasznos (= Becse, Torontál m.)[48]
Máj. 13.	Lippa.[49]
Jún. 5–[6].	Szeged.[50]
Jún. 7.–júl. 15.	Temesvár.[51]
Aug. 1–9.	Lippa.[52]
Szept. 14.–okt. 9.	Szeged.[53]
[*Nov. 20.*]	*Nyék (Tolna m.) vár alatt.*[54]

1316

Jan. 17.	Lippa.[55]
Febr. 5.	Temesvár.[56]
Máj. 15.	Pécsvárad mellett táborban.[57]
Máj. 26.	Zsibót (Baranya m.) mellett.[58]
Jún. 13.	Nyék (Tolna m.) vár alatt.[59]
Júl. 17–25.	Kőszeg (Baranya m.) vár alatt.[60]
Aug. 2.	Temesvár.[61]
Aug. 9.	Lippa.[62]
Szept. 10.–okt. 22.	Temesvár.[63]
Dec. 15.	Lippa.[64]

1317

Jan. 5–6.	Lippa.[65]
[*Jan.–febr.*]	*Macsó vár alatt.*[66]
Febr. 20.	Temesvár.[67]
Febr. 22.	Lippa.[68]
Febr. 24.–máj. 31.	Temesvár.[69]

Jún. 6–7.	Pankota (Zaránd m.)[70]
[Jún. 13.]	Tamáshida (Zaránd/Bihar m.).[71]
Júl. 1.–[6].	Adorján (Bihar m.) vár alatt.[72]
Aug. 2.	Szeged.[73]
[*Szept. 4.*]	[*Kakat (Esztergom m.).*][74]
Szept. 6. körül	Komárom mellett.[75]
Szept. 19.	Sempte (Nyitra m.) mellett.[76]
Szept. 25.–nov. 5.	Komárom vár alatt.[77]
Nov. 3.	Komárom.[78]
Nov. 27.–dec. 20.	Temesvár.[79]

1318

Jan. 8.–máj. 3.	Temesvár.[80]
Máj. 15.	Szalacs (Bihar m.).[81]
Máj. 19.	Várad.[82]
Máj. 31.–jún. 7.	Temesvár.[83]
Jún. 30.	Buda.[84]
Júl. 22.	Győr mellett.[85]
Júl. 23.–aug. 15.	Győr.[86]
[*Aug. 25.*]	*Moson mellett.*[87]
[*Szept. 2.*]	[*Pozsony mellett*][88]
Okt. 3.	Bécs.[89]
[*Nov. 12–17 között*]	[*Székesfehérvár*][90]
Nov. 25–26.	Buda.[91]
[*Nov. 29.*]	[*Szentlőrinc (Pest m.).*][92]
Dec. 1.	Szermonostor (Csongrád m.).[93]
Dec. 13.	Temesvár.[94]

1319

Jan. 3–24.	Temesvár.[95]
Márc. 3.	Szurdok (Szerém m.).[96]
Márc. 8.–júl. 13.	Temesvár.[97]
Aug. 5.	Szeged.[98]
[*Aug. 8.*]	[*Pétervárad.*][99]
[*Aug. 29.*]	[*Eng (Valkó m.)*][100]
Szept. 16–26.	Macsóban, Kolubar vár mellett.[101]
[Szept. 22.]	Kucsóban, az Obona folyónál.[102]
Okt. 2.–dec. 27.	Temesvár.[103]

1320

Jan. 30.–ápr. 6.	Temesvár.[104]
Máj. 4–5.	Debrecen.[105]
Máj. 6.	Várad.[106]
Máj. 17.–jún. 1.	Temesvár.[107]
Júl. [6.]–20.	Buda.[108]
[*Júl. vége?*]	[*Székesfehérvár*][109]
Aug. 29.–okt. 1.	Temesvár.[110]
Nov. 27.	Kassa.[111]
Dec. 2.	Szentkereszt.[112]
Dec. 16.	Kassa.[113]

1321

Jan. 6.–máj. 19.	Temesvár.[114]
Jún. 26.	Buda.[115]
Júl. [*4.*]–6.	Léva vár alatt.[116]
Júl. 13.–aug. 6.	Trencsén vár alatt.[117]
Aug. 8.	Trencsén.[118]
[*Aug. közepe?*]	*Tapolcsány vár alatt.*[119]
[Aug. 22.]–szept. 11.	Léva.[120]
Szept. 29.–okt. 1.	Esztergom.[121]
Nov. 23.	Temesvár.[122]
[*Dec. v. 1322. febr.*]	*Miháld vár alatt.*[123]

1322

Jan. 6.–febr. 9.	Temesvár.[124]
Márc. 1.	Buda.[125]
Ápr. 20.–máj. 1.	Temesvár.[126]
Máj. 3.	Várad.[127]
Máj. 8.–szept. 2.	Temesvár.[128]
Okt. 14–16.	Zágráb.[129]
[*Nov.*]	[*Horvátországban*][30]
Dec. 13–27.	Temesvár.[131]

1323

Jan. 6–20.	Temesvár.[132]
Febr. 20.	Pétervárad.[133]
Febr. 26.–márc. 10.	Temesvár.[134]
Ápr. 8.	Szempc (Pozsony m.).[135]
Ápr. 12.	Pozsony.[136]
Ápr. 13.	Nagyszombat.[137]
Ápr. 22.–máj. 6.	Visegrád.[138]
Máj. 13.	Budai szigeten.[139]
Máj. 31.–jún. 3.	Visegrád.[140]
Jún. 7.	Poroszló (Heves m.).[141]
Jún. 12.	Várad.[142]
Jún. 15.	Temesvár.[143]
Jún. 28.–júl. 13.	Buda.[144]
Júl. 13.–szept. 4.	Visegrád.[145]
[*Szept. 18.*]	[*Göding (Hodonín) mellett (Morvaország)*][146]
Szept. 24.–dec. 27.	Visegrád.[147]

Jegyzetek az itinerárium hoz

Károly korábbi itinerá riumait (*Ráth Károly:* A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei. Győr, 1861. 47–49; *Ferdo Šišić:* Itinerarij Karla I. [1301–1342]. Vjestnik kr. horvatsko–slavonsko–dalmatinskog zemeljskog arkiva 1902. 134–136; *Sebestyén Béla:* A magyar királyok tartózkodási helyei. Bp., [1938]. 32–35.) a jelen összeállításban nem vettem figyelembe.

[1] 27-én Tkalčić: Mon. civ. Zagr. I. 82; 28-án: DF 208960, Eszt. k. o. lt. 44–5–23, vö. Gy. II. 374.

[2] A. I. 210 (római keltezésű).

[3] Károly e napon kelt oklevele szerint [Dobokai] Mykud bán fia Miklós in villa sua Egreeg látta vendégül (H. VII. 362). Vö. a köv. jegyzettel.

[4] F. VIII/1. 379 *(prope Zindam in villa beati Michaelis)*. Az oklevél eredetije nem került elő, de hitelessége ellen nem merült fel kifogás. A helynév megfejtéséhez az előző adat (3. jegyzet) segít hozzá. Mivel a király a Meszesi-kapu felől Erdély szívébe igyekezett, máshol, mint az Egregy-Kolozsvár úton nem kereshetjük. Itt található Szentmihálytelke falu (Gy. III. 372) s a szomszédságában Buda (uo. 344), amely (acc.) a nyilvánvalóan elírt Zinda(m) helynévnek felelhet meg. (Esetleg Zsombor értendő, de ez paleográfiai megfontolásokból kevésbé valószínű.)

[5] Ld. a tanulmány 24. jegyzetét.

[6] ZW. I. 299.

[7] RDES I. 856. sz. *(apud Posonium)*.

[8] H. II. 27. (római keltezésű).

[9] DF 247980, Borsod m. lt. 32.

[10] Z. I. 120 *(sub castro Patak)*. Év nélkül. Keltére ld. a tanulmány 35.jegyzetét.

[11] Gentilis oklevele szerint: Vat. I/2. 387–8.

[12] F. VIII/1. 417 *(apud Budam)*.

[13] 1-én: ZW. I. 302. Év nélkül. (1313. évi datálása is lehetséges.) 5-én: A. I. 232.

[14] DF 280415, Beniczky lt. G-II-3 *(iuxta fluvium Nytra prope Nyarhyd)*. Keltére ld. a tanulmány 30. jegyzetét.

[15] A. I. 235 *(prope Waach)*.

[16] Z. I. 134.

[17] Házi I/1. 24.

[18] Dl. 87169 *(War[adini])*.

[19] Dl. 57240 *(prope villam Helmuch)*, vö. F. VIII/1. 486, reg.

[20] A. I. 256 *(sub castro Sarus)*; DF 272446, Szepesi k. m. lt. 7–5–2 *(sub castro de Sarus)*.

[21] Károly: Fejér vm. II. 693 = DF 200089 és 200090.

[22] rex . . . in Sepes se recepit: SRH. I. 488. Vö. a tanulmány 54. jegyzetével.

[23] A forráshelyek: Gy. I. 136.

[24] 29-én: DF 273754, Leleszi k. o. lt. Stat. I-112, vö. F. VIII/1. 486, reg.; 1-én: A. I. 259; 6-án: A. I. 261; 8-án: Smič. VIII. 312; 16-án: A. I. 263; 20-án: Sztáray I. 40; Dl. 84256. Károly VI. 11. okleveléről (RDES I. 1003. sz.) ld. a tanulmány 54. jegyzetét.

[25] A. I. 267 *(prope Cassam)*.

[26] F. VIII/5. 79 = Dl. 63651.

[27] 6-án: F. VIII/1. 433 = Dl. 1809; XI. 5-én: F. VIII/1. 445 = DF 285769; 12-én: H. I. 106.

[28–29] Ld. a tanulmány 62. jegyzetét.

[30] Ld. uo. a 63. jegyzetet.

[31] 2-án: A. I. 288; 19-én: F. VIII/1. 494 = Dl. 1819; V. 5-én: Z. I. 157; Dl. 86923; 10-én: F. VIII/1. 499 = Dl. 1825; 16-án: A. I. 298.

[32] A. I. 312 *(in Julamonastra circa album fluvium Crys)*; uo. 314.

[33] Dl. 86927; Smič. VIII. 344.

[34] Z. I. 147.

[35] A. I. 332.

[36] A. I. 334.

[37] A. I. 334 *(in villa Sancti Demetrii)*.

[38] HOkl. 187.

[39] RDES I. 1182. sz.; Dl. 68825.

[40] F. VIII/7. 108. – 22-én Tamás esztergomi érsek keltez itt: Weis II. 41.

[41] Ld. a tanulmány 96. jegyzetét.

[42] RDES I. 1256. sz.

[43] RDES I. 1257. sz. *(in terra Scepus)*.

[44] Dl. 57969 (csonka); DF 272605, Szepesi k. m. lt., hibásan 1324-i kelettel.

[45] F. VIII/1. 559 = DF 282721 = Dl. 70195.

[46] Dl. 68776 *(in Kureu)*. Ld. a tanulmány 100. jegyzetét.

[47] Gyárfás III. 508 = Dl. 102379.

[48] ZW. I. 301. Év nélkül. Keltére ld. a tanulmány 105. jegyzetét. Hasznos és Becse azonos voltára 1338: Cod. dipl. Mor. VII. 135, vö. *Fügedi:* Vár 106.

[49] A. I. 380.

[50] 5-én: DF 229866, Veszpr. k. o. lt.; 6-án: Dl. 29663. Év nélkül. Keltére ld. a 105. jegyzetet is.

[51] 7-én: Doc. Trans. XIV/1. 407; 27-én: Bánffy I. 42; VII. 1-én: Dl. 70606, vö. TT. 1903. 120, kiv.; 13-án: ZW. I. 315; 15-én: H. I. 110.

[52] 1-én: Str. II. 711; 7-én: Dl. 62678; 9-én: Dl. 68825; F. VIII/1. 554, reg.

[53] 14-én: A. I. 385; 28-án: Dl. 45765; X. 9-én: Dl. 96062.

[54] Ld. a tanulmány 110. jegyzetét.

[55] Dl. 1864.

[56] DF 285254, Zay lt. A-11.

[57] Z. I. 153 *(in campis prope Pechwarad)*.

[58] A. I. 395 = DF 259804 *(prope villam Sybolth)*.

[59] F. VIII/1. 597 = DF 228436 *(sub castro Neek)*.

[60] 17-én: A. I. 399; 19-én: Z. I. 160; 25-én: Smič. VIII. 430. Vö. Gy. 1. 332.

[61] Dl. 1870.

[62] Melczer 16.

[63] 10-én: Dl. 29111 (a keletben nativitatis helyett: vitatis); X. 22-én: DF 273710, Leleszi k. o. lt. Stat. B-597, vö. F. VIII/1. 598, reg.; Smič. VIII. 434.

[64] Dl. 70602, vö. TT. 1903. 121.

[65] 5-én: Dl. 30363; 6-án: Dl. 29664.

[66] Ld. a tanulmány 123. jegyzetét.

[67] Dl. 28572.

[68] F. VIII/2. 42.

[69] 24-én: F. VIII/2. 72 = Dl. 58447; III. 1-én: A. I. 424; 29-én: A. I. 420; IV. 6-án: F. VIII/1. 227 = Dl. 1704 (ebben feria IV., tévesen 1307-i évszámmal); 7-én: Dl. 8806; V. 9-én: A. I. 423; 31-én: uo. 429.

[70] F. VIII/2. 42; Bgl. III. 94.

[71] Z. I. 174. Év nélkül. Mivel Garai Pált kőszegi várnagyként említi, 1316–19 között kellett kelnie, vö. a tanulmány 111 és 163. jegyzetével. Ebben az évkörben az ez évi itinériumba pontosan beleillik.

[72] F. VIII/2. 69 = Dl. 1847; Dl. 107383. Év nélkül. Ld. a tanulmány 134. jegyzetét.

[73] Str. II. 734.

[74] Tamás érsek és társai oklevele: F. VIII/2. 94 = DF 273056 *(in villa Cokoth prope Danobium)*.

[75] A. I. 441 (*prope castrum Kamarun*, f. [. . .] a. nat. virg.).

[76] Dl. 42698 *(prope Sempthe)*. Ld. a tanulmány 142. jegyzetét.

[77] 25-én: F. VIII/2. 76; 30-án: Dl. 40366; X. 1-én: Bgl. III. 96; 10-én: Dl. 30601; 21-én: F. VIII/2. 49 = Dl. 1901; F. VIII/2. 56; 24-én: DF 230053, vö. Veszp. Reg. 87. sz.; 28-án: Házi I/1. 29; A. I. 443, év nélkül; XI. 1-én: A. I. 444; 2-én: Str. II. 740; 3-án: Dl. 40363, tévesen 1316. évszámmal; 5-én: Dl. 57264. A forrásidézeteket ld. Gy. III. 428–9.

[78] A. I. 445.

[79] 27-én: Z. I. 157; XII. 13-án: uo. 250; 20-án: A. I. 450.

[80] 8-án: ZW. I. 330; 13-én: Dl. 31199; Dl. 83176; 19-én: H. II. 31; 20-án: H. II. 32; 25-én: DF 200097, vö. Veszp. Reg. 89. sz.; II. 9-én: Dl. 58010; 19-én: A. I. 457; Dl. 62433; 24-én: F. VIII/2. 154 = DF 258545, p. 135.; III. 11-én: H. II. 33 (év nélkül: vö. Házi I/1. 33): 14-én és 15-én: F. VIII/2. 163–5 = DF 277247; 21-én: A. I. 460; IV. 30-án: uo. 482; V. 3-án: Sopron vm. I. 81.

[81] Z. II. 132.

[82] Károlyi I. 47.

[83] A. I. 471, 473.

[84] F. VIII/2. 148 = DF 238661.

[85] F. VIII/2. 152 = Dl. 1928 = Dl. 2078 *(prope laurinum).*

[86] 23-án: H. II. 33; 25-én: Házi I/1. 33; VIII. 15-én: Dl. 57253 (in festo beate beate [!] virginis; valószínűleg az assumptio ünnepe értendő, mint egy 1319-i oklevélben, ld. a tanulmány 162. jegyzetét). – VIII. 6-án Lampert országbíró kelethelye: F. VIII/7. 124 = Dl. 40377.

[87] Tamás érsek oklevele: A. I. 481. Ld. a tanulmány 156. jegyzetét.

[88] Ld. a tanulmány 156. jegyzetét.

[89] H. II. 34.

[90] Beatrix koronázása. Ld. a tanulmány 159. jegyzetét.

[91] 25-én: Dl. 43572; 26-án: DF 264145, Szepesi k. prép. lt. 31.

[92] Lampert országbíró oklevele: Z. I. 161 *(in villa Sancti Laurentii).* Hihetőleg a Pest melletti Szentlőrinc értendő.

[93] Bánffy I. 45 = Dl. 29996. A. XI. 24. kelet (f. VI. a. Andree) valószínűleg helyesbítendő (ante helyett post), mert 26-án Károly *(ugyancsak eredeti oklevél szerint)* még Budán volt.

[94] Dl. 1693.

[95] A. I. 493, 500.

[96] A. I. 510.

[97] 8-án: Temes 15 (1319/319/320: f. V. a Reminisc.; a III. 1. kelet talán helyesbítendő III. 8-ra); 11-én: Dl. 29997; 25-én: A. I. 511; IV. 24-én: Károlyi I. 48; VI. 2-án: F. VIII/2. 214 = DF 283555; 5-én: Dl. 91197; 7-én: Dl. 1967; 11-én: A. I. 526; 24-én: uo. 524, 525; VII. 13-án: Temes 17.

[98] Z. I. 168.

[99] Lampert országbíró oklevele: Z. I. 169.

[100] Országbírói oklevél: Dl. 91190 (VIII. die oct. virg.). Keltéhez ld. a tanulmány 162. és az itinerárium 86. jegyzetét.

[101] A. I. 533 *(prope Kalabar in Macho)*; Dl. 30603 *(prope castrum Kalabar in Macho).*

[102] DF 285812 *(in Kuchou prope fluvium Obona)* = F. VIII/1. 563 = VIII/4. 636. Év nélkül. Keltéhez ld. a tanulmány 162. jegyzetét.

[103] 2-án: Z. I. 171; 31-én: Dl. 2026; XI. 12-én: Dl. 1979=Dl. 10003, vö. ZW. I. 342; XII. 27-én: A. I. 537.

[104] 30-án: DF 265431, Andrássy lt. 53–2; II. 4-én: Dl. 1988; 7-én: Temes 19; 19-én: Doc. Trans. XIV/1. 423; 29-én: A. I. 549; III. 5-én: Dl. 1991; IV. 6-én: F. VIII/2. 255 = Dl. 68912; Temes 20.

[105] ZW. I. 346: Dl. 57258.

[106] Dl. 314 = Dl. 12797, p. 6.

[107] Dl. 68912; Temes 21.

[108] 6-ára ld. a tanulmány 173. jegyzetét. – 10-én: Dl. 1999 = F. VIII/2. 246 (római keltezésű); 13-án: DF 268777; 19-én és 20-án: A. I. 571.

[109] Ld. a tanulmány 173. jegyzetét.

[110] Str. II. 782; A. I. 580.

[111] A. I. 586.

[112] A. I. 589.

[113] Közl. Miskolc Borsod II. 178.

[114] 6-án: Dl. 86941; II. 2-án: DF 256335, Zágrábi k. lt.; 9-én Z. I. 231; F. VIII/2. 357; III. 29-én: Dl. 40450; 31-én: Gyárfás III. 509 = Dl. 102379; IV. 12-én: Z. I. 200; 24-én: Dl. 91193; V. 1-én: Dl. 65733; 9-én: Dl. 63646; 12-én: Dl. 30606; 19-én: Dl. 68092.

[115] F. VIII/5. 116 = Dl. 39444.

[116] 4-ére ld. a tanulmány 167. jegyzetét; 6-án: F. VIII/6. 52 = Dl. 40418; Dl. 68092.

[117] 13-án: Dl. 49021; 25-én: A. I. 636, 637; Dl. 2049; VIII. 4-én: H. VII. 392; 6-án: Dl. 57260.

[118] F. VII/2. 297 = DF 283074, p. 49–52.

[119] Ld. a tanulmány 167. jegyzetét.

[120] 22-én: Dl. 95178, év nélkül; 29-én: Dl. 70609; 11-én: H. III. 66.

[121] A. I. 630; Dl. 2030.

[122] F. VIII/7. 135.

[123] Ld. a 171. jegyzetet.

[124] 6-án: Dl. 86961 (tévesen 1321. évszámmal; Becsei Imrét lévai várnagynak nevezi); 8-án: Z. I. 221; 20-án: DF 230036, vö. Veszp. Reg. 118. sz.; 23-án: F. VIII/2. 364 = DF 209820; Dl. 40562; II. 9-én: Z. I. 211.

[125] A. II. 36, jegyzet.

[126] ZW. I. 362; A. II. 14.

[127] F. VIII/2. 385 = Dl. 84774.

[128] 8-án: Dl. 37364; DF 282707, Veszpr. m. lt. 20; VII. 13-án: A. II. 29; IX. 2-án: DF 266091, Pálffy lt.

[129] 14-én: Tkalčić: Mon. civ. Zagr. I. 105; 16-án: Dl. 106942; A. II. 53.

[130] Ld. a tanulmány 172. jegyzetét.

[131] A. II. 56; Dl. 40417.

[132] 6-án: A. II. 59; 13-án: uo. 61; 20-án: Z. I. 255.

[133] F. VIII. 7. 142.

[134] 26-án: A. II. 63; III. 6-án: uo. 65; 10-án: F. VIII/2. 458 = DF Mednyánszky lt.

[135] F. VIII/7. 147 = DF 257970.

[136] Dl. 101658.

[137] A. II. 72.

[138] 22-én: F. VIII/2. 453 = DF Palocsai Horváth lt.; 25-én: uo. 487; V. 6-án: MNy. 1931. 207.

[139] ZW. I. 373 *(in insula Budensi)*.

[140] F. VIII/2. 461 = DF Mednyánszky lt.; MNy. 1931. 206.

[141] F. VIII/2. 539 = Dl. 38775.

[142] Str. III. 27. (A jún. 5. kelet igazítást kívánt.)

[143] F. VIII/2. 425.

[144] 28-án: Dl. 40428; VII. 1-én: A. II. 79; 6-án: A. II. 80; 13-án: F. VIII/7. 141, reg.

[145] 13-án: A. II. 80; 19-én: Dl. 57284; 25-én A. II. 82; VIII. 12-én: Krassó III. 9; IX. 4-én: ZW. I. 376.

[146] Vö. F. VIII/7. 148–150.

[147] IX. 24-én: A. II. 86.; X. 15-én: uo. 89; XI. 18-án: uo. 97; 23-án: uo. 102; 27-én: Dl. 43572; XII. 12-én: Z. I. 243; 19-én: F. VIII/6. 67 = Dl. 38806; 23-án: DF 273160, Nyitrai pk. lt. 8–4–17.

Rövidítések

A tanulmányban a források jelölésére általában *Györffy György:* Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza c. művének rövidítéseit használom. Az alábbi jegyzékben csak azokat a műveket sorolom fel, amelyek abban nem fordulnak elő, vagy ott más a rövidítésük.

Bertényi: Országbíró = *Bertényi Iván:* Az országbírói intézmény története a XIV. században. Bp., 1976.

Cod. dipl. Mor. = Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Olmütz–Brünn, 1836–1903.

Csák O. = *Karácsonyi Béla–Kristó Gyula:* Oklevelek a Csák-territórium történetéhez. Szeged, 1971. (Acta Univ. Szegediensis, Acta Hist. 36.).

Dlugosz IX. = Ioannis Dlugossi Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae liber nonus. Rec. *Danuta Turkowska.* Varsaviae 1978.

Engel: Honor = *Engel Pál:* Honor, vár, ispánság. Száz. 116 (1982) 880–920.

Engel: Ung = *Engel Pál:* Ung megye nemesi társadalma 1437 előtt. Kandidátusi értekezés. 1985. (MTA Könyvtára. Kézirattár.)

Fügedi: Vár = *Fügedi Erik:* Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Bp., 1977.

Györffy: Románok = *Györffy György:* Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez. TSz. 7 (1964) 1–25, 537–567.

Jireček–Radonić = *Jireček, Konstantin–Radonić, Jovan:* Istorija Srba. I–II. Beograd, 1952.

Karácsonyi: HH. = *Karácsonyi János:* A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Bp., 1902.

Klaić = Klaić, Vjekoslav: Povjest Hrvata. II. sv. 1. kraj. (1301–1409). Zagreb, 1900.
Kristó: Kán László = *Kristó Gyula:* Kán László és Erdély. Valóság 21 (1978) 11. sz. 82–96.
Kristó: Rozgony = *Kristó Gyula:* A rozgonyi csata. Bp., 1978.
Kristó: Széttagolódás = *Kristó Gyula:* A feudális széttagolódás Magyarországon. Bp., 1979.
Lhotsky = Lhotsky, Alphons: Geschichte Österreichs seit der Mitte des 13. Jahrhunderts (1281–1358). /Geschichte Österreichs. II/1./ Wien, 1967.
Meltzer = Meltzer, Franz: Die Ostraumpolitik König Johanns von Böhmen. Jena, 1940.
Petrus von Zittau = Die Königsaaler Geschichts-Quellen mit den Zusätzen und der Fortsetzung des Domherrn Franz von Prag. Hrsg. von *Johann Loserth.* /Fontes rerum Austriacarum. Scriptores. 8. Bd./ Wien, 1875.
Pór-Schönherr = Pór Antal–Schönherr Gyula: Az Anjou-ház és örökösei (1301–1439). /A magyar nemzet története. Szerk. *Szilágyi Sándor.* III/Bp., 1895.
Wertner: Arch. = *Wertner Mór:* Adalékok a XIV. századbeli magyar világi archontologiához TT. Évfolyam 7 (1906) 583–609; 8 (1907) 1–69, 161–198, 327–354.
Wertner: Hadjáratok = *Wertner Mór:* Magyar hadjáratok a XIV. században. Száz. 39 (1905) 420–451.

Пал Энгел

ВОССОЕДИНЕНИЕ СТРАНЫ И ВОРЬВА КАРЛА I ПРОТИВ ОЛИГАРХОВ (1310—1323 ГГ.)

(Резюме)

В статье освещаются события одного из критических периодов венгерской истории — история борбы, которую вел в течение более 10 лет против Мате Чака и других олигархов Карл I (Карл Роберт), окончательно признанный законным владельцем королевского трона в 1310 году. Результатом этой борьбы явилось восстановление королевской власти в начале 1320-х годов, открывшее путь для широких внутренних реформ Карла I.

Представленный в статье анализ опирается на куда более широкий в сравнении с прежними знамиями фактический материал, и это обстоятельство вызавало необходимость в пересмотре нескольких пунктов приятной ранее хронологии. Первый период рассматриваемой эпохи длился до 1314 года, когда Карла I предпринял попытку управлять страной вместе с большинством олигархии и повернулся лишь против Мате Чака (с 1311 года) и — временно — сыновей Амадея Абы. Поэтому битва под Розгонем (1312 г.) против войск этой незначительной части олигархии — далеко не решающее событие рассматриваемого периода. На государственном собрании в августе 1314 года шаткая коалиция короля и олигархии окончательно развалилась: король провозгласил неверными семьи Кесеги, Кан, Борша и Акош и вступил с ними в борьбу. Он укрепил свое господство в Спиши и Зойоме (конец 1314 г.), затем заставил временно заключить премирие Боршу Копаса (февраль 1315 г.) и сыновей Ласло Кана (апрель 1315 г.). В этот период Карл переносит королевскую резиденцию из Буды в Темешвар.

В решающий период — до 1318 года — Карлу удалось покончить с большинством олигархов. Весной 1316 г. он отбил у Яноша Кесеги юго-восточные районы Задунайского края, в 1317 г. последовала целая серия крупных побед: сам Карл захватил у сербского короля Уроша Мачо (январь—февраль), его полководцы под Дебреценом разгромили вновь восставшего Боршу (март—апрель) и победосно двигались вперед по придравским землями, громя войска Яноша Кесеги. Король в союзе с Австрией отбил у Мате Чака Вишеград и Комаром (сентябрь—октябрь) и заставил сложить оружие господствовавшего на западе Задунайского края Андраша Кесеги (сентябрь). Многие сторонники Мате присоединились к королю, сама олигархия заключила мир с

королем. После расправы с Амадеями (ноябрь—декабрь) власть короля распространялась от Ужгорода до австрийских границ.

Полную победу королевству принесил бои, битвы на завершающем этапе. Полководы короля в 1318—1321 гг. несколькими походами покорили Трансильванию (Битвы под Топаем в июле г., Бонцхидой в начале 1320 г.), захватили провинции Боршод, Гемер, Хевеш и Ноград, где правили союзники Мате Чака (взятие Диошдьера в сентябре 1319 г., штурм крепости Широк в августе 1320 г.). Осенью 1319 г. король новым походом укрепил свою влась в Мачо. Весной 1321 г. со смертью Мате Чака Карл овладел его северо-западной провинцией. В 1319 году король заставил капитулировать семью Кесеги, а в 1322 году утвердил свою власть в Славонии. Была предпринята попытка покорения Хорватии, но после восстания хорватского дворянства в 1326 году Хорватия сохранила независимость. Объединение страны завершилось в 1323 году, весной возвращением Братиславы. Вскоре король перенес королевскую резиденцию в Вишеград, в центр страны, и приступил к реорганизации королевской власти.

Pál Engel

LA RÉUNIFICATION DE LA HONGRIE. LES LUTTES DE CHARLES Ier CONTRE LES OLIGARQUES, 1310–1323

(Résumé)

Pál Engel examine les événements d'une période extrêmement critique de l'histoire hongroise, à savoir la lutte acharnée que Charles Ier (Charles Robert), reconnu définitivement comme roi de Hongrie des 1310, devait poursuivre pendant plus de dix ans contre Máté Csák et d'aŭtres oligarques. La victoire du roi permit par la suite le rétablissement de l'autorité royal au début des années 1320, ce qui, à son tour oŭvrit la vie à l'introduction de plusieurs trains de réformes institutionnelles qui allaient marquer tout le XIVe siècle hongrois.

Pouvant s'appuyer désormais sur des sources beaucoup plus amples que les recherches précédentes, Pál Engel a été conduit nécessairement à la révision de la chronologie admise jusqu'à présent. Selon lui, la première phase de la période en question dura jusqu'en 1314, au cours de laquelle Charles Ier essayait de gouverner le pays de concert avec la majorité des oligarques, dont seuls Máté Csák (dès 1311) et – provisoirement – les fils d'Amadé Aba attirèrent son hostilité. Partant, la bataille de Rozgony qu'il leur livra en 1312 fut loin d'être l'événement décisif de cette phase. A la Diète de Hongrie d'août 1314 la coalition déjà peu solide du roi et de l'oligarchie se disloqua: Charles, après avoir accousé de „félonie" les Kőszegi, les Kán, les Borsa et les Ákos, engagea la lutte contre eux. Il consolida son autorité dans les comitats de Szepes et de Zólyom (fin 1314), puis contraignit – temporairement, il est vrai – Kopasz Borsa (février 1315) et les fils de László Kán (avril 1315) à accepter la paix. Cette même année, il fit transférer le siège de la royauté de Buda à Temesvár.

Durant la phase décisive allant jusqu'en 1318, Charles réussissait à soumettre la plupart des oligarques. Au printemps 1316 il enleva toute la Transdanubie du Sud-Est à János Kőszegi. L'année 1317 vit toute une série de victoires retentissantes: Charles lui-même prit Macsó sur Uroš II., roi des Serbes, tandis que ses lieutenants vainquirent près de Debrecen les Borsa révoltés de nouveau (mars–avril), soumirent Péter, fils de Petenye, leur allié de Zemplén, et poursuivirent leur marche contre les Kőszegi dans les régions situées au-delà de la Drave. Avec des renforts autrichiens, Charles enleva à Máté Csák Visegrád et Komárom septembre–octobre), et obligea András Kőszegi, maître de la Transdanubie de l'Ouest, à lui prêter hommage (septembre). Comme plusieurs de ses partisans se rallièrent au roi, Máté Csák accepta de conclure la paix. Après la soumission des fils d'Amadé, le roi put imposer son autorité sur tous les territoires depuis Ungvár jusqu'à la frontière autrichienne.

La troisième et dernière phase des luttes apporta la victoire complète de la royauté. De 1318 à 1321, les campagnes conduites par les lieutenants de Charles aboutirent à l'occupation de la

Transylvanie (batailles de Topa en juillet 1318 et de Bonchida au début de 1320), et à la conquête des comitats de Borsod, Gömör, Heves et Nógrád, appartenant aux alliés de Máté Csák (prise de Diósgyőr en septembre 1319, siège de Sirok en août 1320). En automne 1319, une nouvelle campagne menée par le roi finit par consolider son autorité sur Macsó. A la mort de Máté Csák au printemps 1321, il prit possession de la province du Nord-Ouest de l'oligarque disparu. Les Kőszegi se soumirent définitivement en 1319, et le roi fit reconnaître sa suprématie en Slavonie. Il tenta de conquérir aussi la Croatie, mais la province garde son indépendance à la suite de la révolte de la noblesse croate en 1326. L'oeuvre de la réunification du pays fut achevée au printemps 1323 par la reprise de la ville de Pozsony. Peu après, Charles Ier fit transférer le siège de la royauté au centre du pays, à Visegrád, et s'appliqua désormais à la réorganisation des instruments du pouvoir royal.